ТИПИЧКЕ
РУКОПИСНЕ КЊИГЕ
БИБЛИОТЕКЕ
МАЊЕ СРПСКЕ

ПСАЛТИР

ГАВРИЛА ТРОЈИЧАНИНА
ИЗ 1643. ГОДИНЕ

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

РУКОПИСНЕ КЊИГЕ
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига III

ЋИРИЛСКЕ РУКОПИСНЕ КЊИГЕ БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига III

ПСАЛТИР ГАВРИЛА ТРОЈИЧАНИНА ИЗ 1643. ГОДИНЕ

Аутори

Душица Грбић
Ксенија Минчић-Обрадовић
Катица Шкорић
Љупка Васиљев
Јасмина Грковић-Мејџор
Мирослава Гроздановић-Пајић

Редактор
Проф. др Вера Јерковић

НОВИ САД
1992

Главни уредник

Миро Вуксановић

Рецензенти

Др Милица Грковић

Др Мато Пижурица

Инв. бр. 735978

На корицама
Заставица са л. 193а

Душица Грбић

ПАЛЕОГРАФСКИ ОПИС ПСАЛТИРА ГАВРИЛА ТРОЈИЧАНИНА ИЗ 1643. ГОДИНЕ

Увод

По завршетку 15. века, онде где се простирала држава Немањића, ширила се Отоманска империја. Од делова српског средњовековног царства последња је изгубила независност Зета, данашња Црна Гора, у чијим је забитим и неприступачним пределима српска писменост наставила живот и након тога, под веома тешким условима.

Неколико година пре него што је Зета пала под турску власт, у време када је њоме управљао Ђурађ Црнојевић (1490–1496), најстарији син војводе Ивана Црнојевића, на Цетињу, тадашњој њеној престоници, основана је прва словенска ћириличка штампарија на Балкану, из које је 1494. године изашла прва српска штампана књига – *Октоих првогласник*. Мотиви за оснивање штампарије, како се то објашњава у предговору Ђурђа Црнојевића у тој књизи, били су да се за осиромашене и опљачкане православне цркве обезбеде потребне богослужбене књиге.[1] Од тада па све до 1638. године, када је у Венецији отиснута последња штампана књига – *Псалтир с последовањем и часловцем* Бартола Гинамија, српске књиге се са мањим прекидима умножавају у преко петнаест штампарија (на Цетињу, у Горажду, Венецији, Рујну, Грачаници, Милешеви, Београду, Мркшиној цркви и Скадру (?), а резултат овог, истина, стално ометаног рада јесте више десетина србуља .[2]

---

1 Владимир Мошин, *О Псалтиру Црнојевића (Додатак уз репринт Псалтира с последовањем 1494)*, Цетиње 1986, 3.

2 Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVII века*, Српска академија наука, Посебна издања, књ. 309, Одељење друштвених наука, књ. 29, Београд 1958, 274–275 (скраћено: Д. Медаковић, *Графика српских штампаних књига*). Према неким новијим истраживањима штампарија у Скадру није постојала. Књиге Стефана од Скадра тако нису штампане у Скадру, већ у Венецији, у штампарији Виђенца Вуковића (в. Лазар Чурчић, *Неки проблеми прештампаних издања Божидара и Виђенца Вуковића*, Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Радови са научног скупа, Титоград, 29. и 30. септембра 1983, ЦАНУ, Музеји и галерије Титограда, Научни скупови, 13, Одјељење умјетности, 4, Титоград, 1986, 185–192). О старом србуљском штампарству в. опширне библиографије др Боривоја Маринковића: *Библиографија о нашем ћириличком штампарству, штампаријама и књигама XV, XVI и XVII столећа*, књ. 1-4/1, Цетиње 1988-1991: књ.1: *„Мних Макарије от Чрније*

У тешким и неповољним временима, која су пратила штампање српских књига од краја 15. до почетка 17. века, не јењава ни преписивачка делатност. У манастирским скрипторијама она се наставља и упоредо траје са штампаним начином обнављања српске писане речи. Након што је 1638. изашла и последња српска штампана књига оног раздобља, српска књига остаје без могућности да буде штампана и поново се умножава искључиво преписивањем.

Следећи историјску судбину свог народа, који се одупирао турском феудализму и настојао да очува свој политички и духовни идентитет, српска књига се рађала и живела тамо где је и када је била потребна.[3] Преостали или обновљени манастири били су средишта српске културе и писмености. У њима се преписују, украшавају и повезују нове књиге, али и склањају на чување оне којима је, у запустелим црквама и манастирима, претила опасност да нестану. Обнављањем Пећке патријаршије 1557. преписивачки рад јача, особито у заклоњеним манастирима Црне Горе и Херцеговине.[4]

У негдашњој старој Херцеговини (данашњој Црној Гори), у манастиру Свете Тројице, у непосредној близини Пљеваља (новог привредног центра и важног трговачког чвора), на извору реке Брезнице (тј. Врхобрезнице), током 16. и 17. века развијао се живи преписивачки рад.[5] У архивским изворима и до данас познатим културним споменицима нема података о томе када је тачно основан манастир, али се на основу неких бележака, натписа и записа поуздано зна да је постојао и врло интензивно битисао током 16. века.[6] У неким изворима, посвећеним животу и раду пљеваљске Тројице, са сигурношћу се тврди да је она била монашко средиште још пре турских освајања, тј. пре 1465. године. То што нема помена о овом манастиру све до 40-их година 16. века објашњава се претпоставком да је он у време ратова са Турцима био напуштен или да је таворио, пошто је у њему замро сваки рад.[7]

Први помен о манастиру Свете Тројице оставио је познати преписивач тројичке скрипторије *јероманах Сава* у једном *Минеју* из 1537. године.[8]

Према несталом натпису на источном зиду припрате (натпис је објављен у изводу пре уништења) закључује се да је 30-их година 16. века или најкасније

Гори" (XV-XVI), 1988; књ. 2: *Божидар и Вићенцо Вуковић (XVI)*, 1989; књ. 3: *Следбеници Божидара и Вићенца Вуковића*, 1989; књ. 4/1: *Од Горажда до Мркшине цркве (XVI): (Горажде, Рујно, Грачаница, Милешева), 1991.*

3 Петар Момировић, *Наши стари ћирилски скрипторији на подручју Црне Горе и Србије у средњем веку и турском периоду*, Скрипторији и манастирске библиотеке у Црној Гори, Цетиње 1989, 33 (скраћено: П. Момировић, *Наши стари ћирилски скрипторији*).

4 П. Момировић, *Наши стари ћирилски скрипторији*, 37.

5 П. Момировић, *Наши стари ћирилски скрипторији*, 38.

6 Владамир Р. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд 1950, 329 (скраћено: В. Петковић, *Преглед црквених споменика*); Сретен Петковић, Манастир Света Тројица код Пљеваља, Београд, 1974, 14 (скраћено: С. Петковић, *Манастир Света Тројица*).

7 С. Петковић, *Манастир Света Тројица*, 14.

8 Љуб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност, Прво одељење, Споменици на српском језику, Београд, 1902–1905, I–III, I, 492 (скраћено Љ. Стојановић, *Записи и натписи*); В. Петковић, *Преглед црквених споменика*, 329; С. Петковић, *Манастир Света Тројица*, 14–15.

1537. године манастир обновљен залагањем јеромонаха Висариона и његовог брата Саве и сина архијереја Никифора.[9]

У скрипторији Свете Тројице током 16. и 17. века преписано је више десетина књига. О многима од њих сведоче сачувани записи, које је објавио Љубомир Стојановић.[10] Истаћи ћу само један мањи број: *Минеј*, 1537 (бр. 492),[11] *Минеј*, 1540 (497), *Пролог*, 1545 (525), *Типик*, 1545 (526), *Четворојеванђеље*, 1546 (533), *Минеј* 1603 (865), један рукопис из чијег се записа не види наслов књиге, 1616 (1037), *Минеј*, 1633 (1249) итд.

Од 1537. године до половине 17. века у тројичкој рукописној радионици радили су многи преписивачи. Мало је оних, чија су имена знана: *јеромонах Сава, дијак Јован, дијак Влатко, расодер Висарион, чрнац Венијамин, дијак Ратко Ранковић* и *инок Гаврило Тројичанин*. Ови вредни монаси и њихова безимена сабраћа исписали су читав низ богослужбених и ритуалних књига, научних дела и историјских списа, хронографа, родослова и летописа.[12]

Између 1633. и 1651. године преписивачко средиште у манастиру Свете Тројице било је особито на гласу. Томе је највише допринео рад јеромонаха Гаврила, познатог преписивача и приређивача старих текстова, који се одликује изузетном марљивошћу и уредношћу у преписивању књига.[13] Из његовог пера, према досадашњим сазнањима, изашло је више рукописних књига, а у девет од њих записано је име преписивача: *Минеј*, 1633 (бр. 1249),[14] *Синаксар*, 1642 (1361), *Псалтир*, 1643 (5666), *Псалтир*, 1648 (1425), *Шестоднев Јована Егзарха*, 1649 (1436), *Врхобрезнички хронограф*, 1650 (1447), *Богородичник*, 1650 (1448), *Месечник*, 1651 (1466) и *Триод посни*, 1651 (1469). У четири рукописа име писара се не јавља, али се њиховим поређењем са књигама Гаврила Тројичанина дошло до закључка да их је он преписао. То су: *Псалтир*, 1644,[15] *Псалтир*, 1646,[16] *Псалтир, 1647,*[17] *Псалтир*, 1651.[18]

---

9 В. Петковић, *Преглед црквених споменика*, 329; С. Петковић, *Манастир Света Тројица*, 15–16.

10 Љ. Стојановић, *Записи и натписи*, I–III.

11 Број у загради означава број јединице у: Љ. Стојановић, *Записи и натписи*, I.

12 Љубомир Дурковић-Јакшић, *Књижница манастира Свете Тројице код Пљеваља*, Библиотекар, IX, 3–4, Београд 1957, 227; С. Петковић, *Манастир Света Тројица*, 86; П. Момировић, *Наши стари ћирилски скрипторији*, 39.

13 С. Петковић, *Манастир Света Тројица*, 86; П. Момировић, *Наши стари ћирилски скрипторији*, 38–39.

14 Број у загради јесте број јединице у књ.: Љ. Стојановић, *Записи и натписи*.

15 Полихроније Сырку, *Стари српски рукописи са сликама*, Летопис Матице српске,196, Нови Сад 1898, 35, 37–38 (скраћено: П. Сирку, *Стари српски рукописи са сликама)*; Љ. Стојановић, *Записи и натписи*, III, 5667. Рукопис се чува у Националној библиотеци у Бечу под бр. 83.

16 С. Петковић, *Манастир Света Тројица*, 98 и сл. 51; У овој књ.: Љупка Васиљев, *Орнаментика у рукописима Гаврила Тројичанина*, 49 (скраћено: Љ. Васиљев, *Орнаментика*). Рукопис припада *Пљеваљској збирци*, бр. 62.

17 У овој књ.: Мирослава Грозданović-Пајић, *Водени знаци у Псалтиру Гаврила Тројичанина из 1643. године и њихове паралеле*, 57 и нап. 8,9 (скраћено: М. Грозданović-Пајић, *Водени знаци*). Рукопис се чува у Музеју Српске православне цркве у Београду (МСПЦ 2).

18 Љубица Штављанин-Ђорђевић, Мирослава Грозданović-Пајић, Луција Черних, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, Београд 1986, књ. 1, 47(НБС Рс 46).

Хронолошки посматрано, прва до сада позната књига Гаврила Тројичанина потиче из 1633, а последња из 1651. године. Како се из датог прегледа види, преписивачка активност овог врсног тројичког писара била је нарочито интензивна у периоду од 1642. до 1651. године.

Увид у садржаје Гаврилових књига показује несумњиву доминацију *псалтира*, што посебно не изненађује када се зна да је *псалтир* у прошлости српског народа био најчешће употребљавана, најчитанија и најпеванија књига. Свети Сава у *Карејском типику* предвиђа да се читав *псалтир* отпоје, "препева на дан и на ноћ". Улога и значај *псалтира* у животу српског народа најснажније су осведочени у његовим речима: **ѱал'тыр' бо не кон'чает се николиже**, тј. *Псалтир никада не престаје* (*Устав за држање псалтира*).[19]

О улози и значају *псалтира* у животу Срба, нарочито у временима дугог и тешког ропства под Турцима, казује велики број преписаних и штампаних *псалтира*, о чему ће се и овом приликом нешто рећи. Неке анализе, на пример, епископа Атанасија Јевтића говоре да је у *Каталогу хиландарских рукописа* Д. Богдановића (САНУ 1978) регистровано преко 50 рукописних *псалтира*, док их је у *Инвентару ћирилских рукописа у Југославији*, такође Д. Богдановића (САНУ 1982), преко 200 примерака забележено.[20]

Међу старим српским штампаним књигама 15–17. века број *псалтира*, такође, није мали. У времену од *цетињског Псалтира* из 1495. године (првог српског штампаног *псалтира*) до *Псалтира Бартола Гинамија*, штампаног у Венецији 1638 (последње књиге из времена старог српског штампарства) појавило се десетак штампаних *псалтира*. Поред поменутих то су и: *Псалтир с последовањем Божидара Вуковића* (Венеција 1519–20), *Псалтир с последовањем Божидара Горажданина* (Горажде 1521), *Псалтир с последовањем (Милешева 1544), Псалтир са синаксаром, часловцем и неким канонима* (Милешева 1557), два *Псалтира с последовањем Виђенца Вуковића (Венеција 1546. и 1561), Псалтир с последовањем Јеролима Загуровића* (Венеција 1569) и један неидентификовани *Псалтир*.[21]

И након замирања старих српских штампарија, присуство *псалтира* у српском народу није престајало. За потребе српских манастира и цркава они су се интензивније умножавали преписивањем (о томе свакако сведоче и *псалтири* Гаврила Тројичанина), али су се од краја 17. века из православне Русије набављали и штампани *псалтири*.[22] Ново штампање *псалтира* за Србе започето је у 18. веку, и то у штампаријама Димитрија и Пане Теодосија у Венецији, а настављено код Јозефа Курцбека и Стефана Новаковића, такође у Бечу, и у Универзитетској штампарији у Будиму.[23]

---

19 Атанасије Јевтић, *Милешевски штампани Псалтир у животу српског народа*, Милешева у историји српског народа, Међународни скуп поводом седам и по векова постојања, јуни 1985, САНУ, Научни скупови, књ. XXXVIII, Одељење историјских наука, књ. 6, Београд 1987, 206–207 (скраћено: А. Јевтић, *Милешевски штампани Псалтир*); Ђорђе Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд 1990, 294.

20 А. Јевтић, *Милешевски штампани Псалтир*, 207 (нап. 5).

21 Д. Медаковић, *Графика српских штампаних књига*, 274–275; А. Јевтић, *Милешевски штампани Псалтир*, 207.

22 А. Јевтић, *Милешевски штампани Псалтир*, 207.

23 *Српска штампана књига 18. века. Каталог*, Нови Сад–Београд 1963, 191–201; А. Јевтић, *Милешевски штампани Псалтир*, 207.

О јеромонаху Гаврилу Тројичанину се, иначе, мало зна. Зна се само толико, колико је он о себи рекао у записима својих књига. Тако запис у *Хронографу* из 1650. поуздано казује да је он родом из Међуречја између Пиве и Таре: ... **писавїи же сьи лѣтописъ и мно(го) потрꙋдив се събырае ѿ многых лѣтописацъ многогрѣшныи Гаврїиль инокь, ѿчъством же ѿ Стефанꙗ Полꙗ еже ѥс(ть) междорѣчїе Тар'ское и Пив'ское.**[24] Из записа *Псалтира* из 1643, рукописа коме је овај *Зборник радова* и посвећен, види се да је Гаврило Тројичанин преписивао и по поруџбини, у овом случају за милешевског јеромонаха Теодора (о том запису ће касније бити више речи – в. стр. 13).[25] Овај вредни писар некада је, по завршетку посла, одређивао и цену књизи. О томе сведочи белешка у прашком *Псалтиру* из 1648. године, према којој та књига вреди толико сребра, колико је тешка: ... **Сїю книгꙋ писа Гаврило Троичанынъ оу манастирꙋ Троици, и постави цѣнꙋ · и҃ · герѣцїа (?); а колико може терѣзїѡмь потегнꙋти, толико е срѣбра вр'сьтна, а толико е цена.**[26] Неки рукописи јеромонаха Гаврила су и откупљивани. Тако, на пример, запис у *Посном триоду* из 1651. открива да је књигу откупио "ценоју сребра" јеромонах Теофило Малишић.[27] Коментаришући ову белешку, Ватрослав Јагић закључује следеће: "По овоме, као и по неким другим знацима, могло би се помишљати да је Гаврило и за новце преписивао или продавао рукописе суседним манастирима."[28]

Рукописи Гаврила Тројичанина се у научној литератури истичу нарочито по богатом и раскошном језику и по уметничком украшавању.[29] Од свих рукописних књига, за које се зна да су писане у манастиру Свете Тројице, најбројније и најраскошније минијатуре имају баш две књиге Гаврила Тројичанина. То су *Псалтир с последовањем* из 1643, који се чува у Библиотеци Матице српске и *Шестоднев Јована Егзарха* из 1649, из манастирске ризнице Свете Тројице.[30]

Псалтир Гаврила Тројичанина из 1643. године заведен је у инвентар Библиотеке Матице српске 18. новембра 1953. године, под бр. 113438. У рубрици о начину прибављања књиге тада је забележено да је рукопис затечен у Библиотеци. Старија сигнатура *Псалтира* је РР 178, а новија РР II 19.[31]

---

24 П. Сирку, *Стари српски рукописи са сликама*, 196, 21; Љ. Стојановић, *Записи и натписи*, I, 1447; В. Јагић, *Козма Индикоплов по српском рукопису г. 1649-е. (Палеографско-језичка студија)*, Споменик Српске краљевске академије, XLIV, Други разред, 38, Београд 1922, 9 (скраћено: В. Јагић, *Козма Индикоплов*); J. Vašica – J. Vajs, *Soupis staroslovanských rukopisů Národního musea v Praze*, Praha 1957, 267 (скраћено: J. Vašica – J. Vajs, *Soupis staroslovanských rukopisů*); С. Петковић, *Манастир Света Тројица*, 86–87.

25 Љ. Стојановић, *Записи и натписи*, III, 5666 и стр. 437; С. Петковић, *Манастир Света Тројица*, 87, 88, 94.

26 Љ. Стојановић је погрешно објавио број који означава цену књиге – не и҃ (8) већ н҃ (50) – в. *Записи и натписи*, I, 1425; J. Vašica – J. Vajs, *Soupis staroslovanských rukopisů*, 274; С. Петковић, *Манастир Света Тројица*, 88.

27 Љ. Стојановић, *Записи и натписи*, I, 1469; В. Јагић, *Козма Индикоплов*, 9; С. Петковић, *Манастир Света Тројица*, 88.

28 В. Јагић, *Козма Индикоплов*, 9.

29 С. Петковић, *Манастир Света Тројица*, 88–89.

30 С. Петковић, *Манастир Света Тројица*, 89.

31 На књизи се не види сигнатура 352 С 4, која се наводи у неким изворима (в. нпр.: Димитрије Кириловић, *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 38 – скраћено: Д. Кириловић, *Ћирилске рукописне књиге*; Л. Чурчић, *Колико је књига Гаврила Тројичанина у Новом Саду*,

У раду *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске* Иванка Веселинов, говорећи о *Псалтиру Гаврила Тројичанина* из 1643, објашњава како је ова књига доспела у Матичину збирку, односно да се деведесетих година прошлог века налазила у конзисторијалној библиотеци бачке епархије у Новом Саду.[32] Тамо ју је нашао и описао професор Петровградског универзитета Полихроније Сирку, познати истраживач старих српских рукописа, који је у то време боравио у Новом Саду. Резултате свог истраживања о овој књизи Сирку је објавио у *Летопису Матице српске* 1898. и 1899. године.[33] У његовом раду наведено је да се рукописни *Псалтир* из 1643. чува у епархијској библиотеци под бр. 176.[34] Тај број се данас не види на књизи, а чувене минијатуре, којима је рукопис илустрован, из техничких разлога тада нису штампане.

Минијатуре из *Псалтира Гаврила Тројичанина* објавио је Јован Вучковић 1903. године.[35] Да би се израдили клишеји за њихово штампање, Матица српска је позајмила *Псалтир* од епархијске библиотеке. На челу Матице српске у то време налазио се Антоније Хаџић, док је епископ бачки био Митрофан Шевић. *Псалтир* није враћен и тако је остао у Матичиној збирци.[36]

Помињање новосадског *Псалтира* из 1643, најпре у власништву бачке епархије,[37] а потом као драгоценог рукописа Библиотеке Матице српске,[38] створило је утисак код неких истраживача о постојању две књиге Гаврила Тројичанина у Новом Саду, али је ова забуна брзо разјашњена.[39]

Од краја 19. века, када је П. Сирку први скренуо пажњу на *Псалтир Гаврила Тројичанина* из 1643,[40] до данас ова рукописна србуља је често истицана у науч-

---

Библиотекар, XI, 1–2, Београд 1959, 123 – скраћено: Л. Чурчић, *Колико је књига Гаврила Тројичанина*); С. Петковић, *Манастир Света Тројица*, нап. 364.

32 Иванка Веселинов, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске, I, Нови Сад 1977, 54–55 (скраћено: И. Веселинов, *Прилог историји*).

33 П. Сирку, *Стари српски рукописи са сликама*, 196, 1–44 и 197, 1–54.

34 П. Сирку, *Стари српски рукописи са сликама*, 196, 33.

35 Јован Вучковић, *Неколико слика из старих српских рукописа*, Летопис Матице српске, 213, Нови Сад 1902, 102–115 (скраћено: Ј. Вучковић, *Неколико слика*).

36 И. Веселинов, *Прилог историји*, 55; Иста, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске: послератни период (1948–1956)*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 43–44.

37 П. Сирку, *Стари српски рукописи са сликама*, 196, 1–44 и 197, 1–54; Љ. Станојевић, *Записи и натписи*, III, 5666.

38 Св. Кисић, *У Библиотеци Матице српске : књижевни архив векова*, Политика, 17. IV 1955, 3 (скраћено: С. Кисић, *У Библиотеци Матице српске*).

39 Љ. Дурковић-Јакшић у напису *Књижница манастира Свете Тројице код Пљеваља* (в.нап. 12) бележи да се у Новом Саду чувају две књиге из манастира Свете Тројице, и то једна у конзисторијалној библиотеци бачке епархије а друга у Библиотеци Матице српске. Реагујући на ове наводе, Л. Чучић објашњава да је у питању једна те иста књига – *Псалтир Гаврила Тројичанина из 1643*, која се најпре чувала у библиотеци бачке епархије а потом је незнано како доспела у Библиотеку Матице српске (в. Л. Чурчић, *Колико је књига Гаврила Тројичанина*).

40 П. Сирку, *Стари српски рукописи са сликама*, 196, 1–44 и 197, 1–54. У *Инвентару ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII* века), САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, књ. XXXI, Београд 1982, 1349 (скраћено: Д. Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа*), Димитрије Богдановић као најранији извор за *Псалтир Гаврила Тројичанина из 1643.* бележи рад: П. І. Шаффарикъ, *Прегледъ наизнатніи писменны споменника*

ним и културним изворима. О неким његовим палеографским, ортографским и језичким особинама до сада је једино писао Полихроније Сирку. Он је том приликом нарочито детаљно приказао садржај овог рукописа, а описао је, такође, и његове минијатуре.[41] У литератури се ова књига највише и наводи због уметничких вредности (минијатура, заставица и иницијала),[42] о чему ће и у овом *Зборнику* посебно бити говора.[43] По својој лепоти *Псалтир Гаврила Тројичанина* из 1643. био је експонат на многим изложбама у земљи и иностранству, а улазио је и у каталоге тих изложби.[44]

Рукопис је каталошки описао Димитрије Кириловић,[45] а евидентирао га је и Димитрије Богдановић у *Инвентару ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)*.[46]

С обзиром на то, да новији и детаљнији описи те изузетно вредне и значајне рукописне књиге за српску писменост и српску културу уопште нису рађени и да не постоји њено фототипско издање, Библиотека Матице српске је одлучила, да у оквиру пројекта *Опис ћирилских рукописних књига Библиотеке Матице српске*, којим руководи проф. др Вера Јерковић, припреми посебну публикацију о

старіи времена кодъ Србаля и други Югославена, 49 (Летопис Матице српске, 68, Будим 1845, 29–96). У питању је грешка, јер је овде Шафарик регистровао рукопис из своје збирке – *прашки Псалтир Гаврила Тројичанина из 1648* (он је касније доспео у Народни музеј у Прагу – в. Љ. Стојановић, I, 1425; J. Vašica – J. Vajs, *Soupis staroslovanských rukopisů, 268),* а не овај новосадски из 1643. године.

41 П. Сирку, *Стари српски рукописи са сликама*, 196, 1–44 и 197, 1–54.

42 В. нпр.: П. Сирку, *Стари српски рукописи са сликама*, 197, 43–54; Ј. Вучковић, *Неколико слика*, 102–115; С. Кисић, *У Библиотеци Матице српске*, 3; Светозар Радојчић, *Мајстори старог српског сликарства*, САН, Посебна издања, књ. CCXXXVI, Археолошки институт, књ. 3, Београд 1955, 90; Загорка Јанц, *Исламски елементи у српској књизи*, Зборник, Музеј примењене уметности, 5, Београд 1959, 38; Војислав Ј. Ђурић, *У потрази за делом сликара Андрије Раичевића*, Старине Црне Горе, I, Цетиње 1963, 24; Иванка Веселинов, *Значајније рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, Библиотекар, 5, Београд 1963, 384; Сретен Петковић, Енциклопедија ликовних умјетности, Загреб 1964, 235; Загорка Јанц, *Илуминирани старословенски рукописи из збирке Павела Јосифа Шафарика*, Зборник, Музеј примењене уметности, 12, Београд 1968, 21; С. Петковић, *Манастир Света Тројица*, 89; Иванка Веселинов, *Збирка рукописних књига*, Политика (Додатак. Век и по Матице српске), Београд, 5. децембар, 1976, 73, бр. 22689, 8; Здравко Кајмаковић, *Козма–Јован*, Зборник за ликовне уметности, 13, Нови Сад 1977, 107; Роксанда Пејовић, *Представе музичких инструмената на минијатурама српских рукописа*, Зборник за ликовне уметности, 16, Нови Сад 1980, 105; Радивоје Љубинковић, *Студије из средњовековне уметности и културне историје*, Београд 1982, 36; П. Момировић, *Наши стари ћирилски скрипторији*, 39.

43 Љ. Васиљев, *Орнаментика*, 47-53.

44 В. нпр.: *Minijatura u Jugoslaviji*, Zagreb 1964, *br.* 112; Десанка Милошевић, Мирјана Татић-Ђуровић, *Средњовековна уметност у Србији*, Београд 1969, *бр.* 92; Desanka Milošević, Mirjana Tatić-Đurović, *Mittelalterliche Kunst Serbiens*, Berlin [1969], *br.* 64; *Antica Arte Serba*, Roma 1970, *br.* 84; *L'art en Yougoslavie de la préhistoire a nos jours*, Paris 1971, *br.* 336. *Изложба српске писане речи*, Београд 1973, *бр.* 268; Десанка Милошевић, *Уметност у средњовековној Србији од 12. до 17. века*, Београд 1980, *бр.* 136; *Srednjovjekovna umjetnost Srba : iz muzeja, riznica, manastira i crkava*, Zagreb 1985, *str.* 62, *br.* 106; *Minijatura*, Beograd 1983, *str.* 46, 148–149, *br.* 145–146; *Изложба раритета Библиотеке Матице српске. Каталог*, Нови Сад 1988, *стр.* 9, *бр.* 12.

45 Д. Кириловић, *Ћирилске рукописне књиге*, 38.

46 Д. Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији, 1349.*

Псалтиру Гаврила Тројичанина из 1643. и да га, ако то дозволе финансијске могућности, факсимилно изда. Тиме ће, надамо се, научној јавности широм света, како славистима, тако и свима који су заинтересовани за духовно стваралаштво српског народа, постати доступно дело једног од најврснијих српских калиграфа 17. века.

Псалтир Гаврила Тројичанина из 1643. је по садржају *Псалтир с последовањем*. После *Давидових псалама* (л.8а–84б)[47] у књизи следе *Библијске песме канона* (л.85а–92а), а иза њих долазе *тропари*, и то: *Тропари по непорочнах* (л.92б–93а), *Тропари васкрсни и богородични* (л.93б–95а/23), *Тропари дневни и богородични* (л.95а/24–96б/4) и *Тропари богородични и крстобогородични* (л.96б/5–97а). У наставку су *Молитве при читању Псалтира* (л.98б–133а), одређене према катизмама. Осим молитава, које се читају у време држања *Псалтира*, овде има и других, као што су: *Молитва Господу нашему Исусу Христу* (л. 123б/6–124б/5), *Молитва умиленија Богу нашему Исусу Христу* (л.124б/6–125а/3), *Молитва за родитеље* (л.125а/4–125б/6), *Молитва пресветој Богородици* (л.125б/7–125б/21), *Молитва по акатисту пресветој Богородици – твореније архиепископа Филотеја* (л.126а–128б/1) и *Правило пред спавањем* под насловом **егда хощеши възлещи спати** (л.128б/15–133б) са шест молитава: *Молитва пресветој Богородици*, поч. **Пр|ѣ|с҃таа вл|д|чце г|с|пож|де| миру...** (л.129а/12–130а/4), *Молитва са уздигнутим рукама*, поч. **Вл|д|ко многωмл|с|тиве, г҃и і|с|ус(е) х҃е с҃не и слове б҃жїи...** (л.130а/4–130б), *Молитва светог Антиоха која се чита сваке вечери* (л.131а–131б/1), *Двадесет четири кратке молитве Јована Златоустог за све часове дана и ноћи* (л.131б/1–132а/17), *Молитва преподобног Оца нашег Пајсија Пустињака* (л.132а/18–133а/1) и *Молитва светог Петра Црнорисца* (л.133а/1–133б). *Последовање* тече од л.135а. На л.135а–178б јавља се *Последованије црковнаго пенија*. То је *Месецослов* или *Синаксар*, тј. *Календар* који почиње од марта месеца. У почетку сваког месеца означени су број дана и дужина дана и ноћи. Од српских светаца у *Месецослову* се помињу: *св. Сава, св. Симеон, св. кнез Лазар, св. Стефан Дечански* и *св. Арсеније, други архиепископ српски*. На л. 140б и 141а налазе се *две пасхалне таблице*. Од л. 179а до 186б наставља се *Последованије светаго и великаго поста са тропарима и кондацима за сваку недељу поста и за свету и велику недељу Пасхе*. У даљем тексту, до краја рукописа долазе још: *Велико повечерје* (л.189а–194а/15), *Тропари који се певају у време великог поста* (л.194а/16–201б), *Васкрсна јеванђеља* (л.204а–211б), *таблице васкрсних јутарњих јеванђеља, апостола и јеванђеља која се читају на литургији, подељених на основу владајућег гласа (л.212а), Октоих* (л.212б–251б), *Молитве за сву седмицу, твореније светог Оца нашег монаха Кирила Туровског, које се читају након дневних богослужења – јутрења, часова и вечерња* (л.254а–279а/13), *Служба акатиста пресветој Богородици* (л.279а/14–287б), *Служба акатиста Господу Исусу Христу* (л.288а–295б), *Служба свакодневног молитвеног правила монаху* (л.296а–302б), *Молитва по оскврњењу* (л.303а–304а), *Чин освећења воде у новембру* (л.304а–307б/18), *Исповедне молитве и разне молитве за очишћење ствари од оскврњења* (л.307б/19–311б), *Кондаци васкрсни* (л.314а/314б/7), *Молитвено правило светог Василија Великог за неписмене монахе* (л.314б/8–314б/12) и *Чин о Панагији* (л.314б/13–315а).

---

47 Редослед листова *Псалтира* у овом раду доноси се према старијој, словној фолијацији листова, рађеној мастилом (о фолијацији листова ове књиге в. на стр. 14).

Поредећи садржај *Псалтира Гаврила Тројичанина* из 1643. са садржајима још два Гаврилова *Псалтира – прашким* из 1648. и *бечким* из 1644, Полихроније Сирку констатује већу сличност између последња два рукописа, тј. између *Псалтира* који се чува у Прагу и онога у Бечу.[48]

На завршетку *Псалтира Гаврила Тројичанина* из 1643 (л.315а) налази се запис: **Съписа се сїа бж|с|твнаа[49] книжица ѱал'тиръ съ сина/ѯаромъ и некїими мл҃твами потребами ноуж|д|ни/ми. и писа се Въ лѣто ҂зрн҃а. при храмꙋ ст҃ые тро/ице бли|з| мѣста плѣв'лъ. Єрмонахꙋ Кѵ|р| ѳ(е)ѡ|д|(о)рꙋ ѿ / (мона)стыра ст҃го саве. заириоъ ѱцоиѯѳевеъ** ·: ~[50]

Последње речи у наведеном запису (**заириоъ ѱцоиѯѳевеъ**) представљају потпис Гаврила Тројичанина, тајнописом.[51] Иначе, белешка на крају овог рукописа, осим личности преписивача, открива и то да је књига писана 1643. године у манастиру Свете Тројице, близу Пљеваља, за милешевског јеромонаха Теодора.[52] Део овог записа са речима **ст҃ыра стго саве** написан је на посебном комадићу хартије, који је залепљен на лист књиге. Посматрајући у огледалу са друге стране листа (315б) утврђује се да је у питању исправка, јер је испод тих речи истом руком најпре било написано: **монастира пиве.**

У књизи, на крају *Последованија светаго и великаго поста* (л.186б) постоји још један запис из 1655. године (писан полууставом и брзописом), који потиче од непознате руке. У њему се доноси *правило за рачунање петровског поста*: **г҃ тоо|го|ра|дї| рече г҃ь да є|с|(ть). Єлико ѿ вѣлика дне. до че/тврьтаго дн҃е маїа м(ѣ)|с|(е)ца. толико да боуде|т| петрова/поста. Єлико є|с|ть неде|л| ѿ месопꙋста до м҃ м|ч|ка/толико е|с|(ть) петрова поста. Въ кои днь м|ч|ници / въ тои днь и петрѡ|в| днь. тако Въса|к| знак [ ] /ꙋ лѣ|т| ҂зрѯг҃ / [ ]**[53]

На празним местима, која су овде дата у четвртастим заградама, написано је на први поглед нешто неразговетно. Међутим, детаљнија анализа показује да се ради о лигатурама и да се под тим "тајнописом" крије име *Гаврил* (в. стр. 46). У литератури се ова белешка помиње и доноси, али без поменутих нејасних речи и без коментара о њиховом јављању.[54]

На празним листовима на почетку и на крају рукописа, који према воденом знаку потичу с почетка 18. века,[55] као и на маргинама л. 140б, постоји више записа,

---

48 П. Сирку, *Стари српски рукописи са сликама*, 196, 38–44 и 197, 1–20.

49 Речи у донетим записима из ове књиге разрешене су тако, што је попуњавање означено са (), а спуштање надредних слова са | |.

50 П. Сирку, *Стари српски рукописи са сликама*, 196, 35; Љ. Стојановић, *Записи и натписи*, III, 5666.

51 П. Сирку, *Стари српски рукописи са сликама*, 196, 35; Драгутин Костић, *Тајно писање у јужнословенским ћириловским споменицима*, Глас Српске краљевске академије, XCII, Други разред, 54, Београд 1913, 51 (у таблици бр. 69).

52 В. нап. 24.

53 П. Сирку, *Стари српски рукописи са сликама*, 35; Љ. Стојановић, *Записи и натписи*, III, 5678.

54 Исто.

55 М. Гроздановић-Пајић, *Водени знаци*, 56.

али је њихова садржина без особитог значаја, те се овде неће посебно наводити.[56] Интересантно је можда напоменути да су три од њих на латинском језику.

На десној маргини последњег, 315. л. у књизи, десно од записа Гаврила Тројичанина, утиснут је црни, округао печат *јеромонаха Исаије*, пречника 15,5 мм.

ОПИС КЊИГЕ

Псалтир садржи 300 листова, обележених словним бројевима мастилом мрке боје и 6 празних, накнадно додатих (2 на почетку и 4 на крају), који према воденом знаку хартије потичу из 18. века.[57] Листови су обрезивани, па им величина варира од 193–195x138–140 мм. Фолијацију листова словним бројевима није исписао писар текста. Бројеви су стављани у горњи десни угао сваке предње, тј. *а* стране листа. Први обележени лист у књизи има број ѕ̃ (7) и на њему је минијатура са ликом *цара Давида*, а последњи тїѕ (315). Међутим, фолијација прескаче следеће бројеве: 22, 40, 134, 202–203, 253–254 и 312–313. Текст књиге је потпун, те се, вероватно, ради о грешкама приликом њиховог нумерисања. Да ли су на првих 6 листова, којих сада нема, били неки додаци Псалтиру, тешко је рећи. За сада се ово може само претпостављати. Од 300 означених листова три листа су са минијатурама (на л. 7а је слика *цара Давида*, на 187б *св. Ђорђа*, док су на 188а ликови *светитеља Симеона и Саве*). Празне странице су 97б (на 97а завршава се први део књиге с *Давидовим псалмима, Библијским песмама канона и Тропарима*, које је исписао Гаврило Тројчанин), 98а (од 98б почињу *Молитве*, писане другом руком) и 103б (на 104а текст се наставља).

Поред старије фолијације листова, стављене мастилом, среће се и новија, писана оловком од 1 до 300. Као први лист овде је означен онај с минијатуром *цара Давида* (то је 7. мастилом), док је последњи, 300, са завршетком текста и записом писара (он одговара листу с фолијацијом 315 мастилом).

Књига има 38 свешчица, од којих су оригинално сигниране само оне где је текст исписао Гаврило Тројичанин. То су првих једанаест свешчица са *Давидовим псалмима, Библијским песмама канона* и *Тропарима* и последње 22 свешчице, које садрже *Последовање са часловцем и синаксаром*. У пет несигнираних свешчица, увезаних између делова књиге Гаврила Тројичанина, налазе се разне молитве (најпре при читању Псалтира а затим остале), које су исписала друга два, за сада неидентификована писара.

Сигниране свешчице имају обележен први и последњи лист. У првом низу свешчица (1–11) ознаке су стављане увек на исто место, мастилом црне боје (истим као мастило текста) : на горњој маргини 1. листа (лево) и на доњој маргини последњег листа (десно). Број на првом листу у првој свешчици се не види, јер је дуж унутрашње маргине овог листа приликом преповезивања књиге налепљена трака друге, новије хартије. Нису сачуване ни сигнатуре на последњем листу у свешчицама 1–3, пошто су одсечене њихове доње маргине, као и у наредна 24

---

56 Ови записи ће се донети у целини у књ.: *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, књ. 4, *Псалтири* (припрема књиге је у току).

57 М. Гроздановић-Пајић, *Водени знаци*, 56.

листа (тј. од 8. до 35. фолијираног листа). На више листова, који су тако сасечени, заостали су трагови записа, али се на основу њих белешке не могу реконструисати.

У другом низу свешчица (1–22) словни бројеви нису увек на истом месту. Тако се сигнатура у св. 1–7, у св. 13 и у св. 17–21 на првом листу налази на доњој маргини (лево), а на последњем на доњој маргини (десно). У св. 8–12 и 14–16 ознака је на првом листу писана на горњој маргини (лево), а на последњем на доњој маргини (десно). У последњој, 22. свешчици, на првом листу је број на горњој маргини (лево), док се означавање последњег листа не види, јер је овај, вероватно празан лист, изгубљен и замењен новијим, такође празним листом. Сигнатуре су увек писане мастилом црне боје (као у претходном низу), сем једанпут, на почетку 13. свешчице, када је употребљен киновар. Фолијација листова није у складу са њиховим редоследом у свешчицама. Тако осми обележени лист у књизи одговара првом листу у 1. свешчици.

Све свешчице су комплетне, осим последње, тј. 22, у којој је последњи лист замењен новијим (празним). Број листова у свешчицама није увек исти. Првих једанаест свешчица имају по осам листова. У последње двадесет две свешчице, такође је свуда по осам, осим у седмој, која се састоји од десет листова (2 листа су с минијатурама) и у двадесет другој, која има 5 оригиналних и 1 празан, накнадно додат лист.

У побројане свешчице нису урачуната два празна листа на почетку књиге и последња три на крају рукописа. Први празан лист у књизи чини свешчицу са залепљеним листом уз предње корице, док је други спојен са листом на коме је минијатура *цара Давида*. Последња три празна листа на крају *Псалтира* су у свешчици са залепљеним листом уз задње корице.

Псалтир је рестаурисан и добро је очуван. На више места у књизи виде се само тамније флеке од влаге или остаци воска.

Књига је преповезана у 18. веку. Корице су даске закошених рубова према унутрашњој страни, пресвучене тамномрком, орнаментираном кожом, а димензије су им 215x150 мм. Делимично су сачуване две месингане копче, а на првој од њих постоји делић кожне траке, којом се књига затварала. Капитална врпца је у жутој и црвеној боји, док су на хрпту три ребра. У централном делу предњих корица налази се картуш са представом распећа Исуса Христа. Њега уоквирују барокни позлаћени цветови. У угловима правоугаоног простора су барокни позлаћени херувими, ограђени стилизованим грančицама. Читав правоугаони простор корица затвара златна цветна гирланда. Задње корице су украшене истим елементима као и предње, само што је у картушу представљен Христов силазак у ад. Повез овог рукописа је у добром стању, једино је мало излизана орнаментика у картушима.[58]

---

58 У опису повеза књиге помогла ми је Љупка Васиљев, археограф Народне библиотеке Србије.

ПАЛЕОГРАФСКИ ОПИС

1. *Псалтир Гаврила Тројичанина* из 1643. писан је полууставом. У њему се разликују три рукописа. Поред Гаврила Тројичанина, у исписивању ове књиге су учествовала још два, за сада незнана писара. Према воденим знацима хартија је у деловима књиге са рукописом друга два писара десетак година млађа.[59] Гаврило Тројичанин је исписао листове од 8а до 97а и од 135а–315а, други писар од 98б до 125б, а трећи од 126а до 133б. О садржају појединих ових делова било је напред речи. Напоминьем да је досада у литератури спомињан само један писар, Гаврило Тројичанин, мада се понегде истиче постојање ситнијег и крупнијег рукописа.[60]

Између три рукописа у овом Матичином *Псалтиру* већ на први поглед се уочавају разлике у дуктусу. Рукопис Гаврила Тројичанина је ситан, леп и калиграфски уједначен. Други рукопис је крупнији, исписан, а облици слова су слободније извођени. У рукопису трећег писара слова су ситна, али нису лепа, а ни рукопис није исписан.

Различите рукописе прати и различито украшавање страница књиге. У деловима *Псалтира* које је исписао Гаврило Тројичанин јављају се минијатуре, заставице и више богато украшених иницијала. Једини украс на листовима са рукописом непознатих писара су иницијали, који су само мало украшени.[61]

Детаљна палеографска анализа малих и већих слова[62] рукописа сва три писара као и међусобно поређење резултата тих истраживања показују значајније разлике, на основу којих се са сигурношћу може тврдити да су ову рукописну књигу писале три руке. Извесна подударања између писара, која се јављају у броју потеза, начину извођења и облицима слова, упућују на претпоставку да, поред Гаврила Тројичанина, и друга два писара припадају скрипторији у манастиру Света Тројица код Пљеваља.

У даљем излагању следи палеографски опис рукописа Гаврила Тројичанина, а затим осврт на палеографске карактеристике друга два рукописа, са посебним акцентом на утврђивању њихових међусобних разлика (у инвентару, облику и употреби слова).

Као што је већ напред речено, Гаврило Тројичанин пише ситно, лепо и уједначено. Извесна недоследност огледа се у томе што су у првом делу књиге слова размакнутија, а многа од њих, нарочито она са пречкама, шира него висока (јер су пречке дуже), док су при крају рукописа збијенија и чешће нешто ужа (пречке су краће и мање прелазе стубове).

Величина текста, који исписује Гаврило Тројичанин, износи 140x87–90 мм, размак међу повученим линијама је 4–5 мм, док се на страницама налази по 30 редова.

---

59 М. Гроздановић-Пајић, *Водени знаци*, 55-56.

60 П. Сирку, *Стари српски рукописи са сликама*, 196, 34; Д. Кириловић, *Ћирилске рукописне књиге*, 38.

61 Љ. Васиљев, *Орнаментика*, 51.

62 Вера Јерковић, *Српска Александрида, Академијин рукопис, бр. 352, Палеографска, ортографска и језичка истраживања*, САНУ, Београд 1983, 11.

Од *малих слова* у врсти овај писар употребљава следећа: а, б, в, г, д, ѕ, ж, ѕ, з, і(ї), и, к, л, м, н, о, п, р, с, т, оу, ѳ, ф, х, ѡ, ѱ, ц, ч, ш, ъ, ь, ы, ѣ, ѩ, ѥ, ю, ѧ, ѫ, ѳ, ѯ, ѱ, ѵ.[63] Брзописни облик има само слово а.

Инвентар *већих слова* није нарочито богат. Међу њима се посебно истичу *широка слова*, која су за полууставно писмо и најкарактеристичнија. У овом рукопису то су: *широко* ѥ, о, с, ѡ. *Бубњевито* в није нађено. *Висока слова* се пуно пута јављају, и то: *високо* т, *јер* и *јат*. Ови облици су, такође, битна одлика полуустава. Од *слова са продужецима нагоре* долази л са десним стубом који залази у горњи међупростор, затим ѩ са знатније продуженим стубом і, слово *омега* код којег је лева бочна страна навише продужена и савијена и ѵ у дијаграму оу са дужим и савијеним левим краком. Јавља се и *веће* з и *веће* і. Понекад се срећу и *веће брзописне графеме*, као што су ѕ грчког типа и слово ѧ. Употреба *већих слова* углавном је сведена на одређене позиције. Само на почетку речи долазе: *широко* ѥ, *широко* с, *веће* з, *веће* і, *веће брзописно* ѧ, лигатура ѩ и ѵ у диграму оу. Само на крају речи јавља се *брзописно веће* ѥ и има вредност *е*. Широка *омега* је писана на почетку или на крају речи, док се широко слово о употребљава у свим позицијама (на почетку речи, у средини и на крају). *Висока слова* су најчешћа на крају речи или реда.

Поред лигатуре ѿ, која долази и као предлог и као префикс, виђају се и следећи спојеви: а+к, а+ѵ, и+к, л+к, л+ѵ, п+к, р+ѣ, т+в, т+и, т+р, т+ы, ч+ц, ы+к и ѩ+к. Преглед лигатура показује да је слово к нарочито често спојено са словом испред себе, што се по правилу јавља на крају реда (заједнички елеменат у споју је стуб). Иначе, једна од особина рукописа Гаврила Тројичанина је да у више случајева улево продужава пречке (нпр. б, г, п, т итд.) или горњу спојницу, нпр. в, спајајући тако слово са оним испред, те се чини као да су слова писана везом.

Инвентар *надредних слова* у рукопису Гаврила Тројичанина је следећи: а, б, в, г, д, ѕ, ж, з, і, и, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ѳ, ф, х, ц, ч, ш, ѣ, ѩ, ю, ѳ. Од брзописних графема над редом Гаврило Тројичанин користи: а, б, в, ж, к, м, р, т, ѣ, ю. На крају речи (то је често и крај реда) јављају се над редом две лигатуре: г + о (писано брзописом) и д + ї.

Титле су изведене на два начина. У једном облику *титла* је лучна црта, која некада на левом крају има мањи савијутак надоле, а у другоме је таласаста линија са супротно савијеним крајевима (левим надоле а десним нагоре).

Пајерак је у виду малог латиничног s.

Од надредних знакова стављани су и *акценти* и *спирити*.

Знаке за интерпункцију у овом рукопису чине: тачка, зарез, тачка и зарез, три или четири тачке у кругу, док двотачка није примећена.

Овај рукопис је коригован. Исправке су учињене руком самог Гаврила Тројичанина, тако што су исписиване на засебним комадићима хартије, који су прелепљени преко речи (или дела речи) или преко целих редова. Те исправке могу

---

63 Редослед слова узет је према таблицама у *Старословенској читанци* (Josip Hamm, *Staroslovenska čitanka*, Zagreb 1960, 1–2).

БИБЛИОТЕКА
МАТИЦЕ СРПСКЕ

се видети, како у тексту, тако и на маргинама (исправка се јавља и у запису на крају рукописа – в. напред о записима).

У даљем излагању задржаћу се на приказу словних облика. Описе ћу доносити групишући графеме које везују извесни карактеристични елементи, као што су на пример: *врхови, петље, пречке, спојнице* итд.

Слова а, д, л, м, ѧ образују *врх* најчешће тако што им лева линија почиње нешто испод врха десне (ретко од самог врха).

Стуб а је пун, искошен и прав или понегде мало угнут (у неким примерима је при врху угнут а при крају испупчен) и по правилу је без елемената надвлачења и подвлачења. Петља је углавном двопотезна, ређе једнопотезна. Првим потезом изведена је њена горња страна, која полази од горње четвртине стуба (каткада нешто више или ниже од тога), а сасвим ретко од његовог врха и допире до доње линије реда или мало изнад ње, где се у неким случајевима кратко ломи под оштрим углом. Новим потезом писана је њена доња страна која иде од завршетка горње (или је у неким примерима незнатно прелази улево) до доње трећине, односно четвртине стуба. Петља је шиљаста или краћи прелом, већином попуњен. Једнопотезна петља је истог облика као и двопотезна, само што је на врху некада и обла.

Брзописно а (писано мастилом црне боје) среће се ретко, а долази на крају речи, што је обично и крај реда. Овај тип а више пута је изведен киноваром, и то на почетку речи иза тачке, затим у средини и на крају речи. Обликује га једнопотезна линија, која је неједнако попуњена током своје дужине. Она полази нешто изнад доње линије реда (потез сдесна на лево) и, савијајући се или ломећи се два-три пута, спаја се са својим почетком, образујући петљу (кружну, елипсасту или троугласту). Истим потезом ова линија, затим, наставља ток до горње ивице низа где се мало савија улево, а потом надоле искошено улево (овде се са леве стране линије ствара мања елипсасто издужена петља, која је често и попуњена), да би се тако усмерена и нешто угнута удесно спустила до доње ивице низа или незнатно изнад ње и завршила савијутком унутра.

Код лигатуре ꙗ слово а је као када стоји самостално. Стуб і је дебео, искошен и прав или угнут (некада је на почетку угнут а при крају испупчен) и по правилу без елемената подвлачења и надвлачења. Танка (дужа или краћа) и увек навише искошена пречка полази од половине левог стуба или нешто више, а допире до почетка петље или нешто испод тога.

Једнапут је примећено веће ꙗ, и то на почетку речи (црним мастилом) у првом реду на л. 72б. Слово а је написано као код мале лигатуре ꙗ. Благо удесно искошени и дебљи стуб на врху је протањен и савијен улево. Почиње од линије реда а у горњи међупростор залази у висини скоро четвороструког словног низа. Доњи крај му није подвучен.

Леви стуб д је танак и прав, а полази углавном око горње трећине десног стуба (ређе нешто више или ниже од тога, а сасвим ретко од његовог горњег краја). Десни стуб је пун, прав или угнут, односно испупчен. Хоризонтална, танка и права подница чешће више премашује десни стуб него леви. Ножице су дебље и искошене једна према другој (по који пут крајеви су им сасвим примакнути или се додирују). У више случајева једна је дужа од друге (ређе су једнаке),

а наниже се спуштају углавном до половине међупростора. Десна ножица је обично изведена изједна с подницом (само у неком случају посебно). Лева ножица је увек писана новим потезом и најчешће не почиње од краја поднице, већ је мало увучена унутра.

Код **л** леви стуб полази углавном испод врха десног (око његове горње четвртине). Обично је благо лучан или је у горњем делу угнут а у доњем испупчен (ређе је прав), а при завршетку савијен унутра и у више примера задебљан. Десни дебљи стуб је прав, благо лучан или по који пут таласаст и никад нема подвучену или надвучену црту.

Веће црно **Л** ретко се јавља на почетку или у средини речи, док је чешће употребљено иза тачке у функцији великог слова. Леви стуб је као код малог **л**. Десни стуб полази око средине горњег међупростора (некада мало више или ниже од тога), а врх му је протањен и савијен улево.

Слово **м** се среће четворопотезно или понекад тропотезно (облик је у оба типа исти). Искошени стубови су обликовани као код **л**, а лева половина слова је иста са **л**. Десна танка унутрашња линија обично полази изнад завршетка леве унутрашње линије (од њене доње трећине, односно четвртине, ретко од половине) и пење се до врха десног стуба или нешто ниже.

Тропотезни облик **м** разликује се од четворопотезног само по томе што су десна унутрашња линија и десни стуб изведени изједна.

Веће црно **М** понекад се јавља на почетку речи и реда. Обликује га једнопотезна линија, неједнако попуњена током своје дужине. Она полази из горњег међупростора савијутком улево (место почетка није устаљено – некада је оно мало преко линије низа, а у неким случајевима је близу претходног низа) и искошено и лучно (улево) или ређе право спушта се до доње ивице реда. У свом даљем току она се два пута између линија низа наизменично савија нагоре-надоле (при чему се на врховима стварају петље, које су често и попуњене), образујући тако двоструки лук (окренут надоле). Завршетак слова је као код брзописног **д**.

Слово **н** састоји се из две благо лучне линије (лева је тања, а по облику као код **л**) које се ређе спајају у врху, а чешће лева почиње испод врха десне. Од горње трећине бочних страна наниже су написане две кратке косе црте у виду латиничног v, а од њиховог места спајања до доње ивице реда спушта се пунији, вертикални и прави стуб, који је само понекад подвучен.

Петље слова **б, ъ, ь, ы** и **ѣ** су двопотезне (бочна страна и подница су изведене посебно) и истог су облика, само су код **б** и **ѣ** више пута нешто ниже и шире, него код **ъ, ь** и **ы**.

Стуб **б** је пун, вертикалан или ређе мало усмерен удесно или улево и прав или понегде нешто угнут, односно испупчен. Танка, хоризонтална или каткада мало навише искошена пречка јавља се права или у неким примерима таласаста. Скоро увек је дужа од стуба и значајније премашује ширину петље, док ивицу стуба са леве стране прелази знатно мање. На њеном крају је смештен краћи (посебно изведен) троугласти привезак, који је чешће искошен удесно. Петља је двопотезна, углавном шира него висока, а бочна линија полази од доње трећине,

односно четвртине стуба. По облику је лучна или јој је горња страна хоризонтална и права а бочна мало искошена улево и права. Танка, претежно хоризонтална (ређе мало усмерена навише или наниже) и права или благо таласаста подница незнатно прелази ивице стуба и петље.

Код **ъ** стуб је пун, искошен удесно и прав или нагнут, односно испупчен (среће се и у горњем делу угнут а у доњем испупчен). Изједна са њим писана је дуга, танка, хоризонтална и права пречка. На њеном се крају или мало одмакнуто унутра налази краћи или дужи привезак, троугластог или четвртастог облика. Петља је као код **ѣ**, само је чешће мало виша.

Слово **ь** има вертикалан (понекад мало удесно искошен), пун и прав или понегде нешто угнут (удесно) стуб, чији је почетак врло ретко незнатно извијен, док се са почетном или надвученом цртом по правилу не јавља. Петља је као код **ъ**, само је чешће по облику лучна.

Високо јер не долази често.[64] Стуб је усмерен удесно и прав или мало угнут улево. Проширујући се надоле, спушта се од половине горњег међупростора до доње линије реда. Пречка је писана посебно, а бива танка, хоризонтална или нешто нагнута наниже и права или благо угнута (надоле), а почетак јој је углавном савијен нагоре. По величини је као стуб или незнатно дужа (ређе је краћа). Бочна страна петље је лучна, а за стуб се везује око његове доње трећине. Подница је хоризонтална или искошена улево и испупчено надоле. У већини случајева она прелази ивицу стуба са леве стране и петље са десне.

Код **ы** слово **ь** је као ван диграма, а **і** је више или мање искошено према **ь** (само у неким примерима је вертикално). Нема елемената подвлачења и надвлачења. Украсна црта изостаје. У писању **ы** само једанпут је употребљено *дебело јер* (**ты** 66б/3).

Стуб **ѣ** је дебео, вертикалан или мало усмерен удесно и прав, односно ређе незнатно угнут у једну или у другу страну. Навише се пење углавном до половине међупростора (каткада мало ниже или више од тога). Петља и подница су као код **ѣ**. Пречка је танка и хоризонтална или каткада благо усмерена навише. По дужини је нешто краћа од стуба или је једнака са њим, а пресеца га око његове половине или у неким случајевима мало испод или изнад тог положаја. На крајевима пречке или мало повучено унутра смештени су привесци (вертикални или благо усмерени према стубу). Десни је нешто краћи и по облику троугласт или четвртаст, а леви дужи и углавном четвртаст.

Високо **ѣ** се много пута јавља, и то најчешће на крају реда. По облику и по начину извођења варира. Стуб је искошен удесно и нешто испупчен улево, а полази од доње линије претходног словног низа или мало испод тога, док наниже допире до доње линије реда. У многим примерима посебно је писана лучна линија петље, која спаја доњу четвртину стуба (некада и мање од тога) са његовим крајем. Некада су стуб и петља обликовани истим потезом, тако што се завршетак стуба савија нагоре у малу кружну петљу. Срећу се и случајеви у којима су бочна

---

64 В. у овој књ.: Катица Шкорић, *Опис ортографије Псалтира Гаврила Тројичанина* из 1643. године, 70 (скраћено: К. Шкорић, *Опис ортографије*).

страна петље и подница као код ѣ. Пречка је таласаста или лучна (навише) и хоризонтална или благо нагнута наниже. Почетак јој је протањен и савијен надоле. По дужини је обично као стуб или је каткада нешто дужа, односно краћа од њега, а пресеца га око његове половине или изнад тога места (по који пут и близу његовог врха).

Веома ретко, као, на пример, на л. 305а (на крају реда) слово личи на *високо јер*, а писано је на следећи начин: неједнако попуњена пречка, идући слева на десно нешто изнад горње ивице низа, на свом десном крају се савија нагоре и искошено удесно и право допире до завршетка горњег међупростора. Истим потезом до доње линије реда повучен је коси стуб (као код првог описаног случаја *високог* ѣ). Петља је понегде обликована изједна са стубом а другде посебно, такође као у првом типу *високог јата*.

Понекад петљу слова ѣ чини графема ◊ (по облику и величини као када стоји самостално). На врх ◊ или на његову леву бочну ивицу (при врху) наслања се удесно искошени и прави или мао улево угнути стуб. Пречка је лучна (испупчена навише) или таласаста, а стуб пресеца близу његовог врха. Код таласасте пречке, на левом њеном крају, посебно је написан кратак четвртасти привезак.

У даљем излагању приказаће се *пречке* код г, з, т. Пречка и привезак слова г су исти као код ѣ. Стуб је пун, вертикалан или мало искошен улево, прав или ређе благо угнут.

Код з пречка је кратка, танка, хоризонтална и права, а писана је на линији низа и углавном одвојено од стуба или у неким примерима изједна са њим (тада је прелаз обично прелом, а ређе је савијен). На њеном почетку или мало удесно смештен је четвртасти или понекад троугласти привезак, који се спушта косо до стуба (мало изнад његове половине), а каткада га и незнатно прелази. Тањи, коси и прави стуб више пута навише незнатно премашује крај пречке, док се надоле спушта до доње ивице низа или нешто изнад ње. На свом доњем крају он се најчешће кратко савија (ређе ломи) наниже и удесно (ту се види мало задебљање). Косина стуба премашује ширину пречке. Од завршетка стуба или мало увучено лево почиње линија која обликује доњи део з. Спуштајући се близу наредног словног низа, и постепено се протањујући, она чини удесно испупчен лук који нешто прелази ширину пречке. Завршетак овог лука не допире увек под правац његовог почетка.

На почетку речи (некада је то и почетак реда) више пута се јавља веће з. Оно навише незнатно залази преко горње линије низа (ређе више од тога), док својим доњим делом допире до половине доњег међупростора. Писано је из једног или из два потеза. У оба типа чине га два истоусмерена лука, приближно исте величине, који су различито попуњени током своје дужине. У једнопотезним облицима завршетак горњег лука се савија у доњи, при чему се обично ствара мања петља (она је некада и попуњена), а код двопотезних примера доњи лук полази од горњег мало увучено од његовог завршетка. Доњи крај другог лука у оба типа је танка, хоризонтална и таласаста линија, која углавном улево мало прелази ширину слова, а крај јој је савијен надоле.

Једноногог т је ређе употребљено. Стуб је као код г. Пречка је танка, хоризонтална и права или благо угнута. Више пута је дужа од стуба или је једнака са

њим, а мање је примера у којима је краћа. У понеком случају она пресеца стуб нешто испод његовог врха. Привесци су посебно писани, а међусобно се разликују по величини и облику. Леви привезак је дужи, мало искошен удесно и четвртаст. Он не почиње увек од краја пречке, већ је чешће мало увучен, а наниже се спушта до половине словног низа, или каткада ниже од тога, а сасвим ретко додирује доњу линију реда (слово је тада двоного). Десни привезак је кратак, мало усмерен удесно, а по облику чешће троугласт него четвртаст. Полази од краја пречке или нешто увучено улево.

Троного (чешће потврђено) **т** и слово **п** имају танку, хоризонталну или незнатно навише усмерену и праву или благо таласасту пречку, која споља скоро увек премашује ивице оба стуба или само једнога од њих. Стубови су обично вертикални или ређе искошени и прави или благо угнути (улево или удесно), док елементи подвлачења на њима по правилу изостају.

Поред једноногог и троногог **т** више пута се јавља и *високо* **т**, и то најчешће на крају речи или у слогу на крају реда. Разликују се два типа. У првом, знатно чешћем, стуб полази од доње линије претходног словног низа (или близу ње), а завршава се на доњој линији свога реда. Надоле се проширује, а по облику и положају варира. У доста случајева је благо искошен удесно и угнут улево, а доњи крај му је повијен удесно. У другим примерима он иде из горњег међупростора до горње линије низа као танка, удесно искошена и права линија, а затим се надоле ломи или савија, тако да је његов доњи део вертикалан или благо усмерен удесно и прав, а крај без елемената савијања или подвлачења. Пречка је танка, хоризонтална и таласаста или ређе испупчена. По ширини је краћа од стуба. На почетку је савијена надоле, а својим десним крајем допире до врха стуба.

Други тип *високог* **т** употребљен је само понекад, и то на почетку речи у првом реду на страни (нпр. л. 72б). Вертикални стуб, који се надоле проширује, полази високо из међупростора спуштајући се до доње ивице реда (висина му је скоро као четвороструки словни низ). Пречка је танка, хоризонтална и таласаста, а на врх стуба належе око своје половине. Крајеви су јој супротно савијени: леви надоле а десни нагоре. По ширини је дужа од стуба или је са њим једнака.

Код слова **ц**, **ѱ**, **ш** јавља се танка, хоризонтална и права или благо таласаста *подница*, која у више случајева прелази спољне стубове (оба или само једнога од њих).

Графема **ц** је тропотезна. Некада су изједна писани десни стуб и реп, а некада подница и реп. Стубови су као код **п** и троногог **т**. Реп је обично вертикалан или у неким примерима благо искошен улево, односно удесно. Таласаст је, а спуштајући се до половине међупростора или још ниже, постепено се стањује.

Стубови **ѱ** и **ш** су као код троногог **т**. Реп слова **ѱ** писан је некада заједно са средњим стубом, а некада одвојено од њега. По дужини, облику и положају је као код слова **ц**.

Слова **и** и **н** имају стубове као **п**, **ц**.

Пречка код **и** је танка, искошена, почиње нешто изнад половине левог стуба (ретко незнатно ниже од тога), док се завршава мало испод врха десног (изузетно ретко долази до врха).

У рукопису Гаврила Тројичанина честе су потврде и за десетерачко **і** (**ї**).[65] Стуб је овде пунији, вертикалан и прав или незнатно угнут улево, а над њим су две тачке или акценатски знак.[66] Украсне црте нема. Веома ретко, и то на почетку речи, овај писар употребљава веће слово **і**, без две тачке. Оно је по облику као и мало **і**, само је нешто више (у горњи међупростор залази мало преко линије низа или допире близу његове половине).

Код **н** пречка је танка и благо усмерена наниже. Полази нешто испод врха левог стуба, а за десни стуб се везује око његове горње трећине или мало ниже (ретко допире до његове половине).

Угибни угао или *угао пресека* јавља се код **в**, **ж**, **к**, **х**.

Код слова **в** угиб је обично око горње трећине слова или нешто ниже. Горња спојница је танка, хоризонтална и права или благо таласаста, а готово увек прелази стуб са леве стране. С бочним делом петље писана је изједна или одвојено. Бочна страна горње петље везује се за стуб око његове половине или нешто изнад, ређе испод тога положаја, а у неким случајевима не допире до стуба, већ додирује доњу петљу мало пре њеног горњег краја. По облику је права или благо лучна линија. Бочна страна доње петље полази различито: чешће од стуба, и то од места где се горња петља везује за њега или нешто изнад тога (тада се крај горње и почетак доње петље укрштају, а то место је обично попуњено), а ређе од стране горње петље, мало пре него што се она спаја са стубом. По облику је лучна или преломљена (горњи део је прав и нагнут надоле а доњи мало искошен улево или вертикалан). Доња спојница је као и горња и често прелази стуб и страну петље (чешће шире њу, па и само њу).

Слово **ж** је писано између линија низа, а бива тропотезно или четворопотезно. Угиб је увек висок: на врху стуба или мало ниже. Код тропотезног облика краци су углавном благо лучни, или је некада леви прав а десни лучан. Неједнаке су дебљине (леви је дебљи од десног), а секу се нешто испод горње линије низа, и то на врху стуба или незнатно испод њега. На почетку левог крака обично се јавља протањени савијутак или танка почетна црта (ови делови су писани изједна са њим или некада посебно), док му се његов доњи крај ређе и краће савија или ломи. На горњем савијутку овог крака често се види задебљање, а само понекад мањи четвртасти привезак. Доњи крај левог крака је само по који пут подвучен. Крајеви десног крака су мањи савијуци. На горњем од њих обично се јавља краћи троугласти или четвртасти привезак, док се на доњем више пута среће задебљање а ређе привезак (по облику и величини као код горњег). Од места пресека кракова или каткада нешто изнад овог места (то је углавном испод горње линије низа) повучен је стуб, који је дебљи, вертикалан или у неким случајевима мало искошен улево, прав или благо угнут (улево), на чијем се завршетку (на доњој линији реда) само у неким примерима среће подвучена црта.

Код четворопотезног **ж** стуб и леви крак су као код претходног типа. Десни крак је писан из два потеза. Његов горњи део (по облику је као код тропотезног

---

65 К. Шкорић, *Опис ортографије*, 67–68.

66 Петар Ђорђић, *Историја српске ћирилице*, *Палеографско-филолошки прилози*, Београд 1971, 114 (скраћено: П. Ђорђић, *Историја*)

ж) допире до левог крака, и то до места где овај додирује или сече стуб, или нешто ниже од тога. Новим потезом изведен је доњи део десног крака, који полази од стуба (мало испод места где се стуб и леви крак додирују или пресецају), а по облику је, такође, као код првог типа ж.

Стуб к је обично вертикалан и прав или мало угнут, односно испупчен, а елементи подвлачења или надвлачења на њему редовно изостају. Бочна страна је увек одвојена од њега, а писана је из два потеза. Првим, тањим потезом пера изведен је њен почетак у виду удесно искошене, лучне или праве црте (овај део слова почиње од горње ивице низа, а наниже се спушта косо до ивице горње трећине стуба), на чијем је крају или мало увучено посебно стављен троугласти или четвртасти привезак. Од завршетка овако обликованог горњег крака к новим потезом надоле повучена је вертикална или благо улево усмерена кратка црта, која се у висини половине стуба, или нешто више односно ниже од тога, два пута ломи: најпре удесно (кратко, хоризонтално и право – ту се ствара угиб), а затим наниже до линије реда (вертикално или незнатно искошено улево и право или незнатно угнуто улево). Подвлачење доњег краја бочне стране к по правилу изостаје.

Код слова χ пресек кракова је нешто изнад доње линије реда или ређе на њој самој. Десни, тањи и по правилу дужи крак, полази од горње ивице низа и спушта се у доњи међупростор близу наредног реда или мало мање од тога. Прав је или благо испупчен, а каткада је и таласаст. На почетку је обавезно савијен надоле, а на крају тог савијутка посебно је написан троугласти или ређе четвртасти привезак. Завршетак му се каткада повија напоље, док се његово подвлачење не јавља. Леви дебљи крак је прав или мало угнут у једну или у другу страну. Он такође полази од горње линије низа, а надоле се спушта приближно до половине међупростора. Његов почетак је без савијутка и без надвлачења, док му се доњи крај само по који пут савија напоље.

Код слова о, ϱ и ϑ врх је по правилу шиљат.

Графему о обликују две лучне линије, које се по који пут негде угибају или се једна од њих ломи. Бочне стране слова састају се на његовом врху и дну или каткада лева бочна линија почиње нешто испод врха десне. Шиљати врх је у неким примерима нешто понесен удесно. Доњи део слова је чешће мало шири од горњег.

Употребљено је и широко о и то на почетку, у средини или на крају речи. По величини варира, али није много веће од малог (висина му је као код малог о или је нешто већа, а по ширини је углавном као двоструко мало о, ређе је шире). По правилу је округло или понегде незнатно елипсасто, а писано је из два потеза (као и мало о) или је у неким случајевима једнопотезно. Унутар широког о каткада је стављена тачка.

У диграму оγ слово о је исто као када стоји самостално. Стуб γ је танак, благо искошен удесно или вертикалан и прав или мало угнут улево, а понекад бива на почетку угнут а при крају испупчен. На почетку је савијен и има четвртасти или троугласти привезак, који је посебно изведен на његовом самом крају или нешто одмакнуто унутра. Надоле се спушта до половине међупростора или мало преко тога. Леви крак је пун и најчешће благо угнут а при крају испуп-

чен. Допире до линије реда, где додирује стуб или је нешто одвојен од њега. Његов горњи крај по правилу нема савијутка нити почетну црту, а није ни надвучен.

Веће ⟨оу⟩, писано мастилом црне боје, понекад се среће на почетку реда или иза тачке. Слово ⟨о⟩ и стуб ⟨у⟩ исти су као код малог диграма, само је леви крак другачији. Он дубоко залази у горњи међупростор (допире и до претходног низа), а на почетку је протањен и јаче савијен улево.

Код лигатуре ⟨ѡ⟩ слово ⟨о⟩ је такође као када је написано самостално. Дебљи вертикалан стуб је прав или ређе благо лучан (улево или удесно). Танка коса пречка варира по положају: у једним случајевима полази нешто испод половине стуба ⟨і⟩ и допире до половине леве бочне стране ⟨о⟩, док јој је у другима почетак мало изнад половине ⟨і⟩ а завршетак незнатно испод врха ⟨о⟩. Веома ретко она премашује ивицу ⟨і⟩ са леве стране.

Слово ⟨ꙗ⟩ је двопотезно. Стуб је вертикалан и прав или је таласаст (у горњем делу угнут улево а у доњем удесно). При врху се удесно косо савија или ломи, док се на његовом завршетку понекад јавља савијутак наполье. Надоле се спушта до наредног словног низа или нешто краће. Бочна страна главице је вертикална и права или благо испупчена линија. Својим горњим делом она каткада навише прелази стуб, док се на доњем крају близу линије реда савија косо (надоле) или ређе хоризонтално и везује за стуб. Врх је шиљак, понесен удесно.

Графему ⟨ѳ⟩ обликују две лучне линије, које се при врху или при крају понегде угибају. Крајеви им се обично спајају тако да чине горњи и доњи шиљак, или каткада једна од њих полази нешто испод врха друге, односно једна од њих се завршава мало пре краја друге. У неким примерима горњи шиљак је нешто понесен удесно. Величина слова није устаљена, али оно увек залази у оба међупростора (чешће знатније у горњи него у доњи). Пречка је танка, хоризонтална и права, а на њеним крајевима или мало повучено унутра посебно су изведени краћи привесци, од којих је леви углавном троугласт, а десни четвртаст. Она је много пута смештена на горњој линији низа или ма̀ло испод ње (ређе ниже од тога), тако да пресеца слово нешто изнад његове половине (понекад је на половини слова, а само у неким случајевима је испод половине).

Код слова ⟨ѣ⟩ и ⟨ꙋ⟩ запажају се извесне сличности у облику и начину извођења.

Слово ⟨ѣ⟩ је најчешће двопотезно. Једним потезом изведена је благо лучна линија и доњи савијутак, а другим је на врху дописана нагоре искошена црта (она понекад незнатно залази у горњи међупростор). Пунији прав и углавном навише усмерен језичац полази око половине ⟨ѣ⟩ или нешто изнад или испод тога положаја, премашујући дубину слова (удесно) само по који пут. Једнопотезно ⟨ѣ⟩ је лучног облика, а језичац му је као код претходног типа.

У рукопису се среће и једнопотезно ⟨ꙉ⟩, писано као мало грчко ε. Овај тип слова употребљен је у фонолошкој вредности *е* (ређе) или *је* (чешће). Према опису устава проф. Петра Ђорђића он улази у употребу у XVI веку.[67] Слово чине два

67 П. Ђорђић, *Историја*, 114.

лука, мало искошена и усмерена надоле, који су по величини чешће различити (некада је нешто већи доњи а некада горњи лук).

Код лигатуре ѥ слово ѣ је као првоописани облик ове графеме. Стуб ı је вертикалан и прав или понекад мало угнут (обично удесно). На почетку је у неким примерима мало савијен улево, док елементи надвлачења или подвлачења по правилу изостају. Танка коса пречка веома варира по положају. Најчешће полази од половине ı и допире нешто изнад половине ѣ. У неким случајевима почиње незнатно испод половине стуба, а за ѣ се везује око његове половине, док сасвим ретко почетак пречке је близу доњег краја ı, а завршетак нешто изнад половине ѣ.

На почетку речи и иза тачке (у вредности *је*) више пута се јавља веће широко ҽ.[68] Састоји се из дубоког лука изведеног из два потеза, који се састају мало испод горње ивице низа, градећи оштрији угиб. Горњи потез незнатно залази у међупростор, док се надоле различито спушта, али скоро никада не долази до половине словног низа. На почетку је пунији, таласаст а понегде и мало испупчен навише. Доњи потез је дебљи лук, искошен улево наниже, а допире до горње трећине, односно четвртине међупростора. Језичац је хоризонталан и таласаст или испупчен, а полази око половине доњег потеза слова или нешто испод или изнад тога места. Он по правилу не премашује ширину слова. Украсна црта на већем ҽ изостаје.

Поред широког ҽ у овом рукопису се на крају речи (то је уједно и крај реда), у фонолошкој вредности *е*, понекад јавља још један тип већег ѣ, чији је облик сличан малом грчком ε.[69] Од два истоусмерена лука, која се образују истим потезом, доњи лук је по правилу мало виши од горњег, а његов доњи крај се уз то још и таласасто и хоризонтално продужава удесно и завршава савијутком навише. Углавном је писано између редова низа, или нешто више (тада незнатно залази у оба међупростора).

Мало слово ҁ је по начину извођења (као и мало ѣ) чешће двопотезно, ређе једнопотезно. Од ѣ се разликује по томе што је обично нешто плиће, доњи крај му се, затим, оштрије и мало јаче савија, док је дописана црта на његовом врху дебља.

Веће широко ҁ употребљено је чешће иза тачке а ређе ван тог положаја, али само на почетку речи. Јавља се двопотезно и једнопотезно. Слово ҁ, које је писано из два потеза, по облику је као двопотезно широко ҽ, само што је некада плиће, а угиб му је постепенији и не тако оштар. Крајеви широког ҁ су обично дужи и више савијени један према другоме. По висини је као широко ҽ.

Једнопотезни тип широког ҁ представља дубљи симетричан лук са мало савијеним (један према другоме) и протањеним крајевима, чија је висина као код претходно описаног ҁ.

Преостаје још да се прикажу облици следећих слова: ѕ, ѯ, ѱ, ѡ, ч, ж, ѫ, ѱ, ѵ.

---

68 К. Шкорић, *Опис ортографије*, 65.

69 П. Ђорђић, *Историја*, 114.

Слово ѕ је једнопотезно и несиметрично (горњи део је нешто мањи од доњег, а и облик им није исти). Линија која образује ѕ полази од горње линије низа и, обликујући горњи део слова, прави дубљи, удесно искошени лук, који једним делом своје доње стране належе на доњу линију реда, а завршава се мало изнад ње (а по ширини гледано, у правцу почетка ѕ). Настављајући ток, она се лучно и затим искошено улево (ређе вертикално) спушта надоле (до горње трећине доњег међупростора или каткада нешто више или мање од тога). Тамо се савија улево и завршава као протањени, хоризонтални или мало навише усмерени талас са кратким савијутком на крају (ту се види по који пут и незнатно задебљање). Доњи део слова премашује својом ширином горњи (и то мање у свом испупченом делу а више својом завршном линијом). На почетку ѕ редовно је написан привезак (као код ѣ, г).

Слово ѹ је по начину извођења двопотезно или тропотезно. Тропотезно ѹ је по облику као и двопотезно, само што су код њега краци и доња спојница обликовани посебним потезима. Искошени, у горњем делу слова јаче размакнути краци, од којих је леви краћи а пунији, секу се нешто испод половине словног низа. Леви крак је обично прав, а врх му је ретко надвучен. Полази мало изнад горње ивице низа и спушта се до доње линије реда. Десни, дужи крак почиње од половине горњег међупростора или нешто више, а до доње ивице низа спушта се доле благо угнуто или на почетку угнуто а при крају испупчено, а ређе право. Почетак му је мало савијен улево и чешће нешто проширен. Доња спојница слова је кратка, хоризонтална и права или благо испупчена надоле. Код двопотезног ѹ начин писања није увек исти. Више пута се леви крак на доњој линији реда савија или удесно ломи и прелази у спојницу, док је посебним потезом обликован десни крак. У неким примерима посебно је повучен леви, а десни је изведен заједно са подницом (он се при томе такође ломи или савија). Веома су ретки случајеви, у којима су заједно писани леви крак, подница и доњи део десног крака, док је горњи део десног крака образован новим потезом (он при томе додирује леви крак мало изнад места где се он завршава, затварајући петљу).

Стуб ѳ је вертикалан и прав или ређе благо таласаст, а идући надоле, постепено се стањује. На почетку је у неким примерима мало савијен удесно или има слева танку искошену почетну црту, написану са њим изједна. Доњи крај му се у доста случајева савија улево, док његово подвлачење изостаје. Навише се пење нешто преко половине горњег међупростора, док се наниже спушта до наредног словног низа или још мало ниже. Тело слова је двопотезна неједнако попуњена елипса, чији бокови нису увек симетрични.

Слово ѡ ван лигатуре ѿ није често, а употребљено је углавном у средини речи и у иницијалној групи ѡѡ или ређе на крају речи. Слово се изводи са три или четири потеза. Тропотезни облици су писани у три варијанте. У првој од њих лева бочна страна ѡ и њена унутрашња линија изведене су посебно, док су десна унутрашња и њена бочна страна обликоване једним потезом. Бочне стране су пуније, само им се врхови каткада протањују. Лева бочна страна је ређе лучна током целе своје дужине. У већини случајева она почиње удесно искошеном, правом или ређе лучном цртом, која се пре половине словног низа или некада око половине ломи, односно савија надоле и усмерено улево и лучно спушта до доње линије реда. Десна бочна страна је по правилу лучна или ретко, као лева, при

врху преломљена. Крајеви унутрашњих линија, од којих је лева нешто тања, краћа и мање искошена од десне, а по облику углавном права или ређе нешто угнута надоле, а десна претежно лучна, састају се мало изнад доње линије реда, или лева додирује десну нешто испод њеног почетка (угиб је плитак).

У другој тропотезној варијанти ѡ испупчене бочне стране слова спаја преломљена црта, која лежи на линији низа. Прелом је плитак угао око средине ширине слова.

Ретки су примери у којима таласаста подница спаја бочне лукове слова.

Четворопотезна *омега* је по облику као прва тропотезна варијанта ове графеме, само што је сваки део слова (обе бочне стране и обе унутрашње црте) писан посебно.

На почетку или на крају речи понекад је употребљено и веће слово Ѡ. Начин извођења и величина слова варирају. Тако се среће једнопотезна *омега* са пуним лучним бочним странама и танком подницом, угнутом нешто изнад линије реда на средини слова. Овај облик је изведен некада и са два потеза, при чему је подница писана одвојено од бочних страна.

На почетку речи употребљена је некада и већа тропотезна ѡ, која се од прве варијанте малог тропотезног типа овог слова разликује само по левој бочној линији. Она се продужава навише (нешто преко горње ивице низа или више од тога) у виду улево искошене и праве линије, чији је почетак савијен улево.

У лигатури Ѿ слово ѡ је писано са три или четири потеза (као када *омега* стоји самостално), а по изгледу се мало разликује од ѡ ван ње. Бочне стране слова и лева унутрашња линија су као и код самосталне *омеге*, једино се разликује десна унутрашња линија, која допире до горње ивице низа, а при врху је преломљена или савијена, као лева бочна страна. Угиб је плитак, као код ѡ ван лигатуре. Слово т варира по облику. Чини га танка хоризонтална пречка (по ширини као ѡ или нешто краћа или дужа од тога) са кратким троугластим или четвртастим привесцима на крајевима а некада и са кратким стубом у средини. Крајњи привесци су понегде мало одмакнути унутра, а по положају су обично нешто усмерени један према другом. Средњи стуб је вертикалан. У неким случајевима слово т је у облику хоризонталне и лучне танке линије (ширине као ѡ), са цртицом на левом крају и у средини (лева цртица је усмерена унутра, а средња је вертикална).

На почетку речи или иза тачке понекад се јавља и већа лигатура Ѿ. Слово ѡ је овде као већа ѡ са навише продуженом и савијеном левом бочном страном, а над њим је т као седмица.

Стуб ч, који се надоле проширује, вертикалан је или нешто усмерен удесно и мало угнут улево. Доњи крај му је кратко повијен напоље. Чашица је искошена и благо лучна или ређе права црта, шира на почетку него на крају. За стуб се везује око његове горње четвртине или мало ниже. Подвлачење стуба изостаје.

Слово ѫ употребљено је само једанпут, и то на почетку речи, уместо *у* (л. 74б/8). Писано је на следећи начин: на горњој линији низа је танка, хоризонтална и права пречка (ширине слова и, н, п). Она се на свом десном крају савија надоле и прелази у коси и прави крак, који допире до линије реда, где се мало савија

унутра. Од почетка пречке спушта се други, надоле искошен , дебљи и прави крак. Он пресеца десни нешто изнад његове половине. Мало пре доње линије низа крак се ломи и искошено улево и право долази до линије реда. Од доње трећине десног крака до доње линије реда повучена је удесно искошена, дебља, права црта, која се на завршетку мало савија у десну страну.

Слово ѯ чине два лука окренута удесно, а изведена посебно. У једној варијанти горњи лук додирује доњи око средине његове горње стране, чији је почетак у истој вертикали са почетком горњег лука. У другој доњи лук почиње мало даље од завршетка горњег. При завршетку горњег или на почетку доњег лука у више случајева се јавља савијутак надоле. Крај доњег лука се на линији реда савија најпре надоле (вертикално или мало искошено улево), а затим (око горње трећине међупростора или нешто ниже) удесно, обликујући хоризонталан, таласаст реп, који више или мање премашује ширину слова. Круница је двопотезна, а није увек иста по облику и начину извођења. У неким примерима је као латинично v, смештено на врху главице слова. Леви стуб јој је најчешће прав, ређе мало доле угнут, док је десни само понекад прав, а чешће лучан (као леви) или на почетку испупчен удесно, а при крају угнут улево. Више је и случајева код којих се десни, краћи крак наслања на леви мало пре његовог завршетка. Понегде, круницу у виду мањег v или у облику мањег лука (угнутог наниже) са врхом ѯ спаја посебно написана вертикална или мало удесно искошена права црта.

Слово ѱ се јавља у две варијанте, које се међусобно разликују по дужини искошених кракова. У првој, знатно чешћој, краци су изведени између редова низа, а крајеви им се спајају на доњој линији реда, док се у другој леви крак мало продужава испод ове линије а десни га додирује на њој. У обе варијанте леви крак је пунији и прав, а десни тањи и угнут улево. На почетку десног крака јавља се савијутак, а у већини примера овде је стављен кратки троугласти или четвртасти привезак. Стуб је најчешће вертикалан (понекад је незнатно искошен у једну или у другу страну) и прав или благо угнут улево. На почетку је савијен удесно и задебљан. Полази око половине горњег међупростора и спушта се обично до доње линије реда, тј. до места где се краци састају или катkада (у првој варијанти ѱ) додирује десни крак мало изнад доње линије реда. У неким примерима са крацима чији се крајеви састају слово је подвучено хоризонталном или навише искошеном цртом. Срећу се и случајеви, код којих је испод слова, а у правцу стуба или нешто улево, односно удесно, посебно дописана вертикална и права црта (она допире до половине међупростора или ниже од тога).

Искошени стубови графеме ѵ, од којих је леви пунији а десни тањи, састају се на доњој линији реда, или се десни наслања на леви мало пре његовог доњег краја. Леви стуб је прав или катkада благо угнут (унутра) а на почетку је мало савијен. Десни крак је чешће благо испупчен или ређе прав, а врх му је такође обавезно извијен. На крају овог савијутка или нешто улево налази се троугласти или четвртасти привезак (као код ѣ, ѓ). Над словом се јављају две тачке или акценатски знак двострука варија.[70]

2.а) У *другом рукопису* (л. 98б–125б) слова су крупнија и слободније обликована. Димензије текста у овом делу књиге износе 142x90 мм, размак међу повученим линијама је 7–8 мм, док се на страници скоро увек налази по 21 ред (изузетак је л. 99а на коме је 20 исписаних редова).

---

70 П.Ђорђић, *Историја*, 114.

У инвентару употребљених слова не јављају се ѳ, ѯ и ж. За графему ѣ среће се само потврда њеног већег облика, и то на доњој маргини л. 124б у завршној реченици на грчком језику, писаној црквеном ћирилицом: дѡѣдаїи ѡ ѳєѡ|с| (у предводу: *Слава теби, Боже*).[71]

Од *брзописних облика* у врсти долази једино брзописно ѧ, и то киноваром на крају речи.

Од *већих слова* најчешће се јављају *широка* (ѥ, ѻ, ҁ, ѡ) и *висока* (*високо јер, јат* и ѣ). Употреба ових графема је позиционо условљена. *Широко* ѻ и ҁ се тако јављају само на почетку речи, *широко* ѥ (у вредности *је*) на почетку и иза вокала, а *шира омега* долази само на крају речи иза сугласника, и то на крају реда. *Висока слова* се срећу углавном на самом крају речи (то је обично и крај реда) или у слогу на крају реда.

Од *већих слова* на крају речи и реда више пута се може видети и веће ѣ (у вредности *е* и *је*), по типу као мало грчко ε. *Веће* ѕ на почетку и у средини речи, такође, није ретко у рукопису другог писара. Два пута у последњем реду стране употребљено је и *веће* ѱ, са знатније продуженим репом у међупростор.

Поред *лигатуре* ѿ јављају се и следеће: ѧ+ꙋ, ѧ+ѣ, ѻ+ѣ, т+и, т+ѻ, ч+ц. У лигатурном споју над редом долазе г+ѻ (лигатура је изведена брзописом, а по облику је као код главног писара) и д+ї.

Број *надредних слова* у рукопису другог писара није мали: ѧ, ѣ, ѥ, г, д, ѣ, ж, ѕ, і(ї), и, к, л, м, н, ѻ, п, ҁ, с, т, ѹ, х, ѱ, ч, ш, ъ, ѩ, ю, ѳ. Брзописом су изведена следећа надредна слова: ѣ, ѥ, ж, ѕ, к, м.

Интерпункцијски знаци су: тачка, зарез, двотачка, три и четири тачке у кругу.

Акценти и спирити су, такође, стављани.

б) *Трећи писар* исписао је текст на страницама од 126а до 133б. Њега одликује ситнији, али немарнији рукопис. Величина текста у овом делу књиге је 132x90 мм. Размак међу повученим линијама је већи него код главне руке, а износи 6–7 мм. Број редова на исписаној страници је најчешће 21. Изузетак су л. 126а–126б и л. 132а са по 20 редова и л. 133б на коме је 25 редова. Последња 4 реда на л. 133б дописана су новом руком на посебном комаду хартије (ширине текста), који је прелепљен преко листа. Претходни текст се наставља и завршава дописаним редовима (в. стр. 128). Гледајући ово место у огледалу са друге стране листа (133а), види се да испод налепљене хартије постоји исти текст, али у два реда, који је такође дописан новом руком, веома ситним, исписаним и лепим рукописом. Слова су претежно полуустављена, а од брзописних долазе ѧ, ѣ и д.

У рукопису трећег, незнаног, писара нема слова ѣ, ѱ, ѯ и ж. За означавање фонеме *у* поред диграма ѹ и лигатурног ѹ употребљава се (у средини речи) и

---

71 Драгутин Костић, *Тајно писање у споменицима српским*, Глас Српске краљевске академије, LIII, Други разред, 35 Београд, 1989, 156; П. Сирку, *Стари српски рукописи са сликама*, 39.

слово ѳ са птичицом у виду латиничног v, што у претходна два рукописа није случај.

Инвентар *већих слова*, као и у прва два рукописа, није тако богат. Највише се употребљавају *широка* (ѣ, ѳ, ҁ) и *висока* (*високо* т, *јер* и *јат*). Њихова употреба је ограничена као и код другог писара. У средини речи једанпут је написано и *веће* в, али не *бубњевитог* типа. Веће ж са брзописним елементима понекад је присутно на почетку или у средини речи. *Веће* к среће се више пута на почетку речи. Слово щ са *продуженим репом* јавља се само у једном случају, и то у последњем реду на страни. *Продужетак наниже* једанпут има и графема ѵ у диграму оѵ, такође у последњем реду на страни.

Поред лигатуре ѿ у врсти долази још само ҁ + ѣ, и то најчешће на крају реда. Над редом се, као и у претходна два рукописа, потврђује лигатура г + ѳ (по облику као у прва два рукописа) и д + ї.

Од *надредних* слова долазе следећа: а, б, в, г, д, е, ї, к, л, м, н, ѳ, ҁ, с, т, х, щ, ц, ч, ҵ. Брзописни тип над редом имају: б, в, м.

Акценте и спирите ставља и овај писар. Од интерпункцијских знакова долазе: тачка, зарез, две тачке и четири тачке у кругу (три тачке нису примећене). На десној маргини л. 131б налази се знак за убацивање пропуштене речи.

Титла и *пајерак* су слични као у прва два рукописа.

в) У даљем излагању приказаће се словни облици другог и трећег писара, а поредиће се са главним рукописом.

Код слова а, д, л у другом и трећем рукопису обе линије чешће се састају у врху, а ређе лева почиње испод врха десне, док су врхови код графеме м исти као у делу Гаврила Тројичанина.

Типолошки, слово а другог писара исто је као у главном рукопису, али са извесним варијантским разликама. Петља овде почиње ближе врху стуба или од самог врха, а завршава се око његове половине. Њена горња линија је чешће краћа, јер је мање искошена, па је ширина слова углавном мања од његове висине, или је једнака са њом, за разлику од а прве руке, где шрина доминира. Стуб је некада подвучен, што код а главне руке редовно изостаје.

У другом рукопису брзописно а се употребљава ретко. По начину извођења и облику разликују се два типа. Први тип, писан киноваром, јавља се на крају речи. По изгледу је слично брзописном а главног писара, само што је обликовано из два потеза. Првим потезом образована је кружна или елипсаста петља (потез с-десна на лево), чији се крај искошено удесно продужава до близу горње ивице низа. Другим потезом надоле је повучена искошена и улево угнута црта (она допире нешто испод горње ивице низа или близу половине словног низа), која се затим савија удесно у виду дуже, хоризонталне, таласасте линије. То је заправо стуб слова. На свом доњем крају он се савија наниже и вертикално или нешто усмерено улево и змијолико спушта до половине међупростора или више од тога, завршавајући се малим савијутком навише.

У једном случају, на десној маргини л. 125а, регистрован је још један тип брзописног а, који је писан мастилом црне боје. Пунији, вертикалан и прав стуб

полази од горње ивице низа а наниже допире до половине међупростора. На његовом врху елементи надвлачења или савијања изостају, док му је крај савијен улево. Петља је двопотезна (горња и доња страна су јој изведене посебно). Горња линија петље је искошена и права. Почиње мало испод врха стуба, а завршава се нешто изнад линије реда. Доња страна је, такође, права али мање искошена (за стуб се везује мало изнад доње ивице низа). Врх петље је шиљат и попуњен.

Трећи писар обично почиње и завршава петљу д као и други, само што код њега она не допире увек до доње ивице низа, већ је нешто изнад ње. Стуб је овде у више случајева надвучен, док се подвучена црта по правилу не јавља.

У трећем рукопису среће се само један пример брзописног д, а писан је црним мастилом у средини речи (л.131а/6). По облику је сличан другом типу брзописног д другог писара. Стуб је пунији, вертикалан и таласаст (у горњем делу је угнут улево а у доњем удесно). Врх му је без надвлачења или савијања, док се његов крај савија улево. Полази од горње линије низа, а надоле залази нешто преко половине међупростора. Петља је мала и двопотезна (горња и доња страна су јој изведене посебно). Полази испод врха стуба (мало изнад половине словног низа), а за њега се поново везује нешто изнад доње линије реда. Стране петље су искошене и праве (као код д другог писара). Њен шиљати и попуњени врх не додирује линију реда (допире близу ње).

Код лигатуре ја другог писара пречка по правилу полази изнад половине стуба і (око његове горње трећине-четвртине) и готово увек допире до почетка петље (некада је то и почетак стуба), само понекад је почетак ниже. Врх стуба (і) је у неким примерима надвучен.

Лигатура ја у трећем рукопису има пречку као код ја другог писара. Остали елементи изведени су углавном као у првом рукопису.

Стубови д у другог рукопису су приближно исте дужине или је леви нешто краћи од десног. Врх слова по изгледу варира. Много пута су врхови стубова размакнути и међусобно спојени кратком хоризонталном или мало навише усмереном цртом, а у неким случајевима стубови се спајају у врху, који је надвучен. Јављају се и примери, када леви стуб полази од врха десног, који је проширен тако, да му је горња ивица хоризонтална или нешто искошена навише. Десна ножица је чешће изведена посебно од поднице, док обе ножице овде већином не почињу од крајева поднице, већ су нешто увучене унутра (лева више од десне).

У трећем рукопису стубови се састају у врху или леви полази испод врха десног (као код главне руке). Подница је нешто шира него у претходна два рукописа, а писана је обично изједна с десном ножицом. Лева ножица чешће полази од краја поднице. Ножице су, иначе, мало краће и мање искошене једна према другој.

Трећи писар је једанпут употребио и брзописно д, и то у средини речи (л.126а/5). Слово је писано на следећи начин: између линија низа повучен је удесно искошени танки леви стуб, који на почетку има кратку почетну црту усмерену навише, писану изједна са њим. Од његовог завршетка по линији реда стављена је кратка хоризонтална и права црта, која се на свом десном крају савија надоле под тупим углом и завршава савијутком удесно (допире до горње трећине међупростора). Између доње трећине левог стуба и завршетка црте на линији

реда обликована је четвртаста петља (горња хоризонтална и права црта ломи се наниже и прелази у вертикалну и праву бочну страну петље).

Слово ѧ другог писара разликује се од онога у првом рукопису по томе што се стубови састају у врху, образујући шиљак. Ређи су случајеви облика ѧ као код главне руке (леви стуб почиње испод врха десног).

У трећем рукопису врх у ѧ је некада као у првом, а некада као у другом рукопису. Од облика ѧ прва два писара ово слово се разликује по завршетку левог стуба који се не повија унутра. Трећи писар немарније пише, па не поштује увек ивице низа, што се види и на примерима стубова код ѧ: више пута један од њих прелази доњу линију реда, док се други завршава на њој или нешто изнад ње.

У писању ѧ нема значајнијих разлика између писара.

У другом рукопису пречка ѣ је чешће једнака стубу (ређе је дужа од њега) и мање пута прелази стуб слева. Поред ниже петље (као код првог писара), јавља се и виша (она се везује за стуб око његове половине). Привезак се, такође, разликује од онога који пише главна рука. Он је четвртаст (некада шири у свом горњем делу него у доњем) и мало дужи.

Пречка и петља трећег писара су као у облику ѣ друге руке. Привезак је троугласт, али нешто ужи и дужи него у главном рукопису. У трећем рукопису се понекад јавља и брзописно положено ѣ, које је изведено на следећи начин: између ивица низа написано је слово о (по облику као у главном рукопису). Од његовог врха удесно је повучена кратка хоризонтална или мало навише усмерена права црта, која се на завршетку ломи и вертикално спушта до линије реда. Права је или благо угнута улево. Овакво ѣ главни писар употребљава над редом.

Други писар често пише танко јер, више пута ставља и високо јер, док се дебело јер у његовом рукопису ређе јавља.[72] Танко јер је по облику као и у првом рукопису, само што каткада на почетку има краћи, протањени савијутак или навише искошену и праву црту (ови елементи су писани изједна са стубом).

Код дебелог јера пречка је нешто краћа него у рукопису главне руке, а при прелазу у стуб она се чешће савија а ређе ломи. На почетку пречке посебним потезом надоле написана је краћа вертикална или улево угнута, пунија црта.

Високо јер се од облика у главном рукопису разликује само по томе, што су му стуб и петља чешће виши. Стуб се продужава дубоко у међупростор, где му се крај пречке таласасто, различито два-три пута савија нагоре. На њој се може видети и украсна црта. Петља се везује за стуб у висини половине словног низа, а по који пут и на горњој линији низа.

У трећем рукопису подједнако често долазе и танко и дебело јер, а више пута се јавља и високо.[73]

Танко јер се по облику не разликује битније од онога у главном рукопису.

---

72 К. Шкорић, *Опис ортографије*, 84.

73 Исто, 91.

Код дебелог јера пречка је нешто краћа, док су остали елементи слова слични као код главног писара.

Високо јер је у неким случајевима скоро исто као у рукопису главног писара (стуб је само краћи), а у некима је другачије. Тада се јавља са краћом и удесно искошеном цртом на почетку, која се при прелазу у стуб савија. Петља је лук, који спаја доњу трећину стуба са његовим завршетком. Поднице нема.

Слово ы у друга два рукописа разликује се од овог знака у главном делу књиге по писању ь, које је као када стоји самостално.

Поред малог слова ѣ други и трећи писар употребљавају и високо ѣ, и то најчешће на крају речи и реда.

Код првог типа ѣ у другом рукопису стуб и петља су мало виши него код првог писара. Стуб допире до половине горњег међупростора или нешто преко тога, док се петља некада везује и за половину стуба. Пречка је нешто краћа од оне коју пише главна рука. Леви троугласти привезак је дужи (допире до половине словног низа или мало више), док је десни кратак и већином четвртаст (катkада у горњем делу шири него у доњем).

Стуб и петља високог ѣ у другом рукопису изведени су као у првом типу овог слова главног писара. Пречка је такође истог облика, само сече стуб близу његовог врха.

У трећем рукопису мало ѣ је као у рукопису главног писара, једино је леви правоугаони привезак мало дужи.

Високо ѣ овде има дужу пречку, него што је то у главном рукопису. По осталим елементима не разликује се битније од слова у главном делу књиге.

Слово г другог и трећег писара разликује се од облика у првом рукопису по пречки и привеску, који су као код ѓ ових писара.

Графема з у рукопису друге руке типолошки је иста као и у рукопису главног писара, али се у њеном изгледу јављају извесне разлике. Пречка је нешто краћа, а њен завршетак у више случајева прелази стуб. Доњи крај стуба се не ломи, нити савија, као код з главне руке. Лучна линија, која од завршетка стуба иде искошено надоле, мало је дужа, док јој је савијутак улево краћи него код овог слова у првом рукопису, тако да доњи део слова није симетричан лук.

Други писар више пута употребљава и веће з (и то на почетку и у средини речи). Оно се знатније разликује од овог типа слова з главне руке. Слово је писано из једног или из два потеза. Код једнопотезног извођења слово полази високо из горњег међупростора благо искошеном, лучном цртом, која се савија надоле (обликујући главицу) у коси прави стуб. На горњој линији низа стуб се савија удесно и спушта наниже, прелазећи у искошену и праву или благо лучну линију, која се близу наредног словног низа повија улево. На почетку главице посебним потезом изведен је привезак (вертикална, права или нешто улево угнута црта).

Двопотезно веће з има лучну, удесно искошену главицу у горњем међупростору. Она наниже прелази у коси прави стуб, од чијег краја (на горњој линији низа) усмерено улево, право испод ивице низа иде кратка, права црта, која се на

завршетку (око половине међупростора) мало савија улево. Посебним потезом од почетка главице надоле је дописан вертикални дебљи привезак.

У трећем рукопису пречка малог **з** је нешто дужа него у првом, а привезак је мање искошен, те не додирује стуб својим доњим крајем. Доњи део слова је лук, чији су крајеви приближно на истој вертикали, или је доњи мало краћи. Он удесно не премашује ширину пречке.

Пречка једноногог **т** у друга два рукописа је најчешће по дужини једнака стубу или је нешто краћа (ређе је дужа). Десни привезак је мало дужи него у рукопису главног писара.

Слово **п** и троногог **т** у другом рукопису јављају се више пута са краћом пречком (њено прелажење стубова је овде нередовније и краће него код овог слова у главном рукопису).

Високо **т** у друга два рукописа је као чешћи облик првог типа овог слова у главном рукопису, само што је пречка шира (по својој дужини она је већином дужа од стуба), а стуб код другог писара мање залази у горњи међупростор (он навише допире до трећине међупростора). Потврде високог **т** у ова два рукописа срећу се на крају реда или у слогу у речи на крају реда.

Слова **ц, ч, џ, ш** у рукописима друга два писара не разликују се битније од облика ових графема главне руке.

Други писар, у последњем реду на страни, понекад употребљава и веће **џ**. Ово слово има надоле знатније продужен реп. На свом доњем крају реп се савија кратко улево, а потом удесно (овде се образује петља са леве стране), завршавајући се краћом или дужом таласастом, хоризонталном линијом. У једном примеру, на месту где се реп савија улево, стављена је украсна црта.

Код слова **и** другог писара леви стуб је у више случајева на почетку мало савијен. Пречка је дужа него код **и** главне руке. Она полази од половине левог стуба или нешто ниже (ретко близу његовог завршетка), а допире до врха десног стуба или каткада мало ниже од тога.

У рукопису трећег писара леви стуб **и** је на врху само понекад савијен. Пречка по положају варира (јавља се и као у првом и као у другом рукопису).

У облику десетерачког **і** (**ї**) у другом и трећем рукопису нема значајнијих разлика у односу на ово слово главног писара. Његова употреба, као и код главне руке, није увек у складу са ресавским правилима.[74]

Слово **н** другог писара разликује се од **н** у главном рукопису по положају пречке. Она почиње нешто изнад половине левог стуба а за десни се везује око његове половине или незнатно ниже (у односу на пречку **н** у главном рукопису, ако се посматра према месту везивања за стубове, она почиње ниже и спушта се ниже).

---

74 Исто, 83–84, 90.

Мало слово ѻ у другом и трећем рукопису типолошки је као ѻ у главном рукопису. Понекад се јављају варијантске разлике услед различитог угибања или прелома његових бочних страна.

Веће широко ѻ други писар чешће пише на почетку речи. Оно је двопотезно, као и код првог писара, али је другачијег облика. Обликују га две лучне, супротно искошене линије, које при врху образују шиљак. У једној варијанти лева бочна страна се мало пре доње линије реда или на њој самој савија удесно, продужавајући се тако у хоризонталну и благо угнуту или праву подницу слова, која се спаја са доњим крајем десне бочне стране. У другој варијанти обе бочне линије се на доњој ивици низа савијају једна према другој, састајући се при томе на половини доњег дела слова, или мало удесно, односно улево од тога места. Висина широког ѻ се готово не разликује од висине малог ѻ (она само каткада навише прелази ивицу низа).

У трећем рукопису широко ѻ се среће неколико пута на почетку речи. Слично је облику у другом рукопису, само је при врху мање шиљато, па разлика у ширини између његовог горњег и доњег дела није тако велика.

Слово ꙗ другог и трећег писара не разликује се битније по облику од ꙗ главне руке, сем што други писар пише нешто краћи стуб.

У диграму ѺѸ у другом рукопису слово ѻ је као када стоји самостално, док се графема ѹ мало разликује. Стуб ѹ увек је искошен и прав. На почетку је проширен или има посебно написан четвртасти привезак (шири у горњем делу него у доњем).

Слово ѻ у диграму ѺѸ у трећем рукопису, такође се не разликује од ѻ које стоји самостално. Код ѹ десни стуб је нешто краћи од онога у главном рукопису, док је леви мало дужи (он наниже незнатно прелази ивицу низа и додирује стуб око његове половине).

У рукопису трећег писара једанпут се јавља веће слово ѹ у диграму ѺѸ, и то у средини речи у последњем реду на страни (**заѻуп'ници** 126б). Слово ѻ је као када стоји самостално, а ѹ има наниже знатније продужен стуб, чији је крај савијен као код већег ѱ другог писара.

У рукопису трећег писара неколико пута у средини речи употребљено је у вредности *у* и ѻ са птичицом. Слово ѻ се не разликује од онога које је посебно написано. Птичица је као *ижица* у овом рукопису. Она належе на врх ѻ или је померена мало улево, при чему га не додирује.

У лигатури ю другог писара стуб і је понекад надвучен, што код ю главне руке изостаје. Положај пречке се такође разликује. У неким случајевима она полази од доње трећине, односно четвртине или половине і и допире нешто изнад половине леве стране ѻ.

Лигатура ю трећег писара је слична оној у првом рукопису.

Графема ѳ у другом рукопису типолошки је иста као у рукопису првог писара. Од облика главне руке разликује се у начину спајања бочних линија, по положају пречке и по облику и дужини привезака. Лева, тања бочна линија полази испод врха десне, а завршава се тако што је додирује пре њеног доњег

краја. Навише слово залази до половине међупростора, док наниже не прелази много ивицу низа. Танка, хоризонтална или благо навише искошена пречка смештена је испод половине ѳ. Привесци су троугласти или је десни правоугаони а леви троугласт и нешто дужи него код првог писара.

У другом рукопису ѳ се не разликује у извођењу од ове графеме код главног писара, али јој је изглед нешто другачији. Крајеви бочних страна се спајају у шиљак. Лева бочна линија је при врху (од горње линије низа навише) савијена или преломљена (удесно навише). Десна страна је дебља и лучна. Слово не залази знатније у међупросторе, но више прелази горњу ивицу низа. Пречка је по облику и положају као и код ѳ другог писара, а налази се ближе завршетку слова (на доњој линији низа или ниже). Привесци су троугласти и дужи него у главном рукопису.

Слово ѣ другог и трећег писара типолошки је слично са обликом ѣ у рукопису главне руке. Варијантске разлике присутне су код писања бочне стране горње петље (увек је писана одвојено од спојнице и при томе чешће навише прелази њен десни крај).

Трећи писар је једанпут у средини речи (л.132б/13) употребио веће слово ѣ. Типолошки слово подсећа на велико ѣ тога времена. Стуб је вертикалан и пун, а спушта се од горње ивице низа до близу половине доњег међупростора. Петље су раздвојене (горња је мања од доње), а њихове бочне стране писане су посебно од спојнице. Спојнице су танке, лучне (горња навише а доња наниже) и мало усмерене нагоре. Бочна страна горње петље полази од завршетка горње спојнице (врх петље је оштар), а до горње четвртине стуба (то је нешто испод половине словног низа) спушта се удесно искошено и право. Линија, која образује доњу петљу почиње нешто изнад доње трећине стуба, удесно иде хоризонтално и право, а затим се савија надоле и мало нагнуто улево и право допире до краја спојнице (доњи део петље је нешто шири од горњег).

Слово ж у другом рукопису је по начину извођења као четворопотезни тип ж главне руке. Од облика првог писара разликује се по томе што крак слева редовно сече стуб мало испод његовог врха (никада на врху), а привезак је на почетку десног крака обично четвртаст (шири у горњем делу него у доњем).

Графема ж трећег писара знатно се разликује од облика у главном рукопису. Писана је из четири или пет потеза. Стуб је без обзира на то писан једнако, повучен је између редова низа (некада само незнатно залази у горњи међупростор), како је и код првог писара. Ипак, за разлику од стања у главном рукопису, у неким случајевима крајеви су му подвучени, односно надвучени.

Према положају осталих елемената срећу се два типа четворопотезног ж. У једноме од њих сдесна повучена коса лучна црта (навише), смештена између линија низа, пресеца стуб нешто изнад његове половине. На њеном почетку налази се краћи троугласти привезак, док јој је доњи крај мало савијен унутра и задебљан. Леви горњи део слова изведен је посебном хоризонталном цртом, чији је почетак савијен надоле и задебљан. Она је спојена за стуб нешто испод његовог врха. Десна доња бочна страна је искошена и права линија, на чијем крају елементи савијања или надвлачења најчешће изостају.

У другом типу четворопотезног **ж** тања, хоризонтална и права или благо испупчена линија, чији се крајеви мало савијају надоле (на десном је троугласти привезак, а на левом је чешће задебљање а ређе четвртасти привезак) сече стуб својом средином мало испод његовог врха. Са леве стране стуба, а приближно око његове половине или нешто испод тога положаја, спушта се до доње линије реда тања лучна црта, при крају кратко савијена унутра и подебљана. Од десне стране стуба (почиње такође око његове половине или нешто изнад тога места, некада и тамо где сдесна положена линија пресеца стуб) до доње линије реда спушта се дебља и права или благо испупчена линија, на чијем завршетку елементи савијања или подвлачења по правилу изостају.

Трећи, петопотезни тип **ж** по облику је као овај претходни, само што су му сви делови бочних страна писани из посебних потеза.

У рукопису трећег писара, на почетку или у средини речи, понекад је написано *веће* **ж** са брзописним елементима. Вертикални и дебљи стуб залази подједнако у оба међупростора или јаче у доњи (некада само мало прелази ивице низа, у неким случајевима допире до половине оба међупростора, а ређе се надоле приближава наредном словном низу). Јавља се са крајевима без елемената надвлачења или савијања или му је горњи крај надвучен а доњи савијен улево. Тањи, искошени и прави краци, писани између ивица низа, укрштају се на стубу (око половине словног низа или мало ниже), док са десне стране слова њихове крајеве спаја дебља спојница, која се среће вертикална или мало усмерена улево, односно удесно. Леви крак каткада почиње танком, кратком и навише искошеном цртом, док се десни такође завршава навише преломљеном цртом. Међутим, број потеза у извођењу кракова и десне спојнице варира. Постоји и извођење једним потезом (полази са леве стране, а линија се при прелазу у спојницу и десни крак ломи или благо савија). У случајевима када су ови делови слова извођени двопотезно, леви крак и спојница су обликовани заједно, а десни крак посебно.

Слово **к** у рукописима другог и трећег писара слично је као у главном делу књиге. Извесна одступања у изгледу ове графеме јављају се у варијацијама делова њене бочне стране (у величини и нагибу њених елемената, затим у привеску, који је као код **б, г** ових писара.

Трећи писар у више случајева употребљава и веће **к** на почетку речи. Стуб је искошен удесно и прав или благо̀ угнут (понекад и таласаст). Залази мало у оба међупростора, али чешће више прелази горњу ивицу низа. Његово подвлачење, односно надвлачење изостаје. Краци су писани посебно и увек додирују стуб. Горњи крак **к** је искошен удесно и испупчен. Врх му је некада мало проширен или надвучен. Својим доњим крајем он се везује за стуб око његове доње трећине или ређе нешто изнад тога, а у неким примерима и за његов завршетак. Доњи крак полази од стуба, и то од места где се спајају горњи крак и стуб или незнатно изнад овог места (мала петља која се ствара је попуњена). Почетак му је испупчен нагоре, а надоле иде искошено улево и право, а по који пут је испупчен наполье. Завршетак доњег крака је у равни са стубом или нешто испод тога места. Слово је у доњем делу шире него у горњем. Угиб по висини варира. Најчешће је око доње трећине стуба.

Код х другог писара леви крак је у више примера надвучен, а место пресека кракова је ниже него код х у првом рукопису (оно је близу доње линије реда или на њој самој). Привезак је као код б, г у рукопису овог писара.

Трећи писар скоро увек надвлачи леви крак х. Десни крак у овом рукопису пресеца леви око његове половине (а то је на линији реда или каткада нешто испод или изнад тога положаја). Привезак је као код б, г у овом рукопису. Десни крак изведен је као у рукопису главног писара, само је у неким примерима двопотезан. Првим потезом повучен је његов горњи део, који иде од горње ивице низа до стуба, а другим, од леве ивице стуба (а мало испод места где му се завршава горњи део) до доње линије реда. Привезак на овом краку је као код б, г, само је мало дужи.

Мало є и с у друга два рукописа не разликују се битније од облика ових графема у рукопису главног писара.

Друга два писара употребљавају такође веће є и с. У облицима па и у употреби ових графема постоје извесне разлике у односу на случајеве већег є и с у првом рукопису.

Лигатура ѥ другог писара разликује се од облика ове графеме у првом рукопису по положају пречке. Она је овде мање искошена: полази нешто испод половине і а допире до половине бочне ивице є.

У трећем рукопису пречка ѥ је такође елеменат по коме се ова лигатура разликује од оних у претходна два рукописа. Поред искошене пречке, која полази од доње трећине или четвртине і, јавља се и хоризонтална (она спаја половину і са половином є).

Веће широко є у другом рукопису више пута се среће на почетку речи и иза тачке, док је ван тих позиција употребљено само једанпут, и то у префиксу обь- (обьємши 121а/21).[75] Слово је двопотезно. Бочна лучна линија слова полази од горње линије низа, а наниже се спушта вертикално или нешто усмерено улево. Мало пре доње линије реда или на њој самој савија се удесно и повлачи хоризонтално или нешто искошено надоле. Посебним потезом обликован је врх слова у виду лучне, хоризонталне или мало наниже усмерене црте, која са леве стране каткада прелази бочни део є. У неким случајевима на крајевима слова стављене су украсне црте. Хоризонтални језичац је благо таласастог или лучног облика, а полази од места где се бочна линија савија удесно или мало над њим.

Други тип већег є (јавља се у неким случајевима на крају реда у вредности *е* или *је*) по облику је као мало грчко ε, само је веће,[76] а крајеви му се протањују и продужавају (горњи је навише искошен удесно и обично се завршава савијутком улево, а доњи је продужен удесно у виду хоризонталне, таласасте линије на линији реда или нешто испод ње). На оба краја слова или само на једноме од њих у неким примерима стављена је украсна црта.

---

75 Исто, 82–83.

76 Исто, 82.

Веће широко ѥ, у фонолошкој вредности *је*, у трећем рукопису долази увек на почетку слога, и то у већини случајева на почетку речи а само понекад на крају, док се у средини речи никако не јавља.[77] Писано је из два потеза, као и овај тип у прва два рукописа, али се јављају мања одступања у његовом изгледу. Слово чини лучна линија искошена улево. Она полази од горње ивице низа, а спушта се испод доње линије реда (око горње трећине доњег међупростора), а црта на врху је као код широког ѥ у рукопису другог писара. Језичац је сличан ономе код ѥ друге руке.

Веће ѣ се у другом рукопису среће некада на почетку речи и иза тачке. По облику је лук који се спушта до доње линије реда или близу ње. Украсна црта на слову изостаје. Писано је из једног или из два потеза. Бочна линија слова је као код већег ѥ у овом делу књиге, само што наниже више залази у међупростор (допире близу његове половине). Горњи део слова обликован је изједна са бочним и доњим, или одвојено.

Веће ѣ у трећем рукопису је често, а јавља се на почетку реда, речи, иза тачке, као и у скраћеници речи *Исус*. По начину извођења и по облику слично је овом типу ѣ у рукопису другог писара. Од њега се разликује по томе што је мало мање (залази у оба међупростора нешто преко линије реда) и по бочној линији, која је јаче искошена улево. При врху слова каткада је стављена украсна црта.

Слово ѕ у рукопису другог писара обликовано је једнопотезном линијом у висини низа. Горњи и доњи део су му углавном симетрични, супротно окренути лукови. На почетку слова посебно је написан четвртасти привезак, искошен мало навише, или цртица, која га каткада нагоре незнатно прелази.

У трећем рукопису горњи део је као код ѕ другог писара, само што је виши (надоле се приближава линији реда). Доњи део допире до половине међупростора или нешто изнад тога места, а његова доња страна је у виду танке, надоле усмерене, праве или таласасте линије, која својим крајем улево премашује ширину горњег лука. Привезак је као код ѣ, ѓ овог писара.

Слово ѯ је у другом рукопису употребљено више пута, и то у свим позицијама (на почетку, у средини и на крају речи). По начину извођења углавном је као и у првом рукопису, али са извесним варијантским разликама. Краци су чешће исте дужине (као леви у првом рукопису), а размак између њих у горњем делу ѯ је мањи. Петља слова је нешто виша и шира.

У рукопису трећег писара ѯ је у средини и на крају речи. Десни крак је овде дужи од левог (као у главном рукопису), али је размак између њих мањи (као код другог писара). Петља је слична оној у рукопису главне руке.

У трећем рукопису стуб слова је ѫ као и у главном (у другом нема слова ѫ), само што мање залази у међупросторе (навише допире близу половине међупростора, а наниже до његове половине или нешто ниже). Тело слова је писано из три потеза. Посебно су између редова низа обликоване бочне лучне стране, а посебно

77 Исто, 89.

доња линија која их спаја (она је надоле благо лучна или ређе права). У неким случајевима стуб полови ѯ, а у некима је нешто померен улево или удесно.

Слово ѡ ван лигатуре ѿ у другом рукопису јавља се чешће, него у првом, а долази у свим позицијама (на почетку, у средини и на крају речи). Изведено је са три или ређе са четири потеза, а по облику је као прва варијанта тропотезне ѡ главног писара. Мање разлике тичу се облика леве бочне стране, која је лучна и са блажим савијутком или преломом при врху.

На крају речи овај писар неколико пута употребљава и већу, тј. широку *омегу*. Писана је из два потеза, а по облику је као овај тип слова у рукопису главне руке. Висина широке ѡ је као словни низ, а ширина јој варира од нешто ширег до троструко ширег слова у односу на малу графему ѡ.

У лигатури ѿ слово ѡ је по начину извођења као када је писано ван ње, а по изгледу се нешто разликује. Бочне стране су лучне (врх леве је ређе преломљен или савијен удесно), а десна унутрашња (лучна) линија допире до горње ивице низа, док се лева везује за њу око њене половине или мало ниже. Слово т над ѡ варира по изгледу. Јавља се као високо т у облику седмице (само је стуб сасвим кратак) или у виду хоризонталне, односно мало навише усмерене пречке, од које су различито вертикално надоле повучене три цртице (на крајевима и у средини, или мало одмакнуто од левог краја, у средини и на завршетку) или само једна (на њеном десном крају).

Трећи писар знатно чешће употребљава ѡ од главног писара, и то нарочито на почетку речи (ѡ се овде јавља и у средини и на крају речи). Писана је тропотезно или ређе четворопотезно (као ови типови ѡ у главном рукопису). Тропотезна ѡ има два облика. Први је углавном као прва варијанта овог типа главног писара. Од њега се некада разликује по томе што десна унутрашња лучна линија долази до горње ивице низа, а лева је додирује око њене половине или нешто ниже. Угиб је стога мало виши него код ѡ у првом рукопису (мало испод половине словног низа). Други тропотезни облик има бочне лучне стране, спојене танком таласастом или надоле благо испупченом подницом. Оваква ѡ је слична трећој тропотезној варијанти ѡ првог писара.

Већа *омега* се у трећем рукопису не потврђује.

У лигатури ѿ трећег писара слово ѡ је као када стоји самостално. Надредно т је овде слично ономе у другом рукопису. Мање разлике тичу се дужине и нагиба елемената који га чине.

Слово ч у друга два рукописа се не разликује битније од ч главног писара.

Мало слово ѧ се у друга два рукописа не потврђује.

У рукопису другог писара два пута је употребљено само веће Ѧ, и то не у самом тексту овог дела књиге, већ у завршној реченици на грчком језику (писаној полууставним словима црквене ћирилице), а на доњој маргини последњег (125б) листа, који потиче из његовог пера: дѡѦдѦїи ѡ Θєѡ|с| (Слава теби, Боже).[78] Сло-

78 В. нап. 69.

во чине два лука, изведена посебним потезима, а окренута удесно. Горњи је краћи и плићи од доњег. Почетак горњег лука је савијен унутра, док својим завршетком належе на доњи пре његовог почетка. Доњи лук по ширини премашује горњи с десне стране, а почетак му је такође савијен унутра. Завршетак доњег лука прелази наниже у змијолики, вертикални реп. Круница је у виду два искошена и напоље испупчена крака, од којих леви додирује десни мало испод његове половине. Крај десног крака належе на средину горњег лука ѧ.

Слово ѱ се у другом рукопису потврђује само једанпут, и то киноваром на почетку речи. Од прве варијанте ѱ главног писара разликује се нешто по облику и нагибу појединих својих делова. Стуб је искошен удесно и благо лучан, а на његовом почетку јавља се савијутак удесно. На крају овог савијутка стављен је четвртасти привезак (шири у горњем делу него у доњем). Навише стуб залази до половине међупростора, док се наниже спушта до доње ивице низа, тј. до места где се спајају краци слова. Искошени, испупчени краци писани су између редова низа. Почеци су им савијени (почетак левог је и протањен), а на њиховим крајевима налазе се кратки четвртасти привесци, усмерени мало унутра.

Као и у главном рукопису слово *ижица* има облик латиничног v, једино му се стубови нешто разликују. Код другог писара леви крак ѵ је мало савијен улево, док је савијутак врха десног крака краћи и плићи од онога код главног писара. Привезак је као код ѣ, г. Над словом су две тачке или у скраћеници ї҃ѵ҃с титла.

У трећем рукопису десни крак ѵ је краће савијен, а привезак на његовом почетку је као код слова ѣ, г овог писара. Над словом су стављене две тачке.[79]

ЗАКЉУЧАК

Резимирајући резултате палеографских истраживања рукописног *Псалтира Гаврила Тројичанина* из 1643, који се чува у Библиотеци Матице српске, у закључку овог рада ваља истаћи следеће.

Псалтир Гаврила Тројичанина из 1643. исписала су три писара: јеромонах Гаврило Тројичанин, познати преписивач 17. века из манастира Свете Тројице код Пљеваља, и још два, за сада неидентификована писара. Рукописни делови ових преписивача чине посебне целине у књизи.

Гаврилу Тројичанину припадају главни садржаји овог *Псалтира*: *Давидови псалми*, *Библијске песме канона*, *Тропари* (то су првих 11 оригинално сигнираних свешчица, тј. л. 8а–97а) и *Последовање са синаксаром и часловцем* (свешчице 1–22 на крају књиге, такође оригинално сигниране, односно л. 135а–315а). На завршетку рукописа он је оставио запис, потписан тајнописом, који нам открива да је књига писана 1643. године у манастиру Свете Тројице код Пљеваља, за милешевског јеромонаха Теодора.

Између ових делова Гаврила Тројичанина увезено је 5 несигнираних свешчица, које су према воденом знаку хартије десетак година млађе. У њима су

79 П. Ђорђић, *Историја*, 114.

разне молитве (Молитве при читању Псалтира и још неке друге), које потичу из пера друга два, незнана писара (први од њих је исписао л. 98б–125б, а други 126а–133б).

Већ на први поглед између писара се уочавају разлике у дуктусу. Рукопис Гаврила Тројичанина је ситан, леп и калиграфски уједначен. Други рукопис је крупнији, исписан, а облици слова су слободније извођени. У рукопису трећег писара слова су ситна, али нису лепа, а ни рукопис није исписан.

Писмо књиге је *полууставног типа*. У обликовању графема сва три писара користе пуне и танке линије. Употреба почетних, надвучених и подвучених црта у првом рукопису скоро изостаје, док је код друга два писара ова појава нешто чешћа. Украсне црте се могу видети само понекад, и то код надредних и већих слова.

Полууставно писмо, које је у србуљску писменост ушло са ресавским моделом правописа, и у овом *Псалтиру* из 1643. потврђује се јављањем одређених карактеристичних графема. Тако, на пример, сва три писара пишу ї, ъ, троного т, ѕ и ѵ. У рукопису Гаврила Тројичанина долазе и ѳ, ѯ и ѱ, док се код друга два писара ова два слова само делимично потврђују, с обзиром на то да је текст мањи и да нема ни позиције за њихово јављање (код другог писара нема малог ѯ, долази само веће Ѯ, а код трећег се не срећу ни ѯ, ни ѱ). Већа слова, која такође представљају битно обележје полуустава, широко се примењују и у овој књизи. У њиховом инвентару незнатне су разлике између писара. У сва три рукописа најчешћа су *широка слова* (код првог и другог писара јављају се *широко* ѥ, ѻ, ҁ, ѡ, а код трећег ѥ, ѻ, ҁ), а такође и *висока* (*високо* т, ъ и ѣ). У понеком случају налазе се и слова са *продуженим неким елементом* (стуб, реп, бочна страна) навише или наниже (код првог писара продужетке навише имају л, ѫ, ѡ и у у оу; код другог продужетак наниже долази код ю, док трећи писар продужава такође наниже ю и у у оу). У већа слова убрајају се и она, која су по облику слична малим, само су већа (у главном рукопису то су веће з, веће і, веће брзописно и и веће грчко ε; други писар пише веће з и грчко ε, а трећи веће в, ж и к). Ни у једном рукопису ове књиге није регистровано бубњевито в, које такође улази у инвентар већих слова и карактерише полуустав. Иначе, у употреби већих слова постоје мање разлике између писара ове књиге, али је за сва три рукописа заједничко то, да су ове графеме позиционо условљене, тј. њихово јављање је везано за одређена места у речи, реду или на страни.

Брзописни облици малих слова у врсти су ретки (први и други писар пишу само брзописно а, а трећи а, б, д).

Лигатурни спојеви су чешћи у прва два рукописа, а ређи у трећем од њих.

Надредна слова су честа у целој књизи. Међу овим графемама у сва три рукописа има и брзописних облика.

Акценти и спирити су стављани. У обликовању *титли* писари се нешто разликују. *Пајерак* долази у сва три рукописа и слично се изводи.

У рукопису Гаврила Тројичанина долазе и слова ѧ (чешће) и ѫ (једанпут), која не спадају у црте српскословенске редакције, а која су остаци руског предлошка.[80] Друга два писара не пишу ове графеме.

Типолошки посматрано, мала слова су у овом *Псалтиру* устаљена и слажу се са палеографским описом устава XVII века проф. Петра Ђорђића[81] и одговарају времену знакова хартије. Само један мањи број графема варира по типу и облику, а у инвентару скоро да нема разлика између писара (у првом рукопису то су: ѕ, ж, и, с, т, ѳ, ѡ и ѯ; у другом: ѕ, и, с, т, ѳ, ѡ, а у трећем: ѕ, ж, и, с, т, ѳ и ѡ. Углавном сви употребљени облици постојали су и у претходном веку,[82] а да је рукопис из 17. века нарочито потврђује раширена употреба (код сва три писара) грчког типа ε.

Детаљан палеографски опис малих слова сва три писара ове књиге и њихово међусобно поређење показују да између писара нема значајнијих типолошких разлика у облику и начину извођења графема. Само извесна варијантска одступања између ових рукописа иде у прилог претпоставци да писари припадају истој, тј. тројичкој скрипторији, што ће можда и засигурно потврдити нека будућа истраживања.

---

80 П. Сирку, *Стари српски рукописи са сликама*, 196, 34 и 197, 27–29; К. Шкорић, *Опис ортографије* 79–81; К. Минчић-Обрадовић, *Језик Псалтира Гаврила Тројичанина из 1643. године*, 117–118.

81 П. Ђорђић, *Историја*, 114–115.

82 Исто, 114.

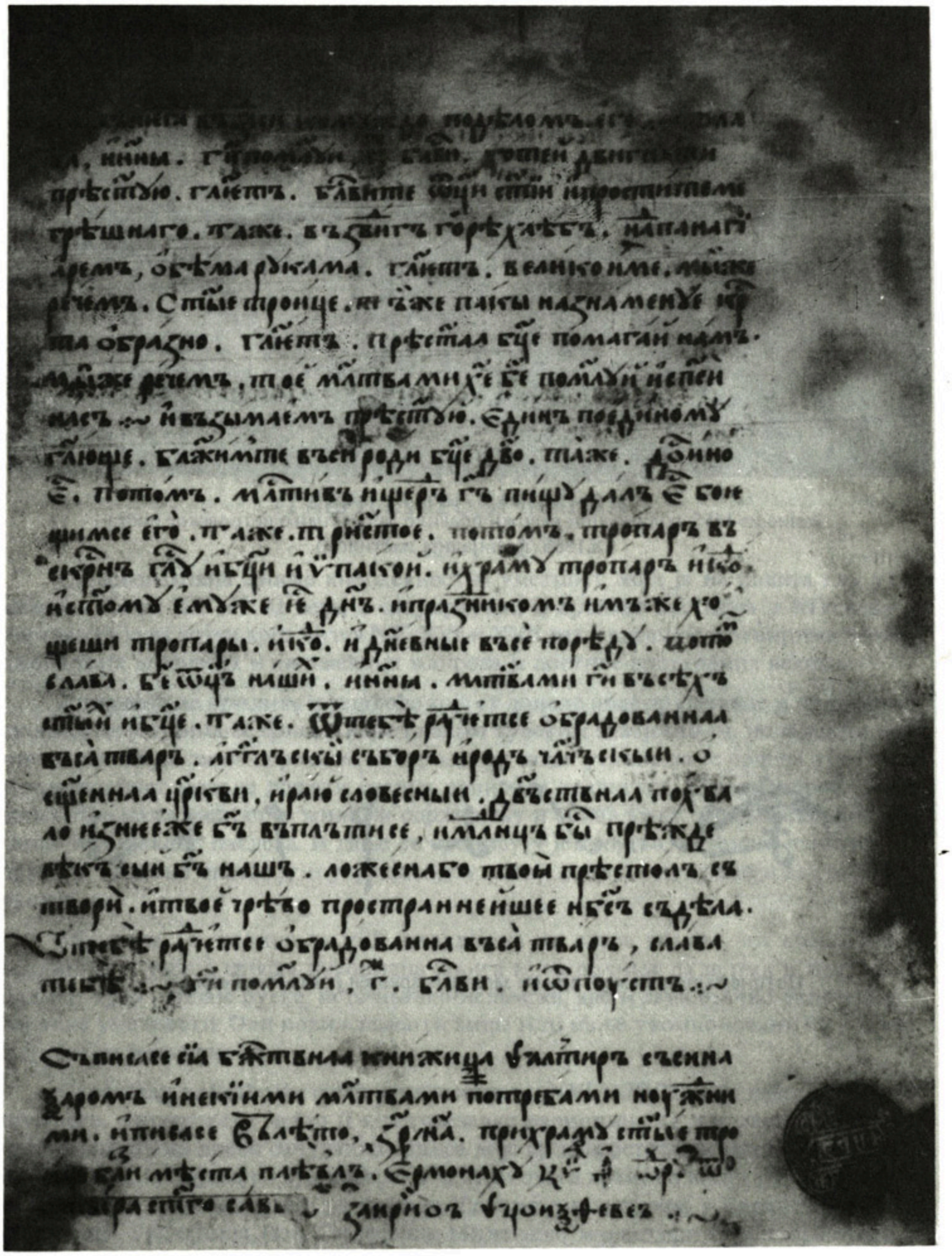

Страница 315а (фолијација мастилом) са записом Гаврила Тројичанина и печатом јеромонаха Исаије

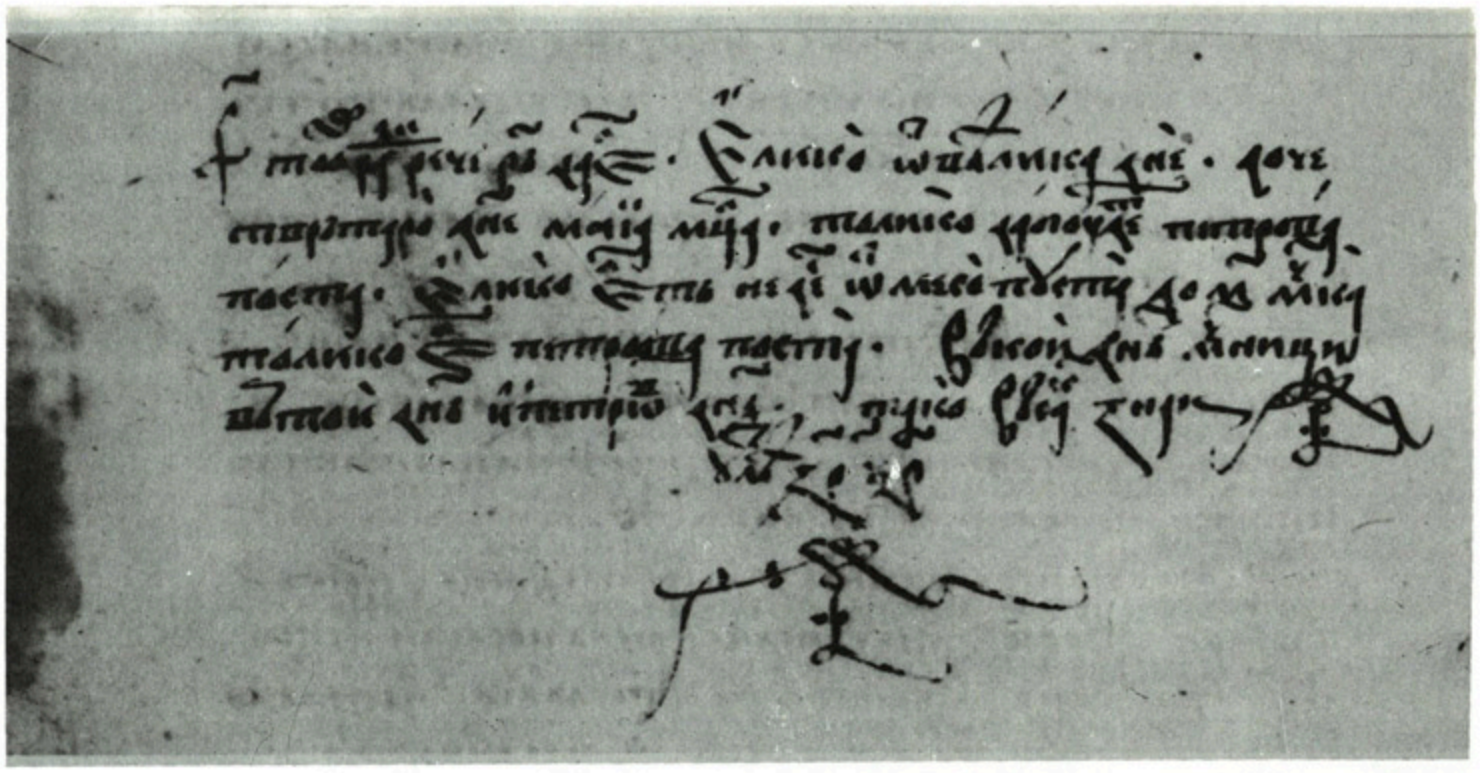

Запис из 1655. године који садржи правило за рачунање петровског поста,
л.186б (фолијација мастилом)

тј.

Потпис тајнописом у горњем запису разрешен је као име **Гавріи́л.**

Љупка Васиљев

ОРНАМЕНТИКА У РУКОПИСИМА ГАВРИЛА ТРОЈИЧАНИНА

Средњовековна српска књижевност и уметност, која је на нашем тлу утемељена током XII и XIII века, а свој врхунац и процват достигла у XIV веку – наставила је да живи кроз читав XV, XVI и XVII век углавном у оквирима традиционалних ликовних и књижевних жанрова и поетике претходних векова.

Специфичне прилике и тешкоће које су донеле нове друштвене и политичке околности у којима се српски народ нашао турским завојевањем, исламским војничким и феудалним поретком, створили су такве услове да се српска уметност и књижевност морала држати старих оквира и традиција. Широм поробљених српских земаља радило се живо на одржавању и обнављању средњовековног писаног и ликовног наслеђа. И даље се преписују јеванђеља, октоиси, псалтири и друго, а ликовно опремају и украшавају у истом стилу и духу као и век или два раније.

Међутим, ма колико да није напуштана ни стара домаћа, ни византијска традиција и узори, српска рукописна књига ипак почиње да прима и неке нове одлике, кроз утицаје руске, источњачко-исламске, као и западњачко-ренесансно-барокне уметности. Ови нови елементи више или мање укомпоновани су у текст и ликовни израз књиге.

Скоро сви значајнији српски манастири у XVI и XVII веку имали су своје писарске, сликарске, а често и књиговезачке радионице. О њиховом постојању најпре дознајемо преко сачуваних записа које су нам оставили сами писари или илуминатори. Најпознатији писарски центри овога времена имају још увек богату писарску делатност као, на пример, Дечанска испосница у Белаји, Коришка испосница, Грачаница, Пећ, Студеница, Милешево, манастири Озрен и Папраћа у источној Босни, овчарско-кабларски манастири – Вазнесење и Благовештење и многи други.[1]

---

1 Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд, 1980, 253–273.

Нов и угледан скрипторий, писарски и сликарски центар у XVI, а нарочито у XVII веку, био је манастир Света Тројица у Врхобрезници близу Пљеваља, у старој Херцеговини.[2] Није мали број сачуваних рукописних кодекса који имају оригиналне записе да су настали управо у овом манастиру. Многи драгоцени рукописи и данас се чувају у пљеваљској ризници, а један број је расут по нашим и светским библиотекама.

За период од двадесетак година XVII века, односно од 1633. до 1651. године, за манастир Свете Тројице пљеваљске везан је својим радом и Гаврило Тројичанин. О Гаврилу, његовом животу и раду, као што је случај и са многим другим средњевековним писарима, илуминаторима, иконописцима и зографима, остало је врло мало биографских података. Једино што се зна о њему јесте то да је родом из Шћепан-поља, са тромеђе Црне Горе, Босне и Херцеговине где се састају реке Тара и Пива чинећи даље реку Дрину. Значи, родом је из старе Херцеговине, из непосредне близине Свете Тројице пљеваљске.

Монах по опредељењу, а писар по таленту и образовању, Гаврило је скромно живео радећи и пишући у Светој Тројици минеје, синаксаре, богородичник, хронограф, *Шестоднев* са топографијом Козме Индикоплова, а највише псалтире с последовањем. Сачувано је шест његових псалтира са записима и годинама настанка.

Гаврило Тројичанин је био необична личност, врло образован, живога духа и веома радознао, можда једним својим делићем и стваралац-књижевник. Био је вешт у компоновању текстова различитих састава и историјских догађаја. Скоро у свакој књизи, коју је он преписивао, оставио је печат и делић своје личности. Није механички преписивао ни оне рукописне књиге устаљеног и строго одређеног садржаја, као што су псалтири, већ је уносио у синаксаре разне хагиографске и историјске белешке, молитве различитог садржаја, као на пример, за риболовце, за оне који праве медовину, затим приче о вилама или поуке како се помоћу псалтира гата и друго.[3]

Као писар великог броја рукописа, у досадашњој литератури, претежно је био прихваћен и као илуминатор. Међутим, детаљнија обрада са становишта орнаментике свих његових рукописа, изузев минијатура у *Шестодневу* и у *Псалтиру из 1643. године*, довела ме је до другог закључка. Иако вешт калиграф, богатога духа, инвентиван као писар, није био спретан и амбициозан илуминатор. Његов главни и једини посао био је да пише и преписује, врши избор и саставља текстове и књиге. Вештину илуминирања препуштао је онима који су за то били квалификовани. Највероватније да је он сам одређивао и бирао сликара-минијатуристу који ће украшавати његове књиге.

О обимном опусу Гаврила Тројичанина писали су многи познати филолози, слависти, историчари, историчари уметности, путописци и други истраживачи и археографи.[4]

---

2 Д. Богдановић, *нав. дело.*

3 М. Сперанскій, *Изъ исторіи и отреченныхъ книгъ.* I. Гадания по Псалтири, С. Петербургъ, 1899, 15–20, 59–60.

4 В. Мошин, *Ћирилски рукописи манастира Св. Тројице код Пљеваља*, Историски записи, год. XI, кн. XIV, 1–2, Цетиње 1958, 235–260.

Међу првима о његовом раду у два наврата је још 1898.[5] и 1899.[6] писао Полихроније Сирку. Касније о њему пише Сперански,[7] Јагић[8] и Моле[9] заједно, Шафарик, Љ. Стојановић, К. Јиричек, Вашица и Вајс, Ђ. Сп. Радојчић,[10] С. Радојичић,[11] Р. Љубинковић,[12] В. Ђурић,[13] С. Петковић,[14] З. Јанц,[15] З. Кајмаковић[16] и многи други. Сви ови истраживачи и проучаваоци дошли су до обиља података анализом његових дела и констатовали су да је Гаврило не само вешт калиграф и преписивач, већ и стваралац. Студијом његових преписа, чији обим достиже више хиљада листова, филолози су установили да је у њима приметан утицај руске редакције. До сличног закључка дошли су и историчари уметности истичући да је руски утицај очигледан у минијатурама рукописа *Шестоднева Козме Индикоплова* и напоминући да су, поред руског, присутни и исламски,[17] критски, западњачки ренесансни; ови последњи преко штампане књиге Божидара Вуковића.[18]

Псалтир из 1643. године у власништву Библиотеке Матице српске у Новом Саду (РР II 19), овде у раду третиран са аспекта ликовне опреме, посматрала сам у оквиру свих осталих дела Гаврила Тројичанина. Изузетак је само *Псалтир из 1644. године* из бечке збирке који ми није био доступан. То су:

1. *Минеј из 1633. године*, Пљевља бр. 28
2. *Синаксар из 1642. године*, Пљевља бр. 68
3. *Псалтир из 1643. године*, Нови Сад, БМС сигн. РР II 19
4. *Псалтир из 1644. године*, Беч бр. 83
5. *Псалтир из 1646. године*, Пљевља бр. 62
6. *Псалтир из 1647. године*, Београд, МСПЦ бр. 2
7. *Псалтир из 1648. године*, Праг, IX G 7

---

5 П. Сырку, *Стари српски рукописи са сликама*, Летопис Матице српске, књ. 196, Нови Сад, 1898, 1–44.

6 П. Сырку, *нав. дело*, књ. 197, 1899, 1–54.

7 М. Сперанскій, *Рукописи Павела Јосифа Шафарика въ Прагѣ*, Москва, 1893, 92–96.

8 В. Јагић, *Козма Индикоплов по српском рукопису г. 1649-е*, Споменик СКА XLIV, Београд, 1922, 1–39.

9 В. Моле, *Минијатуре једног српског рукописа из год. 1649 са Шестодневом бгр. ексарха Јована и Топографија Козме Индикоплова*, Споменик... нав. дело, 40–87.

10 Ђ. Сп. Радојичић, *Антологија старе српске књижевности (XI–XVIII* века), Београд, 1960, 362.

11 С. Радојчић, *Мајстори старог српског сликарства*, Београд, 1955, 85–91.

12 Р. Љубинковић, *Мајстори старог српског сликарства*, Наше старине, IV, Сарајево, 1957, 24–38.

13 В. Ђурић, *У потрази за делом сликара Андрија Раичевића*, Старине Црне Горе, I, Цетиње, 1963, 23–47.

14 С. Петковић, *Манастир Света Тројица код Пљеваља*, Београд, 1974, 85–99.

15 З. Јанц, *Илуминирани старословенски рукописи из збирке Павела Јосифа Шафарика*, Зборник, Музеј примењене уметности, 12, Београд, 1968, 21.

16 З. Кајмаковић, *Козма-Јован*, Зборник за ликовне уметности, 13, Нови Сад, 1977, 99–116.

17 З. Јанц, *Исламски елементи у српској књизи*, Зборник Музеја примењене уметности 5, Београд, 1961, 27–43.

18 Д. Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV – XVII* века, Београд, 1958., 85, 117.

8. *Шестоднев Козме Индикоплова из 1649. године*, Пљевља бр. 79

9. *Хронограф из 1650. године*, Праг, IX G 6

10. *Богородичник из 1650. године*, Београд, МСПЦ бр. 52

11. *Псалтир с последовањем из 1651. године*, Београд, НБС Рс 46.

Само су два рукописа, *Псалтир из 1643.* и *Шестоднев Козме Индикоплова из 1649*, богато илуминирани минијатурама, заставицама и иницијалима.

Пет рукописа, од којих су четири псалтира – из 1646, 1647, 1648. и 1651. године и један *Хронограф из 1650*, имају скромнију орнаментику која се састоји од заставица и иницијала и припадају једној истој стилској групи – заправо су рад једног истог сликара-илуминатора.

Остала три рукописа – *Минеј из 1633, Синаксар из 1642.* и *Богородичник из 1650.* немају украсне орнаментике, па ни по који најскромнији једноставни иницијал.

Поменутих пет рукописа рад су анонимног мајстора, скромних квалитета, не у смислу цртежа и колорита, већ у инвентивном стварању и компоновању геометријско-биљних елемената, и то само у заставицама. Оне су стереотипне и често се понављају у истој форми, величини, употреби геометријско-флоралних мотива и детаља. Док заставице често понавља и преузима из ранијих рукописа, дотле иницијале, овај анонимни сликар, изводи се много већом инвенцијом и маштовитошћу. Строго симетрично и често статично стабло, уоквирено је разиграним и специфично разуђеним детаљима, чиме добија на лепоти. Танке нити, које излазе из крајева иницијала, таласасто се ломе, завршавајући се листовима, пупољцима или цветовима. Наношењем неколико боја на поједине делове иницијала, постиже се изражајност и већи уметнички ефекат. Илуминатору ових рукописа припадају и стилизовани наслови.

Псалтир Библиотеке Матице српске из 1643. и *Шестоднев Козме Индикоплова* из Пљеваља датиран 1649. годином имају врло богату илуминацију не само у оквиру Тројичанинових дела, већ и у односу на читаво ликовно, минијатурно и орнаментално стваралаштво XVII века, па и шире. Многи еминентни научници и историчари уметности у више наврата писали су о минијатурама ових рукописа и њиховим илуминаторима чија су нам имена позната. У *Псалтиру* то је Козма или Јован,[19] а у *Шестодневу* – Андреја Раичевић.

Док о минијатурама ова два споменика постоји огромна литература, о орнаментици, тј.о иницијалима,скоро да није писано, па ћу због тога у овом раду, како је већ напред наглашено, посветити пажњу управо њима.

Тражећи у ликовној обради Тројичанинових рукописа паралеле за иницијалну орнаментику *Псалтира* Библиотеке Матице српске са сигнатуром РР II 19, из 1643. године, зауставила сам се на *Шестодневу Козме Индикоплова из 1649. године.* Са орнаментиком овог рукописа *Псалтир* има само неких блискости. Оне се, што ћемо видети, огледају најпре у стилском компоновању иницијала и њиховом украшавању цветним детаљима.

---

19 З. Кајмаковић, *нав. дело.*

Иницијали *Шестоднева* су цртачки, али не и колористички, богато и раскошно изведени. Маштовитост и мајсторство сликара дошло је до пуног изражаја у обликовању стабла иницијала: од најтананијих нити до широких полулучних или елипсастих облика који су украшени разиграним, врежасто-паучинастим украсима и великим стилизованим цветовима који излазе из крајева вертикале. За овакве цветне детаље могао је имати узоре овај мајстор управо у иницијалној орнаментици новосадског *Псалтира из 1643. године*. На основу целокупне сликарске и стилске целине присутне у *Шестодневу Козме Индикоплова*, мишљења сам да је сликар-минијатуриста, Андреја Раичевић, био такође и аутор не само познатих минијатура, већ и заставица, иницијала и наслова овог кодекса.

Псалтир из 1643. године у писарском смислу не представља целину. Писала су га два, а можда и три писара, међу којима највећи део текста припада Гаврилу Тројичанину. То су лл. 1–89' на којима се налазе Давидови псалми и лл. 126–300 са синаксаром и молитвама. Када је реч о заступљености орнаментике у кодексу, она у свим целинама није подједнако распрострањена. Део на коме се налази текст псалтира богато је украшен, за разлику од других делова који су далеко сиромашнији. Овакво веће и мање присуство орнаментике условљено је самом садржином кодекса. Псалтир је као библијска књига одувек добијао посебну ликовну обраду. Украшаван је богатом орнаментиком, често и минијатурама. Традиција таквог украшавања није се губила кроз читав средњи век. Тако се одразила и на тексту псалтира у овом рукопису. Поред минијатуре са ликом Давида и заставице, које се налазе на почетку (л.1, 2), више од две стотине иницијала распоређено је на почетке псалама. Тако сваки лист садржи најмање по два словна украса.

У другом, знатно већем текстуалном делу који је, као и псалтир, исписао Гаврило Тројичанин (лл. 126–300), поред две минијатуре (лл. 178–179) и три заставице (лл. 126, 170 и 193), веома је мало декоративних елемената, па и иницијалних слова којих има око педесет, што је такође условљено врстом текста – синаксаром и молитвама.

У средишњем делу књиге (лл. 90–125) који је исписао анонимни писар, вешт калиграф, орнаментике практично и нема. Присутна су само два иницијала (лл. 110' и 116') изведена на маргиналном простору уз блоковну површину где заузимају три до четири реда текста. Њихове вертикале, широких линија, једноставне су и строго симетричне, а из делова стабала, зракасто се ширећи на маргини, излазе богате, декоративне гране стилизованих листова и цветова.

Велики број разноврсних иницијала у деловима рукописа које је исписао Гаврило Тројичанин према својим стилским карактеристикама, које се огледају у начину обликовања иницијала – обради стабала, компоновању геометријских, флоралних или зооморфних мотива – могао се разврстати у неколико посебних група.

Иницијали прве групе су компоновани од једноструког преплета, доста разуђеног, често пренаглашеног и рељефног, који обликује петље, елипсе и чворове. Крајеви им се завршавају богатим завршецима у облику листова, пупољака и цветова (лл. 2,3,7', 13, 15, 17, 23', 31', 37, 39', 61', 66, 73', 77, 81', 180, 185, 193, 201', 211', 216', 221', 236, 244, 251, 258, 262', 275 и 291). Овде долазе и они иницијали који, поред ових одлика, имају пренаглашено издужена стабла и строгу симетричност, мање

разуђене спољне ивице и мање флоралних детаља (46, 49', 55, 65, 71 и 74'). Овако компоновани иницијали улазе у блоковну површину померајући текст неравномерно удесно. Заузимају по седам, десет, а често и четрнаест редова. Цртеж ових иницијала је изведен танким пером и сепијом. Преплет им је необојен, а међупростори су исликани златом. Местимично су поједини детаљи обојени циноберцрвеном, плавом и зеленом бојом.

Бројније заступљени иницијали у овој групи нису нова појава у орнаментици XVII века. Они су преузети из ранијих рукописа где се јављају почев од XV века, а трају и кроз цео XVI век.

Иницијали друге групе имају у основи исти мотив као претходни: једноструки преплет, мање разуђене спољне ивице и строже стилизоване флоралне детаље. Често ови детаљи прерастају у наглашене геометријске, односно угласте линије. И они, као иницијали претходне групе,имају издужена и наглашена стабла слова (лл. 4', 6, 11', 18', 21', 28', 35', 44', 50' и 77). Неколико украсних иницијалних слова из ове групе облицима стабала и компоновањем преплета се издвајају. Њихова стабла су изведена од делова чиме визуелно губе у својој елеганцији (лл. 4, 20', и 26). Цртеж је урађен танким пером и сепијом, међупростори су златни, а поједини детаљи су тонирани плавом и црвеном бојом. Укомпоновани су у блоковну површину заузимајући по десет и више редова текста.

У трећој групи су иницијали необичних облика због својих не само наглашених и издужених стабала, већ и због асиметричности свих осталих елемената укомпонованих у основну структуру иницијала. Својом издуженошћу протежу се скоро на половину листа, заузимајући по седамнаест редова текста. Завршеци имају чворове или решетке, цветове или разуђене гране. Вертикалу стабла украшава велики цвет, чвор или петља (58', 59', 60', 63', 69', 75', 79' и 80).

Неколико иницијала из ове групе (лл. 24', 33, 41', 48' и 53) поред преплета, петљи, чворова и решетака у облику розета (лл. 22' и 24) имају и тератолошке завршетке у облику животињских глава или завршетке необичних облика. Иницијал на л. 24' има као завршетак руку која испруженим прстима указује на текст. Иницијали ове групе цртани су као и сви претходни, танким пером и сепијом. Преплет им је небојен, а плавом, црвеном и златном бојом исликане су петље и поједини међупростори.

Четврта група иницијала је најбројнија. Налазе се скоро на сваком листу Тројичаниновог текста. Ове иницијале карактерише неједнака ширина стабла. У горњем и доњем делу су проширени, док им је средина сужена. Из тог сужења израстају богати цветни разнолики детаљи у облику четворолистог цвета, стилизованог палминог листа, лала и других цветних детаља необичних облика, из којих се зракасто шире танане нити са малим задебљањима облика запета. Исто тако, из постоља слова се гранају раскошни букети разноврсних декоративних цветова и пупољака (лл. 11, 12', 14, 15', 17', 19, 19', 25, 26', 27, 28, 29, 30, 32, 37', 38', 39, 42, 43, 44, 50, 51, 68', 70, 72, 72', 73, 75, 76, 188, 193', 194, 196', 197, 198', 200, 211, 216, 221, 230', 231, 225', 245', 265, 266, 269', 292', 293, 297). Цртеж ових иницијала је врло прецизан, изведен танким пером и цинобером. Украшени су златом, плавом и црвеном бојом. Стоје на маргини или једним делом улазе у блоковну површину заузимају од осам до десет редова текста.

Пету, засебну групу чине иницијали код којих маштовитост сликара-илуминатора долази до пуног израза у обликовању стабла слова и избору флоралних детаља којима их украшава (лл. 16, 37', 43', 48, 49, 50', 51, 51', 54, 57', 59, 60', 64, 66', 67, 67', 68, 68', 69, 70, 71, 72', 74, 81', 83, 126'). Крајеви стабала нису заравњени попут претходних, већ се знатно проширују у велике цветне пупољке. Таква цветна стабла нарочито су изражена у словима облих линија као што су С, О, Б, В, Р и других, где кружне форме украшавају чланковито биљни детаљи који се у својој ликовној изражајности приближавају барокним мотивима.

Иако је иницијални репертоар *Псалтира* стилски неуједначен, његов илуминатор је сликар изразитих способности: мајстор у стилизовању форми и линија иницијала, маштовит у избору разноврсних геометријско-биљних мотива и детаља, прецизан у извођењу цртежа и вешт у компоновању иницијала у блоковну површину текста – што све то заједно говори о високим уметничким и сликарским квалитетима овога илуминатора.

Упоређујући и анализирајући стилске особености иницијалне орнаментике *Псалтира из 1643. године*, посматране и кроз основне елементе као што су: прецизан цртеж, вешто исликавање појединих детаља, благо наношење црвене, плаве, а нарочито зелене боје и злата – долази се до закључка о врло блиској вези у техници сликања минијатура цара Давида, св. Ђорђа, св. Саве и Симеона из истог овог *Псалтира* с једне стране и раскошних иницијала с друге, те да је у питању исти мајстор-илуминатор и сликар целокупне ликовне декорације овог кодекса.

До сада нико није обратио посебну пажњу иницијалној врсти украса овог рукописа, па се претпостављало да је и овај део рад вештог писара-калиграфа Гаврила Тројичанина, што овом анализом оповргавамо.

На основу увида у целокупни опус Гаврила Тројичанина дошла сам, дакле, до следећег закључка: прво, да је Андреја Раичевић илуминатор и сликар не само минијатура у *Шестодневу Козме Индикоплова*, него и целокупне орнаментике, укључујући поред минијатура и иницијале, па и наслове; друго, да је за сада неидентификован анонимни мајстор сликар групе од пет рукописа (четири псалтира и *Хронографа*) који ради целокупну орнаментику – заставице, иницијале и наслове, и треће да је *Псалтир из 1643. године* сликао Козма, односно Јован,који је, како сам истакла, не само аутор минијатура, што је у литератури већ познато, већ и свих осталих орнаменталних украса, заставица, иницијала и наслова.

Мирослава Гроздановић-Пајић

ВОДЕНИ ЗНАЦИ У ПСАЛТИРУ ТРОЈИЧАНИНА ИЗ 1643. ГОДИНЕ И ЊИХОВЕ ПАРАЛЕЛЕ

Псалтир Гаврила Тројичанина, који се чува у Библиотеци Матице српске, датиран је према запису из 1643. године. Већи део рукописа, односно, део који пише Г. Тројичанин, према датирању помоћу водених знакова припада времену које се уклапа у поменуту, 1643. годину. Други део рукописа (лл. 90 – 125) пишу два друга писара, на хартији са другим воденим знацима, који указују на нешто касније време. Први део рукописа који пише Тројичанин (лл. 1 – 89 и 126 – 300) има следеће водене знаке: 1) круна са звездом и полумесецом и контрамарком AC (сл. 1), врло слично Београд, НБС 46, око 1651. и НБС 654 – I део, око 1649; Загреб, ПМХ 27 из 1642. и ПМХ 36 из 1647; Праг IX G 7 – I део из 1648. и IX H 16 из 1646; Београд, МСПЦ 2 из 1647; МСПЦ, Грујић 3 – I – 31 из 1640/50. и МСПЦ, Грујић 92 из 1642 (наведене сличне паралеле показују да се хартија са овим знаком користила у српским рукописима од 1642. до 1650). 2) круна са звездом и полумесецом и контрамарке PF (сл.2), врло слично Београд, НБС 46, око 1651. и НБС 326 – I део, из 1648; Загреб, ПМХ 27 из 1642. и ПМХ 36 из 1647; Праг, IX G 7 – I део из 1648; Београд, МСПЦ 2 из 1647. и МСПЦ, Грујић 84 из 1635 (као што показују наведене сличне паралеле хартија са овим воденим знаком користила се у српским рукописима у периоду од 1635. до 1650). 3) круна са звездом и полумесецом и контрамарка GзЗ (без тролиста; сл.3), врло слично Београд, МСПЦ, Грујић 84 из 1635; МСПЦ, Грујић 11 из друге четвртине XVII века и МСПЦ, Грујић 3 – II – 4 из 1637. Иста контрамарка GзЗ, али са тролистом, Београд НБС 46 око 1651. и НБС 645 – I део око 1649; Загреб, ПМХ 27 из 1642; Праг IX H 16 из 1646. и 1 DC 2/4, одломак, из друге четвртине XVII в. (хартија са овим знаком користила се, такође, у периоду од 1635. до 1650). Година 1643. из овог дела рукописа још је једна потврда о одређеном временском периоду у коме се хартија са овим знацима користила у једном броју српских рукописа.

Други део рукописа у коме су писала друга два писара (лл. 90 – 125) има следеће водене знаке: 1) три полумесеца са контрамарком IF или LF (сл. 4). Врло ретка контрамарка, према филигранолошкој грађи Археографског одељења Народне библиотеке Србије, налази се у само два рукописа и такође је нејасно да ли

су у питању иницијали IF или LF. То су: Букурешт, Панаитеску 277 – II део, око средине XVII века и Београд, МСПЦ 28 из 1654; 2) три полумесеца са контрамарком ТР (сл. 5). Према филигранолошкој грађи Археографског одељења до сада није евидентиран ни један рукопис са овим знаком. Сличан знак је објављен у албуму Велков–Андрејев 236–236а из 1664. Међутим, контрамарка ТР постоји уз други водени знак – круну са звездом и полумесецом, у неколико српских рукописа. Нпр: Београд, МСПЦ, Грујић 59 – III део из треће четвртине XVII века и Цавтат, ВБ 116 из 1668. На основу изведених водених знакова овај део рукописа свакако треба датирати после 1650, све до 1670. Ако се има у виду да ни за један знак није нађена идентична, па ни врло слична паралела, можда би се могла узети у обзир и година 1655. за датирање овог дела рукописа, која се помиње у једном каснијем запису.

Хартија при повезу, са неколико листова на почетку и неколико при крају рукописа, потиче из прве четвртине XVIII века. Та хартија има следећи водени знак: двоглави орао са круном и контрамарка С–С–В. Сличан тип орла, али са контрамарком НМР, Београд, Партријаршијска библ. 13 из прве четвртине XVIII века, а иста контрамарка С–С–В, уз три полумесеца, Дечани 70 – I део из 1721.

Ако обратимо пажњу на водене знаке у делу *Псалтира* који пише Гаврило Тројичанин, приметно је да се сва три или пак два његова водена знака налазе у истом том броју и у неколико других рукописа наведених ради паралеле. Ова појава није случајна, јер често указује на заједничко порекло тих рукописа. Према досадашњем искуству, појава већег броја истих знакова у различитим рукописима упућује на могућност да су они писани од истих писара или да су пак писани у истом писарском центру.

Три водена знака (круна са контрамаркама АС, PF, Gз3), који се налазе у првом делу *Псалтира* Библиотеке Матице српске имају, такође, и два следећа рукописа: први, *Псалтир с последовањем*, око 1651 (НБС 46). Већи део текста овог рукописа припада Гаврилу Тројичанину.[1] Претпоставља се да је и овај рукопис писан у манастиру Свете Тројице пљеваљске, што се сада са сигурношћу може и потврдити на основу истих водених знакова у оба Псалтира.

Други пример је *Служабник с додацима* из Плашког из 1642 (ПМХ 27).[2] У рукопису постоји запис писара Марка са годином 1642. када је рукопис писан, али без назначеног места настанка. У Повјесном музеју Хрватске донет је из владичиног двора у Плашком (Хрватска). Његова хартија, односно водени знаци који су врло слични са знацима у *Псалтиру* Библиотеке Матице српске, као и у другим Гавриловим рукописима, дозвољавају претпоставку да порекло овог рукописа такође вежемо за Свету Тројицу пљеваљску.

Следећи примери на које ћемо указати су рукописи са два потпуно иста водена знака:

Псалтир с последовањем – I део из 1648 (Праг IX G 7).[3] Према воденим знацима рукопис је писан у различитим временским раздобљима, али I део (лл. I-

---

1 Љ. Штављанин-Ђорђевић, М. Гроздановић-Пајић, Л. Черних, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, Београд, 1986, стр. 97.

2 В. Мошин, *Ћирилски рукописи у Повјесном музеју Хрватске*, Београд, 1971, стр. 37.

3 J. Vašica, J. Vajs, *Soupis staroslovanských rukopisů Národního musea v Praze*, Praha, 1957, str. 268 – 275.

– 400) је према запису из 1648.[4] и припада Гаврилу Тројичанину. Писар је оставио запис на л. 403' са овом годином, према коме је рукопис, такође, писан у манастиру Свете Тројице.

Следећи пример је такође рукопис из Прага: *Зборник Апокрифа с номоканоном и другим саставима* из 1646 (Праг IX H 16).[5] У њему постоји само запис са годином када је Зборник завршен. Један број његових знакова, круна са AC и GzZ иста је као у *Псалтиру* Библиотеке Матице српске и у *Псалтиру* Народне библиотеке Србије (НБС 46), као и у поменутом *Плашком служабнику*.[6] Остали његови водени знаци – котва са тролистом и контрамарком AC, постоје још у једном Гавриловом рукопису *Богородичнику* из Музеја Српске православне цркве (МСПЦ 52), а круна са контрамарком bV, налази се у поменутом Гавриловом рукопису из Прага (IX G 7). Сличност хартије у овом рукопису (IX H 16) са хартијом у једном броју Гаврилових рукописа упућује на могућност да је и овај Зборник писан у Светој Тројици у Пљевљима. Зборник пише већи број писара, а писмо неких од њих је блиско писму Гаврила Тројичанина, а и писму другог писара у *Псалтиру* Народне библиотеке (НБС 46), што би се коначно морало потврдити и анализом дуктуса.

У Прагу се налази још један потписани Гаврилов рукопис, тзв. *Врхобрезнички летопис* из 1650. Овај рукопис нема исте водене знаке са знацима у *Псалтиру* Библиотеке Матице српске, али један његов знак[7] је врло сличан са истим знаком у *Псалтиру* Народне библиотеке (НБС 46), што је такође важно.

Следећи пример са два иста водена знака (круна са AC и PF) јесте *Псалтир с последовањем* из 1647. у Музеју Српске православне цркве (МСПЦ 2). У рукопису постоји запис са годином када је написан, али без имена писара и без места настанка. Према каснијим записима он је најкасније од 1723. у поседу манастира Беочина (Срем).[8] Атрибутивним методом је установљено да је и овај *Псалтир* писао Гаврило Тројичанин[9] и то свакако у Светој Тројици, што у потпуности потврђују водени знаци.

Последњи пример са којим правимо паралеле је познати *Служабник Димитрија Ораховачког* из 1635 (МСПЦ, Грујић 84). Рукопис је познат по лепим минијатурама и богатој илуминацији коју је радио грешни Дмитар.[10] У кратком запису илуминатор овог рукописа, испод насликане руке са пером, наводи: рука грешног Дмитра која црта ове листове, у лето 1635.[11] Овим цртежом и записом грешни Дмитар јасно указује на делокруг свога рада на овом рукопису. Дакле, писар

---

4 М. Гроздановић-Пајић, *Ново датирање ћирилских рукописа Шафарикове збирке у Прагу*, Библиотекар, 5, Београд, 1968, стр. 453.

5 J. Vašica, J. Vajs, *нав. дело*, стр. 331–344.

6 М. Гроздановић-Пајић, *нав. дело*, стр. 454.

7 М. Гроздановић-Пајић, *нав. дело*, стр. 452.

8 Подаци о овом рукопису преузети су из нештампаног *Описа рукописа* на коме ради Археографско одељење Народне библиотеке Србије.

9 Писара је идентификовала Л. Цернић, сарадник Археографског одељења Народне библиотеке Србије.

10 Љ. Васиљев, *Два илуминирана литургијска рукописа из манастира Ораховице*, Библиотекар, Београд, 1968, бр. 5, 484 – 499.

11 Подаци о овом рукопису преузети су из нештампаног *Описа рукописа* на коме ради Археографско одељење Народне библиотеке Србије.

рукописа је непознат, као и место настанка. Из неколико каснијих записа сазнајемо да је рукопис био својина манастира Ораховице у Славонији. На основу анализа његових водених знакова, као и неких других елемената, мишљења смо да и овај споменик треба везати својим пореклом за Свету Тројицу. Два водена знака (круна са PF и GзЗ) из овог Служабника иста су са знацима у *Псалтиру* Библиотеке Матице српске, као и са знацима у другим поменутим Гавриловим рукописима, као и у оним рукописима које везујемо за Пљеваљски скрипторијум. Поред водених знакова, постоји блискост писма, сличност у обликовању слова, као и правопис под руским утицајем, што је карактеристично за Гаврила Тројичанина. Постоји подударност и у орнаментици. Са орнаментиком у *Псалтиру* Библиотеке Матице српске има врло сличну заставицу и неке иницијале. Да ли овај Служабник пише Гаврило или неко од његових савременика, показаће анализа писма, а о минијатурама које су слабије по квалитету од минијатура у *Псалтиру* Библиотеке Матице српске, рећи ће своју реч стручњаци за ову област.

За потпуни преглед хартије Пљеваљског писарског центра из времена Гаврила Тројичанина и других писара његових савременика били би нам неопходни сви водени знаци из рукописа тога времена насталих у том писарском центру, а посебно из Гаврилових рукописа, а таквих и данас има и тамо се чувају, али нам они у овом тренутку нису доступни. Међутим, и без овакве свеобухватне филигранолошке грађе, на основу рукописа које смо овде користили за паралеле дошли смо до закључка да се у рукописима Гаврила Тројичанина и његових савременика користила истоветна хартија, као и да је количина ове хартије била врло велика. То све говори о томе да је Пљеваљски писарски центар у четвртој и петој деценији XVII века био једна велика и сасвим организована писарска школа.

Хартија у Гавриловим рукописима, као и у осталим рукописима које овде помињемо, млетачке је провенијенције. Водени знаци круна са звездом и полумесецом,[12] три полумесеца,[13] котва са тролистом, које налазимо у овим рукописима представљају специјалне знаке хартије која се наручивала и израђивала за званичне установе Отоманске империје, али та иста хартија, такође се врло често користила и у свим осталим јужнословенским ћирилским рукописима од краја XVI до XVII века. Знаке са ове хартије увек прате контрамарке, иницијали произвођача, које су од посебне важности, јер управо оне дају врло прецизне хронолошке оквире за датирање споменика. У споменицима које смо анализирали врло често се појављује иста контрамарка, нпр. АС, уз круну, три полумесеца и котву, што указује на истог произвођача ове хартије. Ово је врло важан податак за наш закључак да је писарски центар у Пљевљима предвидео и набавио већу количину хартије, која је исте провенијенције, и која се ту непрекидно користила током десетак, па и више година.

---

12 В. Мошин, М. Гроздановић-Пајић, *Водени знак "круна са звездом и полумесецом"*, Библиотекар, Београд, 1963, књ. XV, бр. 1, стр. 11 – 14.

13 М. Гроздановић-Пајић, *Водени знак "три полумесеца"*, Библиотекар, Београд, 1968, бр. 5, 527–528.

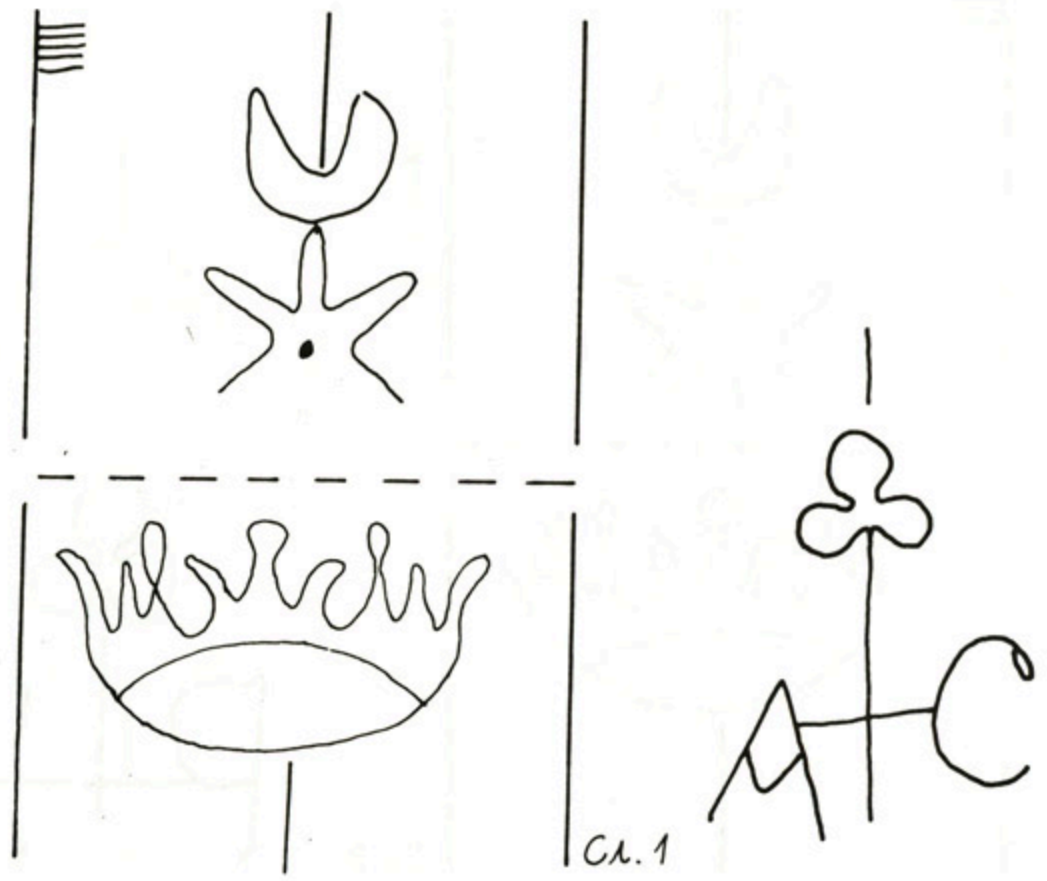

Сл. 1

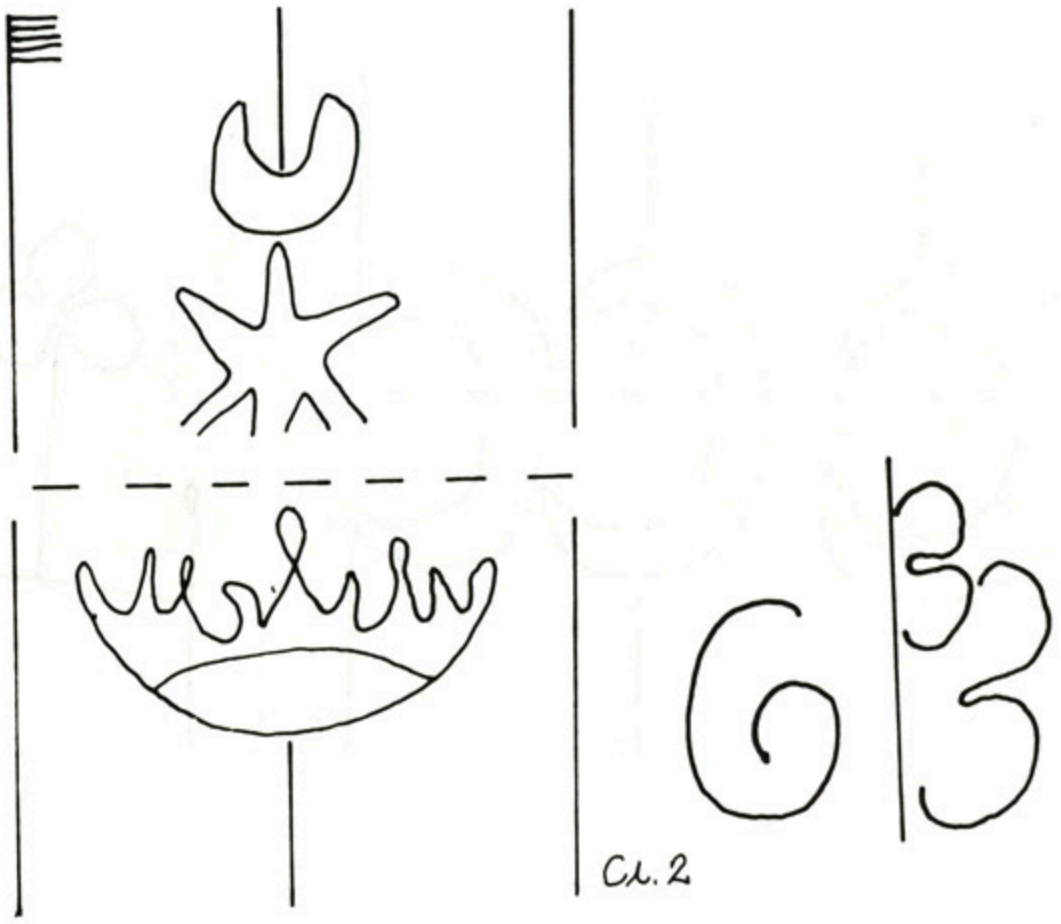

Сл. 2

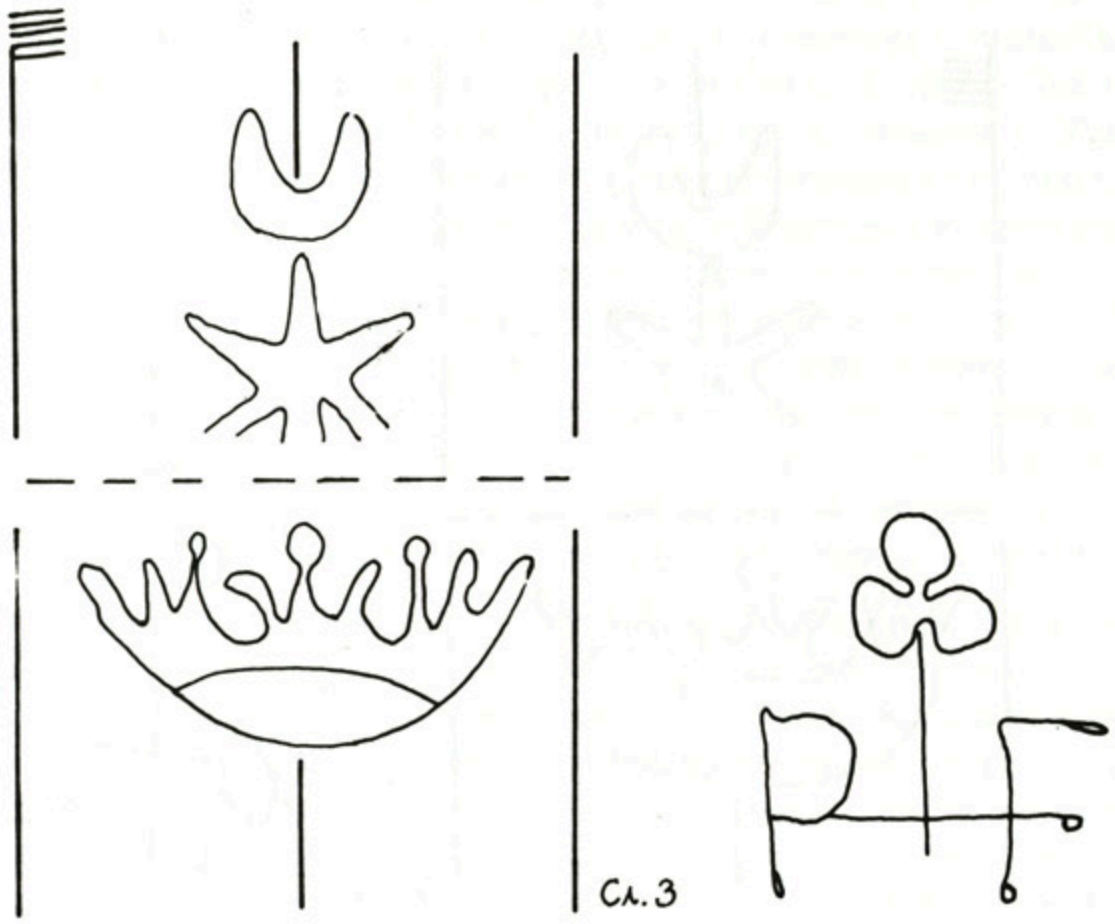

Сл. 3

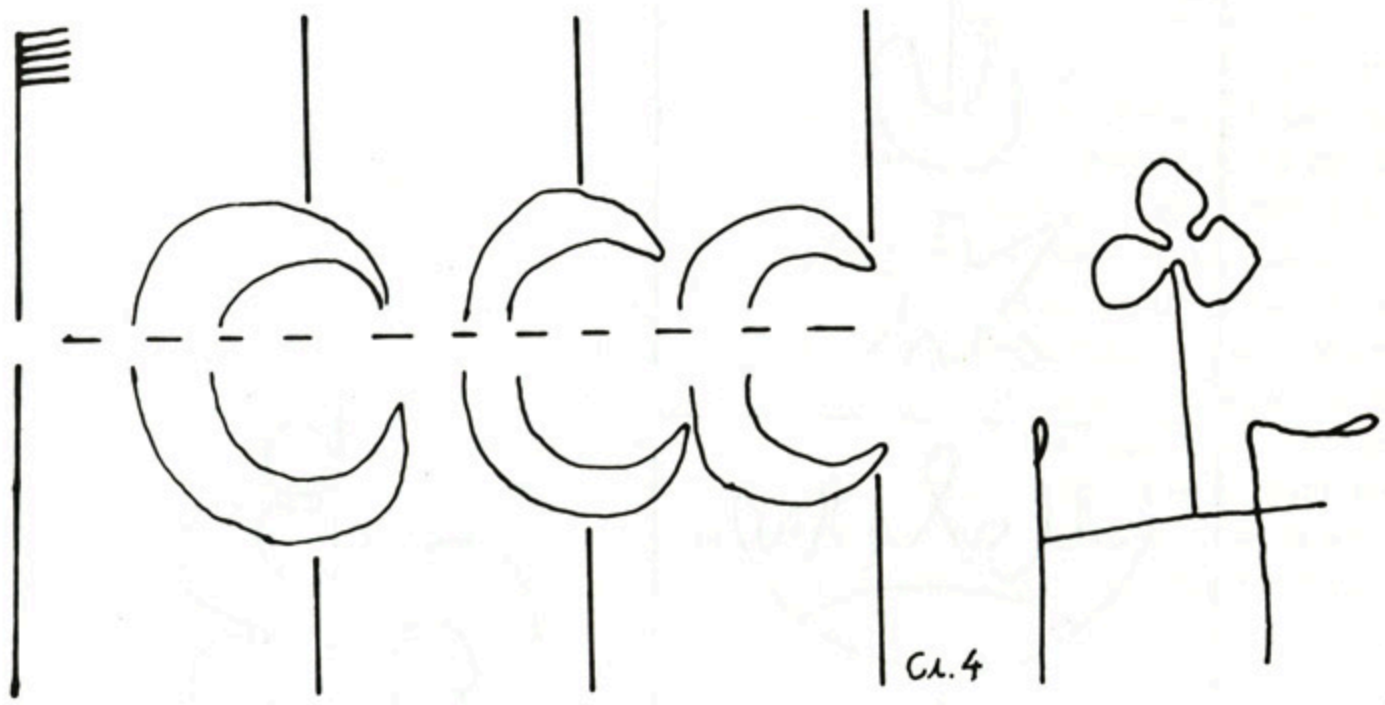

Сл. 4

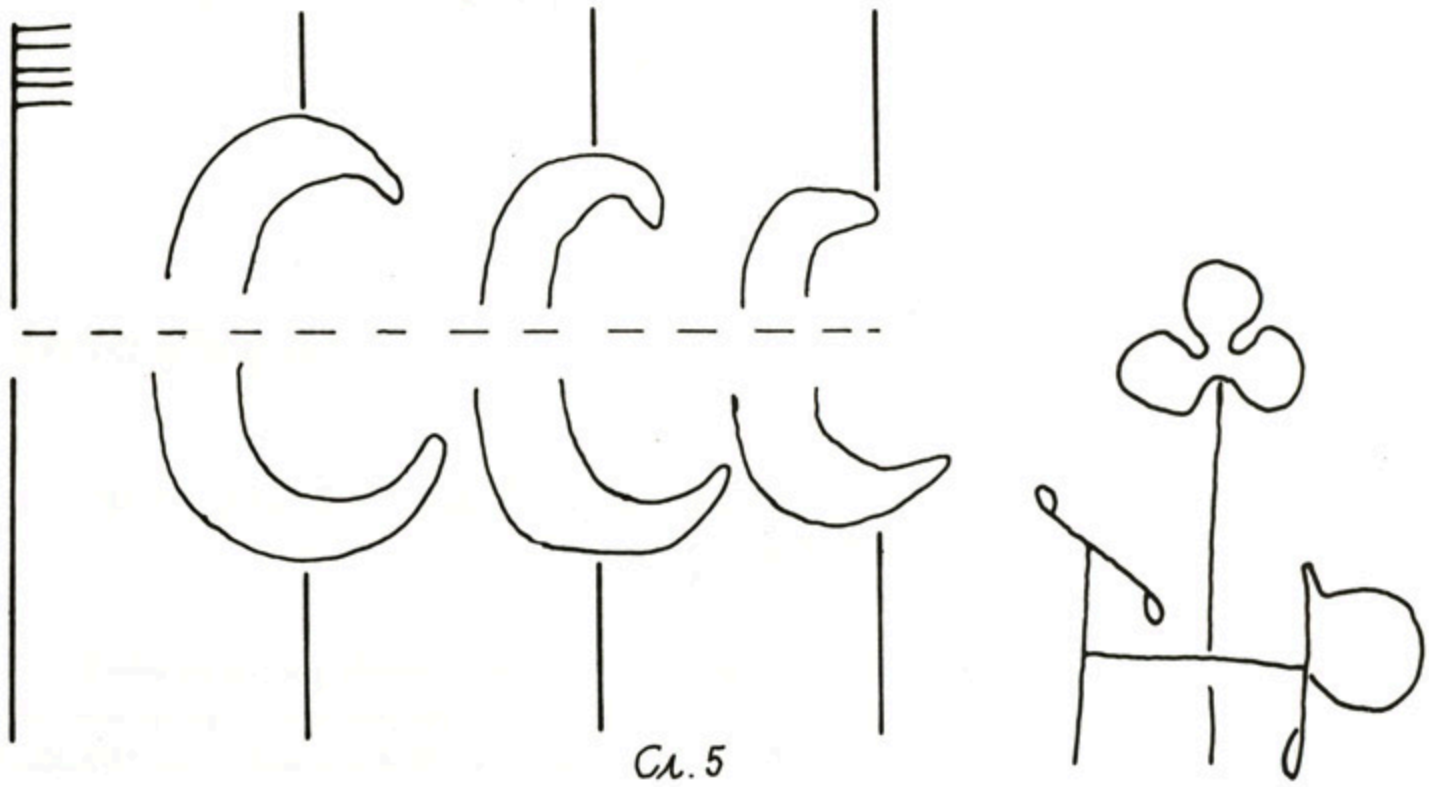

Сл. 5

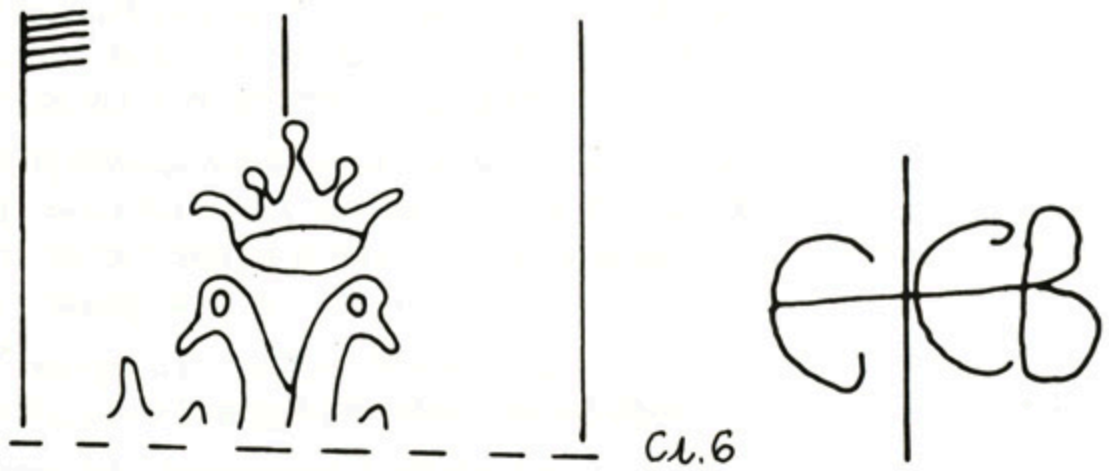

Сл. 6

Катица Шкорић

ОПИС ОРТОГРАФИЈЕ ПСАЛТИРА ГАВРИЛА ТРОЈИЧАНИНА ИЗ 1643. ГОДИНЕ

Чињеница да рукопис има запис са датумом када је писан чини га значајним извором за проучавање историје српског правописа. Детаљно испитивање ортографских црта рађено је и са циљем да се разреши проблем око броја писара, који су учествовали у преписивању ове књиге.

По времену настанка и по одређеним правописним цртама већ на први поглед се може утврдити да *Псалтир с последованьем* спада у групу наших послересавских рукописа.

О ресавском правопису постоји научна литература и анализом су обухваћене пре свега правописне црте које карактеришу школу, а и неке појединости које су постале део српскословенске традиције, али са недоследном применом.[1]

Проучавање правописа сва три писара *Псалтира с последованьем*[2] заснивање се на праћењу писања **і**, затим група *ја, је, ља, ња, ље* и *ње*. Утврдиће се и пратити полугласнички знаци и њихова реализација. Анализирана је употреба *ижице* и грчких слова **ѯ**, **ѱ** и **ѳ**.

У оквиру овог истраживања није детаљније разматрана употреба акцената и спирита, само је констатовано њихово присуство.

Гаврило Тројичанин је исписао странице 8а–97а и 135а–315а.[3] Правописне црте његовог текста испитиване су на странама 8а–20а, 57б–67а и 304а–315а. Кад год је било потребно испитивање је рађено и ван ових страна, а неке црте су праћене кроз цео текст. За правописна испитивања другог и трећег писара кори-

---

1 Мисли се на општија старословенска правописна правила која се не узимају у обзир за процену којој правописној школи споменик припада: писање слова **ы** и слова **ѣ**, затим писање слова **ѕ** и фонема *h*, *ђ* у страним речима и правопис краја реда.

2 В. напред: Душица Грбић, *Палеографски опис Псалтира Гаврила Тројичанина из 1643. године*, стр. 16 (скраћено: Д. Грбић, *Палеографски опис*).

3 Примери ће се у овом раду наводити према фолијацији исписаној мастилом.

шћен је њихов текст у целини (други писар на стр. 98б–125б, трећи писар на стр. 126а–133б).

На основу броја нађених потврда процењивала се фреквентност неке појаве. Као илустрација појединачних правописних црта давани су примери, најчешће по пет, без обзира на њихов број.

Уз примере из текста Давидових псалама даје се број псалма и стиха, а уз остале примере наведене из других делова садржаних у књизи бележена је страна и број реда где се одговарајући пример налази.

1. Прво ћемо се бавити приказом резултата истраживања правописа главне руке – Гаврила Тројичанина. Истичемо да текст, с обзиром на садржај, представља целину.[4] Водени знаци су описани у посебном раду ове књиге.[5]

а) *Писање групе ја.* Гласовна група *ја* се јавља на почетку речи и иза самогласника. Према рашком правопису писала се у обе позиције лигатура ѩ, а по ресавском лигатура се стављала на почетак речи, док је иза самогласника употребљавано а.[6] Црта је праћена на раније наведеним деловима текста.

Група ја у иницијалном положају. У изговору *а-* и *ја-* због јасне фонолошке дистинкције није било колебања у писању. Према ресавској норми, а тако је било и у рашкој, група *ја* на почетку речи у тексту долази са ѩ-: ѩко 1,3, ѩрость 2,12, ѩдоше 21,29, ѩви 97,2, не ѩде|х| 100,5 итд. Исто стање потврђују и други до сада испитани рукописи послересавског периода.[7]

Група ја у положају иза вокала. Забележене су потврде писања и на ресавски и на рашки начин, па и на црквенословенски.[8]

На испитиваним страницама група *а+ја* у категорији придевског наставка написана је најчешће по ресавској норми: вѣчнаа 23,7, свѣтнаа 30,6, дѹбравнаа 95,12, пол'скаа 103,16, вл|с|венаа 307б/28 итд. Два а се среће и у: даанїю 314а/23.

У гл҃аа 11,2 за два а нема оправдања.

Према норми рашке школе *ја* иза вокала а означено је лигатуром неколико пута: каѩ 29,9, ѳастаѩше се 96,5, напаѩютъ 103,11, таѩше 106,26.

---

4 Д. Грбић, *Палеографски опис*, 12, 16, 42-43.

5 Мирослава Грозданović-Пајић, *Водени знаци у Псалтиру Гаврила Тројичанина из 1643. године и њихове паралеле*, 56-58 (скраћено: М. Грозданović-Пајић, *Водени знаци*).

6 Досадашња истраживања правописа српскословенских споменика нису потврдила доследност у писању -а: Вера Јерковић, *Ортографија „Житија св. Симеона" од св. Саве*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XVII/1, Нови Сад 1974, 104 (скраћено: В. Јерковић, *Житије*); Вера Јерковић, *Цветни триод штампара Мардарија из Мркшине цркве*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XV/1, Нови Сад 1972, 92–93 (скраћено: В. Јерковић, *Триод I*); Вера Јерковић, *Цветни триод из 16. века. Правописне и фонетске одлике*, Зборник за филологију и лингвистику, књ. XI, Нови Сад 1968, 88 (скраћено: В. Јерковић, *Триод II*); Вера Јерковић, *Српска Александрида, Академијин рукопис (бр. 352). Палеографска, ортографска и језичка истраживања*, САНУ, Београд 1983, 16–18 (скраћено: В. Јерковић, *Александрида*).

7 Петар Ђорђић, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*, Београд 1971, 210 (скраћено: П. Ђорђић, *Историја*); В. Јерковић, *Житије*, 104, *Триод I*, 92, *Триод II*, 88, *Александрида*, 16.

8 О писању ѧ за *ја* иза вокала в. стр. 79.

Група *ја* иза вокала *а* у целом рукопису ретко има посебним словом означен глас *ј* (і, ї, и): **маіа**...**маіѧ** 147б/6,[9] **маїѧ** 152а/5, **маиѧ** 173б/9 и др.

Група *јат+ја* по ресавској пракси постоји у: **бл҃годѣавшомѹ** 12,5, [10] **одѣанїе** 103,6 и **насѣаше** 106,37. Са лигатуром долази у пет случајева: **одѣꙗ се** 103,2, **дѣꙗнїа** 304а/10–11, **смѣꙗаше се** 308б/16–17, **по|д| смѣꙗаше се** 308б/19, **дѣꙗнїемъ** 310а/4.

Група *и+ја* по ресавском правопису је са **їа**: **излїаше се** 21,14, **свѣденїа** 24,10, **безаконїа** 25,10, **оутѣшенїа** 93,19, **паденїа** 109,6 итд., осим у лексеми: **непрїазнъные** 304а/17, **непрїазнномъ** 310а/4–5 и **непрїазнънїе** 310б/27, а у **бл҃говоленїꙗ** 306б/8 среће се мешање два правописа.

Ретка одступања од ресавског правила у речима са овом групом забележена су и у другим споменицима.[11]

За означавање *о+ја* на ресавски начин има свега неколико случајева: **до|с|(то)анїа** 15,5; 104,11, **до|с|(то)анїе** 27,9; 105,40; 110,6, за разлику од учесталог **ѡꙗ**: **своѧ** 15,3, **моѧ** 27,7, **обстоанїа** 107,10, **попасъ** 108,19, **опоасѹет се** 108,19 и др.

Има само рашког начина писања групе *у+ја*: **оуꙗзвленъ** 101,4 и **оуꙗзвише** 308б/5, 308б/17–18.

Нађене речи са префиксом пред групом *ја* су са **ꙗ**: **ꙗазъꙗрише** 308а/22–23, **объꙗдоше се** 308а/28.

Писање групе *ја* иза вокала у несловенским речима не одступа од горе наведеног.

Изнесено стање показује да су групе *аја, ија* најчешће писане према захтевима ресавског правописа. Ретко се потврђује рашка традиција са **а + ꙗ**, **и + ꙗ**. Речи са **ѣꙗ**, **ѡꙗ** су нешто обичније од **ѣа**, **ѡа** по чему се овај споменик слаже са *Александридом* и *Псалтиром из штампарије Црнојевића*.[12]

б) *Писање групе је*. Према ресавском правопису група *је* се писала без лигатуре. Анализа наведеног дела рукописа показује поред претежне ресавске и рашку ортографску норму, а такво стање је присутно и у другим испитиваним споменицима послересавског периода.[13]

Група је у иницијалном положају. Прикупљен материјал са одабраних листова на почетку и у средини књиге сведочи да обележавање *је*(-) са **ѥ** увелико надмашује случајеве са широким словом **є** у истој позицији. Примери: **ѥго** 1,2 **єлика** 1,3, **єзыци** 2,1, **ѥси** 2,7, **ѥсть** 9,16, **є|с|(ть)** 25,3 итд. На прегледаним листовима са краја књиге писање **ѥ** према **є** у овој позицији је незнатно чешће.

---

9 Слово **і** са акценатским знацима у рукопису (спирит или спирит са акутом или акут) у овом раду ће се наводити без акцента и без две тачке.

10 Као и овде, *титла* ће се у примерима бележити над једним словом, док у рукопису главног, а и другог писара, *титла* покрива и два слова.

11 В. Јерковић, *Житије*, 104, *Триод I*, 93, *Триод II*, 88, *Александрида*, 17.

12 В. Јерковић, *Александрида*, 18; Јасмина Грковић-Мејџор, *Језик Псалтира из штампарије Црнојевића*, Докторска дисертација, Нови Сад 1990, 12 (скраћено: Ј. Грковић-Мејџор, *Псалтир Црнојевића*).

13 В. Јерковић, *Александрида*, 18–21, *Житије*, 104–105, *Триод I*, 93, *Триод II*, 89.

Према рашкој традицији лигатура ѥ забележена је неколико пута у категоријама које су евидентиране и у другим послересавским рукописима:[14] ѥ (заменица А мн.) 2,5; 2,9, ѥ|с|(ть) 3,8; 8,4; 20,4, ѥ|с|(тьс)тво 306а/26 и сл.

Два узастопна *је* на испитиваним странама долази само као Г јд. ее (23,1; 93,15; 95,11; 103,5 и сл.), а ван тога о писању еѧ в. стр. 80.

Бележење речи које у грчком почињу словом *ε-* нешто је чешће са е- него са широким є-. Примери: елеꙗ 4,7, елени 17,33, ѿ евреи између пс. 94 и 95 (киновар), къ єѵреомъ 305б/17 итд. Према литератури речи са е- или са є- у ресавском су *је*, али је читање зависило и од навике једне средине.[15]

Група је у положају иза вокала. У овој позицији секвенца *је* означена је е или ѥ, а са широким є примера нема. Писања лигатуре ѥ по рашкој традицији има много мање.

За везу *а+је* највише пута је стављено мало е за *је*: възмѣтаеть 1,4, възвѣщае 2,7, гнѹшает се 5,6, пребиваетъ 9,7, знаемь 9,16 и сл. Ова група написана са ѥ заступљена је свега десетак пута на испитиваном делу: порѹгаѥт се 2,4, прогнѣваѥт се 2,12, испытаѥтѣ 10,4, оуготоваѥши 20,12, обладаѥть 21,28 и др.

Група *е+је* као -ее(-) је раширенија. Тако је забележено више од двадесет пута: моее 4,1, творещее 5,5, гл҃ющее 5,6, твоее 5,7, преходѣщее 8,8 и др.

Група *јат+је* трипут је писана малим е: вълѣетъ 309б/16, 310б/8, пръвѣе 310а/16, а пет речи има ѥ: оуспѣѥ|т| 1,3, посмѣѥт се 2,4, одолѣѥть 9,25, разѹмѣѥть 18,12, пролѣѥт се 310а/17.

Код *и+је* (без обзира да ли је у *ије* етимолошко *і* палатално или тврдо) најупадљивија је употреба їе: людїе 2,1, цр҃їе 2,2, повелѣнїе 2,7, одрьжанїе 2,8, орѹжїемъ 5, 12 и сл., односно ресавска пракса.

Према рашкој традицији има десетак речи. Сви случајеви су позиционо ограничени: приѥть 6,9, не приѥтъ 23,4, въсприѥт ме 26,10, въсприѥтъ ихъ 106,17, приѥмлѥтъ 305б/29 итд.

Усамљени су примери у којима се јавља комбиновање две ортографске норме: дн҃ие 101,11, пиетъ 109, 7, као и у вези *префикс + основна реч*: не приеть 14,3; 14,5, приемлѥтъ 305б/28, приесте 307б/15 и др.

Група *јери+је* редовно је на праћеним странама без лигатуре: ст҃ые 3,4, правые 7,10, съмрьтные 7,13, нб|с|ные 8,8, морскые 8,8 и др.

У обележавању *о+је* најчешће је употребљено мало е: моеи 3,2, своею 9,16; 95,13, въспоеть 29,12, ѿстоетъ 102,12 и сл., а лигатура се налази седам пута: своѥе 3,4, въ...твоѥмъ 5,7, моѥго 22,6, боѥт се 311а/4, поѥт те 314а/10 и сл.

Писање *у+је* са ѹе је чешће од ѹѥ: не требѹеши 15,2, сѹетнымъ 25,4, сѹетнаа 30,6, сѹетно 107,12, ликѹетъ 314б/4–5 и др.; сѹѥтнаа 4,2; 11,2, сѹѥтно 5,9, сѹѥтнѹ 308б/17, ликѹѥтъ 314а/12 и сл.

---

14 В. Јерковић, *Александрида*, 20.

15 Исто, 93.

После лигатуре **а** са **у** три пута је мало **е**: **възра|д|ует се** 13,7, **възра|д|уем се** 94,1, **ра|д|ует се** 95,11 а седам пута је лигатура: **възра|д|уѥм се** 9,14, **възра|д|уѥт се** 20,1, **ра|д|уѥт се** 314а/5, 314а/9, 315а/17 и сл.

Види се да је у писању секвенце *је* иза вокала знатно више поштована ресавска норма, а такво стање је евидентирано и у страним речима.

в) *Писање слова* **ї** и **і**. Од ресавских правила најкарактеристичније је писање **ї** у положају испред *ј* и пред словом **и**.

Напред изнесено илуструје да се врло изразито спроводи правило у групама **їа**, **їе**, а да су одступања ретка. Овде ће се изнети резултати анализе писања слова **їи**, као и писање група *ијо, ију*. Издвојени су и примери где је писање слова **ї**, **і** позиционо условљено.

Према ресавском правопису два слова **їи** могу имати вредност *ij, ији*, дуго *и*. Ове групе, прегледане на већ поменутим странама, готово се доследно обележавају графемама **їи**, где **ї** стоји и уместо етимолошког **ы**.

Неки примери у вредности *ij* су: **ѿ тъмъ людїи** (Г мн.) 3,6, **забвень бꙋдеть нищїи** (Н јд.) 9,18, **оставлѥнь есть нищїи** (Н јд.) 9,34, **сїи родъ** (Н јд.) 23,6 (једанпут долази **сыи** 315а/21) и др. Речи **о сп|с|енїи** 9,14, **въ паденїи** 305а/19, **братїи моеи** (Д јд.) 3058/20 и сл. су потврде о употреби **їи** за *ији*.

Два *и*, односно дуго *и* означена су са **їи** у категорији сложене придевске промене и код глагола са префиксом *при-* испред *-и-*: **прїимѣте** 2,12, **съ богатїими** 9,28, **въ въз|д|ыханїихь** 30,10, **прїидѣте** 94,1, **прїити** 310б/14–15 итд. Случајеви **сн҃овомъ чл҃чъскыимъ** 106,15 и **приискрънно** 305б/24 су усамљени.

У именима страног порекла ова група показује дужину: **гаврїилъ** 216б/23 (Γαβριήλ), **данїила** 311б/13 (Δανιήλ).[16]

Понекад се **їи** среће у словенским речима када и нема етимолошког оправдања: **мноѕїи** 3,1, **тїи же смотрише** 21,17, **рїибъ** 210б/15 (пример је ван прегледаних страна), **ѿ ... сїихъ... и сїимъ** 308б/15 и сл., а негде је, такође неоправдано **ии**: **помнишии** 8,4, **посѣщаешии** 8,4 и сл. Ова појава среће се и у другим нашим споменицима.[17]

Примера словенске речи са групом *ијо* нема, а код страних речи написано је **їо** на ресавски начин: **на|д| сїономъ** 2,6, **въ сїонѣ** 9,11, **сїонъ** 96,8, **дїомидїе** 150б/19 и др. Примећено је и: **диомида** 150б/9.

Писање групе *ју*, од најстаријих времена ћирилске писмености, писарима није задавало проблем, јер је за њу постојао посебан знак. Праћење писања гласа *и* испред *ју* показало је да увек долази **ї**: **ꙗростїю** 2,5, **почїю** 4,8, **безаконїю** 5,4,

---

16 За утврђивање изворног облика речи у раду су коришћени речници: Fr. Miklosich, *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*, Vindbonae 1862–1865, књ. 1–2 (скраћено: Miklosich, *Lexicon*); L. Sadnik und R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Moutoun-'S-Gravenhage 1955 (скраћено: Sadnik, Aitzetmüller, *Handwörterbuch); Slovník jazyka staroslověnskěho,* Praha 1958–.

17 В. Јерковић, *Александрида*, 22–23, *Житије*, 105, *Триод I*, 94, *Триод II*, 87.

любовїю 304б/22, **въпїюще** 305а/29 итд. У овој категорији је у потпуности потиснута старија традиција рашке школе.[18] Иста је ситуација и код несловенских речи.

Слово **ї** (**і**) среће се и ван поменутих категорија: иза консонаната на почетку речи и као везник. На прегледаном делу књиге, раније наведеном, у словенским речима **ї**, **і** се између сугласника јавља у: **єдінаго** 4,8, **въ єдінѫ** између пс. 22 и 23 (киновар). Записано је изван одабраних страница: **єдінa|го|** 139а/19, **пр҃їми** 265а/28–29, **въ пр҃їдѫщѫю нощъ** 270б/15.

Употреба слова **і** или **и** на почетку словенских речи када је испред њих везник *и* узајамно је условљена. Код једних примера је написано **і** за везник *и*, а у следећој речи која почиње гласом *и* стоји **и**, а код других је везник означен **и**, те је комбинован са **і** на почетку наредне речи. Примери: **и ізъ'бави мє** 24,20, **и ізведє** 104,43, **и ізбранныє** 104,43, **и искѫсише** 105, 14, **и ісцѣли** 106,20 итд.; **і изъ'бави мє** 7,1, **і ископаи** 7,15, **і ізбавитель** 17,2, **і истина** 24,10, **і истежи мє** 25,2 и др.

На истим деловима рукописа свега два случаја су са **и и-**: **и ищєтє** 4,2, **и исповѣдаитє сє** 96,12.

Иницијално слово **і**, осим у издвојеним групама *ια-*, *ιε-*, *ιο-*, *ιου-*, јавља се и код страних речи: **ійлъ** 13,7, **ійлєва** 21,3, **ісакїа** 142б/21, **і҃сє** 310б/22, **ім|р|къ** 311б/17 и сл. Са **и** су написане: **о идиѳѫмѣ** између пс. 37 и 38 (киновар), **иѳамскыє** 73,15, **ирины** 139а/11, **исаіє** 139б/26, **им|р|къ** 311б/23 и др. Примери су праћени у целом тексту.

г) *Писање група ља, ња, ље, ње.* Познато је да је правопис ових група у српскословенској писмености био доследан, само у време уређеног рашког правописа.[19] Обележавање *ља, ња, ље, ње* испитивано је такође на одабраном делу текста.

Спојеви *ља, ња* се готово редовно бележе лигатурама, а та пракса је имала дугу традицију поставши норма рашког правописа (устаљује се од друге половине XIII века).[20] Примери: **волга** 1,2, **землга** 17,7, **іаковлга** 19,1, **полга** 95,12, **избавлгающаго** 102,4 итд.; **н҃нга** 2,10, **г҃нга** 11,6, **огнга** 28,7, **вънѫтрьнгаа** 102,1, **вышнгаго** 106,11 и др.

Речи са **нд** за *ња* су занемарљиве. Неколико пута у тексту изван страница одабраних за праћење црте пише: **игнатї҃м** 169а/30, **игнатїє** 169б/14, **игнатїа** 175б/14.

Прикупљени примери за слогове *ље, ње* илуструју изразито присуство лигатуре, што је аналогно означавању *ља, ња*. Неки примери јесу: **г҃лєтъ** 3,2, **ѿ землє** 9,36, **ійлєво** 13,7, **волею** 27,7, **погѫблєнъ** 30, 12 итд.; **ѿ нєго** 2,6, **г҃нє** 2,7, **прогнєваше** 5,10, **искрьнємѫ** 14,3, **испльнєнїє** 23,1 и др.

Случајеви са непрејотованим вокалским знаком **є** су ретки:[21] **ійлєва** 21,3, **исправлєнїє** 96,2, **въселєннаа** 97,7, **въселєннєи** 97,9, **въ прєполовлєнїє** 101,24 и др.; **въ**

---

18 Прегледала сам и целу књигу и нашла реч: **оупиют сє** 35,8.

19 Вера Јерковић, *Средњовековне ортографске школе код Срба*, Југословенски семинар за стране слависте, 31, Београд 1980, 24–25 (скраћено: В. Јерковић, *Средњовековне ортографске школе).*

20 П. Ђорђић, *Историја*, 211.

21 За илустровање појаве узимане су речи и ван наведеног дела рукописа.

нег|д|а 29,9; пс. 94 и 95 (киновар); 101,22, **ближнемѫ** 34,14, **огнемъ** 73,7, **на нѣи** 97,7 и сл.

Преглед показује да су у вези *ља, ња, ље, ње* далеко најчешће лигатуре. Правопис са непрејотованим вокалима се ретко среће, а о писању са **ѫ** в. стр. 81.

д) *Писање слова* **ы**. Испитивање слова *јери* вршено на поменутом делу текста показало је колебање у употреби **ы, и, ї**, што је уосталом забележено и о другим испитиваним споменицима наше редакцијске писмености.[22] Замену **ы** и **и** досада само је поменуо Полихроније Сирку.[23]

Праћено је писање графије **ы** у свим позицијама. Увид у грађу је показао да су најбројнији случајеви писања **ы** где му је по етимологији место, а то правилно писање било је и захтев школе. Поред великог броја потврда правилног бележења **ы** евидентирани су и случајеви са **ы** на месту етимолошког *i*. Анализа је показала да се неправилно писање слова *јери* ван наставка јавља ређе него у наставцима. Примери: **обыдѣт те** 7,7, **обыдо[ше] ... ме** 17,5, **обыдоше ме** 21,16, **въ...обытели** 311б/3, **ѿ ны|х|** 311б/4 итд.; **крывы** 5,6, **къ цр҃кви** 5,7, **болѣзны** 12,2, **на нб҃сы** 309а/14, **петровы** 309б/4 и сл.

Посебно смо се осврнули на правопис **ы** у старословенским гласовним групама **къı, гъı, хъı** и на писање група *зи* и *ци*.

Замењивање графије **ы** са **и** или **ї** најприсутније је иза сугласника *к, г, х*: **погибнетъ** 1,6, **ѥзыки** (А мн.) 2,8, **пол'скїе** 8,7, **погибе** 9,5; 9,6, **оубогихъ** 9,12, **въсхитити** 9,29, **кроткїѫ** 24,9, **съ грѣшники** 27,3, **за грѣхи** 307б/20 итд. Напоминьем да су примери где преовладава правилна употреба *јери* бројнији. Ван те позиције ретко је констатована замена **ы** са **и, ї** (**бл҃гостинѫ** 13,1, **по|д|(о)бнїихъ** 308б/26, **ѿ жени** 310а/5), што несумњиво показује настојање да се поштује важећа норма.

У рукопису главне руке група *зи* много чешће је писана са **ы**: **възыскающихъ** 9,10, **не възыщеть** 9, 33, **изыдеть** 16,2, **възыде** 17,10, **ризы** 21,18 итд. Слична тенденција регистрована је и у другим српскословенским споменицима.[24] Примера са **и** иза **з** има отприлике пет пута мање на праћеном делу текста: **порази** 3,7, **призиратѣ** 9,28, **оморазише се** 13,1, **възицѫ** 26,4, **ѿвръзи** 304а/3 и др. Исто тако и *ци* се као **цы** среће око два пута чешће него **ци**, одн. преовлађује писање у складу са црквенословенском ортографском нормом: **въ ср|д|цыхъ** 4,4, **потоцы** 17,4, **облацы** 17,12, **источницы** 17,15, **тел'цы ... юнцы** 21,12, **концы** 21,27 итд., али и: **грѣшници** 1,5, **ѥзыци** 2,1, **сн҃ове чл҃чьсцїи** 4,2, **въ ср|д|ци** 9,31, **десници** 16,7 и др.

Овај преглед правописа сведочи да је **ы** највише пута на етимолошком месту, а грешке у писању већином долазе иза сугласника *з* и *ц*. Замена **ы** са **и, ї** најчешћа је иза *к, г, х*. У овом положају писање са **и** се среће и у најранијим нашим споменицима, а може бити и утицај руског предлошка.[25] Теоријско правило ресавске школе да се **ы** ставља на старо место није ни овде најуспешније спроведено.

---

22 В. Јерковић, *Александрида*, 25–30.

23 Полихроније Сирку, *Стари српски рукописи са сликама*, Летопис МС, 1899, кн. 197, св.1, стр. 28, 29 (скраћено: П. Сирку, *Стари српски рукописи II*).

24 В. Јерковић, *Триод I*, 99, *Триод II*, 94.

25 Ст. Кульбакин, *Палеографска и језичка испитивања о Мирослављевом јеванђељу*, Посебна издања СКА, кн. LII, Философски и филолошки списи, кн. 13, Сремски Карловци 1925, 27 (скраћено: Ст. Кульбакин, *Мирослављево јеванђеље*); Слободанка Перкучин, *Фонетска и морфолошка анализа Вршачког јеванђеља из збирке Библиотеке Матице српске*, Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, Јеванђеља, Нови Сад 1988, 111.

ћ) *Писање јерова.* У нашој редакцијској писмености правопис јерова био је етимолошки. Ресавска школа увела је *дебело јер* за обележавање некадашњег јаког полугласа, али испитивани послересавски рукописи не потврђују доследну примену оваквог писања.[26]

У тексту главног писара највише пута је написано *дебело јер*, па *танко јер,* а употреба *високог јера* и *пајерка* је ређа. Ознака на месту некадашњег јаког полугласа се не чува увек, а за слабе јерове је обичније њихово неписање. За утврђивање праксе у стављању знакова за *јер* текст је понекад прегледан и шире од досада наведених делова.

Писање јера на крају речи. Праћење примера са финалним полугласом показало је да га по правилу писар не изоставља уколико су сва слова у врсти и кад иза речи не долази енклитика или партикула. Неки од примера су: **моужъ** 1,1, **гꙋбителъ** 1,1, **нощъ** 1,2, **болѣзнь** 7,16, **твоемь** 9,14 итд. Најчешће стоји **ъ**, а нешто ређе је писано **ь**. На крају речи, а ван краја реда није нађен *пајерак*, као ни реч без *јера*, изузев кад следи енклитика или речца. Из овог су изузети предлози на *-д* (в. стр. 71).

Знак за *јер* је иза надредних сугласничких слова већином изостао: **грѣшны|х|** 1,1, **пра|х|** 1,4, **на|м|** 4,6, **о идоле|х|** 96,7, **изгонта|х|** 100,5 итд. Врло су ретке речи са последњим сугласником над редом, а са *јером* у врсти: **гл|с|ъ** 5,1; 166а/9, 196а/5, **нб|с|ъ** 8,1, **дн|с|ъ** 161б/13 и сл.

Интересантно је да се иза групе **ж|д|** где је **д** надредно на крају готово увек ставља *јер*: **виж|д|ъ**, 9, 13, **единорож|д|ъ** 21, 21, **не предаж|д|ъ** 26,12, **подаж|д|ъ** 166б/12, **подаж|д|ъ же** 311б/19 и др. Примећено је и: **даж|д| ми** 259а/20, 26; 266б/29.

Издвајајући речи иза којих је енклитика или речца показало се да су оне најчешће без знака на крају. Мало пута у овој позицији речи су са **ъ**, одн. **ь** или је написан *пајерак*. Енклитике и партикуле нису одвојене од речи, схваћене су као њихов део. Овако схваћена позиција евидентирана је и у другим споменицима.[27] Примери: **пооучит се** 1,2, **родих те** 2,7, **дам ти** 2,8, **оуслышит ме** 4,3, **праведник же** 10,3, **аз же** 12,5 и сл.; **смѹтитъ не** 2,5, **смѹтить ѧ** 20,9, **оуготовалъ ю** 23,2, **многь бо** 24,11, **имъ же** 315а/14 итд.; **аз' же** 2,6, **прѣпоасал' ме** 29,11, **им' же** 104,34, **тѣм' же** 307б/14, **помолим' се** 307б/29–30, **да наоучит' те** 309а/24 и др.

У Г мн. именице се понекад завршавају удвојеним полугласничким знаком. Увек је удвојено *дебело јер*. Примери: **рабъъ** 78, 10, **грѣховъъ** 194а/1, **слѹгъъ** 195а/7, **рꙗибъъ** 210б/15, **оустъъ** 214а/21 итд.

Писање јера уз предлоге. Издвојено се пратило писање *јера* уз предлоге, пошто су се једни писали са знаком, а други без знака.[28]

Према правилима ресавске школе уз предлог **вь** се писало **ъ** или *високо јер*. Такво стање потврђују и до сада испитивани послересавски споменици. Тако је и у овом рукопису где је најупадљивије присуство *дебелог јера*: **въ** 1,2; 1,5; 29,5;

---

26 В. на пример опис рукописа бр. 111, 114, 137 и др. у књизи Љубица Штављанин-Ђорђевић, Мирослава Грозданović-Пајић, Луција Чернић, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, Београд 1986, књ. 1.

27 В. Јерковић, *Александрида*, 31.

28 Петар Ђорђић, *Старословенски језик,* Нови Сад 1975, 209-211 (скраћено: П.Ђорђић, *Старословенски језик*).

103,29; 111,4 итд. Ретко иза тачке уз бубњевито или мало *в* стоји *високо јер* (4,8, 206б/3). У тој позицији такође је уобичајено стављање *дебелог јера* (9,22). Напомињемо да је бубњевито *в* са *високим јером* изузетно ретко ван тог положаја (из записа на 315а/28). Предлог на крају реда има *пајерак* (103,8; 110,5 и сл.) или *дебело јер* (99,4; 110,8 и др.).

У већини случајева предлог **къ** има *дебело јер*: **къ** 2,5; 2,7; 5,7; 11,2; 17,41 итд. *Пајерак* је врло ретко стављен: **к'** 29,8, 161а/10. Предлог без полугласничког знака не долази пуно пута: **к нимъ** 4,3; 21,24, **к тебѣ** 5,2; 5,4, **к цр҃кви** 27,2, **к нимъ** 98,7, **к тебе** 103,27, **к томъ** 314а/28 итд.

Једанпут уз *к* је написан вокал **а**: **ка покаанїю** 171б/12.

Предлог **съ** углавном је комбинован са *дебелим јером*: **съ** 2,11; 9,28; 20,6; 101,19, 310б/18 и сл. Фонетска варијанта предлога *с* није сасвим ретка: **с нимь** 17,23, **с собою** 100,6, **с великими** 103,25, **с тобою** 109,3, **с ними же** 149а/11 и др. Са *високим јер* је иза тачке на 204а/13.

Предлози на *-з* првобитно нису имали полуглас. Забележени случајеви прелдога *из* показују да претеже писање без знака: **из чрѣва** 21,9, **из рѹки** 96,10, **из рѹкы** 106,2, **из тмы** 106,14, **из него** 310а/19 и сл. Некад се једначење по звучности одсликава у писању: **ис тебе** 180а/13, **ис тебѣ** 224а/26, 225а/22, **ис чрѣва** 231а/21–22 и др.

Свега је неколико пута на прегледаним деловима текста примећен предлог са знаком: **изъ оусть** 8,2, **изъ ѿц҃а** 224б/12, **из' съсѹда** 309б/18.

Забележени облици предлога *без* су без знака или са *пајерком*: **без порока** 14,2, **без болѣзны** 231а/4, **без мл|с|т|и|** 296а/28; **без' сѣмене** 223а/20, **без' грѣха** 272а/27, **без' пакости** 311а/25.

Предлози на *-д* обично су са надредним *д* без јера. Нађени примери предлога са исписаним *-д* у врсти такође немају полугласнички знак: **прѣд мною** 17,22, **под ме** 17,47, **прѣд нимъ** 99,2, **прѣд тобою** 223а/28 и др.

Писање јера у иницијалној групи **вь-**. У иницијалном **вь** *јер* се увек читало,[29] а по ресавском правопису у овој позицији је долазило *дебело јер* или његова палеографска варијанта, високи облик.

Присуство почетног **вь-** са *дебелим јером* овде је доследно, одн. одговара ресавској норми: **вънидѹ** 5,7, **вънидѣть** 17,6, **въходите** 95,8, **вънидѣте** 99,2, **въгнѣздет се** 103,17 итд. *Високо јер*, као графијска варијанта, понегде је иза тачке уз бубњевито *в*. Примећен је са *пајерком* случај: **в'довицъ** 67,5.

У префиксу **вьз-** пише се *дебело јер*: **възмѣтаеть** 1,4, **възвѣщае** 2,7, **въсплачем се** 94,6, **въсхвалетъ** 101,18, **възхвалетъ** 106,32 итд. Ретко је иза тачке уз бубњевито *в* стављено *високо јер*: **възненавидѣлъ еси** 5,5, **възвеселю се** 9,2 и сл.

Код речи **в'-скликнемъ** 94,2 слово *в* је на крају реда и има *пајерак*.

---

29 П. Ђорђић, *Историја*, 207–208.

Иза префикса на *-з-* у старословенском није долазио знак. Евидентиране речи са написаним знаком иза *-з-* су: **възъшъ|д|шїимъ** 232а/13, **въз'силамо** 309б/10.

Надредно слово *-з-* примећено је ретко: **въ|з|сїа** 103,22, **провъ|з|глашаше** 224а/27.

Издвојено је праћена заменица **вьс-, вьсак-**. Најчешћи облик је са *дебелим јером*: **въси** 2,10; 94,4, **въсе** 3,7, **на въсакѹ** 6,6, **въ въсѣхь** 6,7, **по въсеи** 94,3, **на|д|въсѣми** 95,4, **на въсакомъ** 102,22 итд. Мало је облика са *јерком* или са испуштеним знаком: **на в'сако** 9,25, **въ в'сѹ** 18,4, **в'са** 95,1; 226а/2; **вси** 9,17, **все** 100,8; 229б/11, **на всако** 196а/13 и сл.

Писање јера у префиксима. Запажања у вези са писањем префикса на *-з-* су следећа. Префикс *из-* је углавном без знака, што одговара старословенском наслеђу: **изми** 6,4, **искѹшенїа** 94,8, **исплъненїе** 95,11, **исцѣлающаго** 102,3, **исчезе** 106,5, **въ исходища** 106,35, **изшѹшити** 229б/27 итд. *Јерак* после *-з-* долази врло ретко: **из'-бавилъ** 21,4, **из'|сѹ|шише** 224б/7, **из'сѹщающе** 227а/2, **из'сѹши** 231б/23, **из'гналъ** 236б/26 и сл. Уз префикс на крају реда знака има или нема: **из-чезоше** 101,3, **ис-плъняющаго** 102,5, **из'-бра** 104,26, **из'-бави** 309а/7–8 и др. Напоминьем да се ван прегледаних страна **изъ-** среће у: **изъощренна** 51,2, **изъобрѣтохъ** 97а/30.

И код других префикса на *-з-*, који се додуше ређе налазе, уобичајенија је стара пракса, одн. јављање без знака. Примери са *без-, раз-, низ-* су: **безаконїе** 93,23, **низвръже ме** 101,10, **нисходитъ** 103,8, **разврьзе** 104,41, **разгнѣва се** 105,40, **раскаа се** 105, 45 **растрьза** 106,14, **низходетъ** 106,26, **бесчислънѹю** 208б/16, **бесплътны|х|** 223б/28, **распалаемѹ** 226а/3 итд. Изузетно ретко они иза *-з-* имају *јерак*: **раз'гнае** 17,14, **не раз'гнило се** 309б/13, **без'съмрътномѹ** 311а/21 и сл.

Напоминьем да у вези *префикс на -з- + основна реч* преовладава писање са извршеним једначењем сугласника по звучности. Једначење праћено писањем нађено је и у другим српскословенским споменицима.[30]

Префикс *сь-* је највише пута са *дебелим јером*, одн. према правилу књижевног језика: **събраше се** 2,2, **съкрѹшилъ еси** 3,7, **не съгрѣшаите** 4,4, **събрати се** 101,22, **съзыж|д|ѹт се** 103,30 и др.

Пример **съкрѹшиши ѥ** 2,9 има *високо јер*.

Јављање без знака је ређе: **смѹти се** 6,3, **сниде** 17,9, **сльгаше ми** 17,44, **снѣсть и|х|** 20,9, **свѣденїа** 24,10, **скончают се** 103,35, **смѣсише се** 105,35, **стѹжише** 105,42, **смѣрише се** 105,42, **сходещеи** 106,23 и сл. Ови случајеви показују, с једне стране одступање од правописне норме, а с друге читање.

Писање јаког полугласа ван досада поменутих позиција. Овде су издвојени случајеви у којима се *јер* у српскословенском или у народном језику могло вокализовати, без обзира на Хавликово правило о одређивању јаког и слабог полугласа.

Јак полуглас означаван је *дебелим јером* у корену у: **ѿ тъмъ** 3,6, **лъвъ** 7,2, **тъщь** 7,4, **съи ... тъи** 23,10 итд., поред: **злъ** 231б/4,23.

---

30 В. Јерковић, *Александрида*, 71.

Праћена је и пракса у начину писања именичког завршетка **-ьць** и придевских завршетака **-ькь**, **-ьнь**. У грађи је раширенији стављање *јерка* од изостављања знака за полуглас. Примери: **вѹр'нь** 10,6, **въ кон'цъ** 15,11; између пс. 107 и 108 (киновар), **вѣн'цъ** 20,3, **крѣп'къ** 23,8, **сил'нъ** 23,8, **прьвѣн'цъ** 104,36 и др., али и: **праведнъ и крепкь** 7,11, **непорочнь** 17,23; 17,30, **силнъ** 23,8, **вѣчнъ** 104, 10, **телцъ** 105,19, **старцъ** 106,32 итд.

Писање *јера* у односу на горе наведено је сразмерно мање заступљено: **безѹмьнь** 13,1, **непорочьнь** 18,13, **тельцъ** 28,6, **вѹрьнъ** 106,25, **пришълъцъ** 206б/11 и др. Обичније је стављање **ь**.

У речима испред *-ств-* знак је имао гласовну вредност, а написано је подједнако често и **ь** и **ъ**:[31] **множьствомь** 5,7, **по множъствѹ** 105,45, **еретичьскѹю** 167а/24, **ѿчъство** 173а/27, **пришъствїа** 224б/17 и др.

Исто и пред групом *-ск-* такође долазе јерови, али са **ъ** су примери бројнији: **въсачьскаа** 38,5; 103,28, **чл҃ъскые** 79,15, **мѹжьскы** 168б/22, **въсачъскы|м|** 224б/25 и сл.

Сакупљање речи у којима су постојали услови за развој секундарног полугласа (у народном или у књижевном језику), показало је да је у овим категоријама стављен *пајерак* или знака нема: **ѥс'мъ** 2,6, **ог'нъ** 10,6; 20,9; 105,18, **въп'ль** 17,6, **пѣс'нъ** 236а/5,[32] **плѣв'лъ** 315а/29 и др.; **вѣтрь** 1,4, **есмъ** 6,2; 108,22, **огнъ** 17,8; 104,32, **премѹдръ** 106,43, **рекл҃ъ** 309а/12 и сл.

Правопис јера у слабом положају ван краја речи. Најчешће у слабој позицији знака нема, а ређе је стављен *пајерак* (отприлике је двапут мање примера): **грѣшны|х|** 1,1, **правѣдны|х|** 1,5, **кнези** 2,2, **спаχъ** 3,5, **не до конца** 9,18 итд.; **кон'це** 2,8, **вѣн'чалъ** 5,12, **ѿ кон'ца** 18,6, **вѣр'но** 18,7, **тел'цы** 21,12 итд.

Када пред наставком *-ство, -ски* није *ч, ж* или *ш* долазе знаци **ъ**, **ь**, *пајерак* или знака нема: **богатьства** 51,7, **богатство** 61,10; 72,12, **богат'ство** 164б/9, **богатъство** 165а/16–17, **плътьскы|х|** 225б/14 и др.

Трагови вокализације полугласа. У рукопису замене *јера* са **а** нису сасвим ретке. Неки од примера ће се овде навести, без обзира на категорију у којој се појава среће: **жъзалъ** 22,4; 96б/22, **страшанъ** 88,7; 191б/9, **ставамъ** 118,105, **въ четвръташкъ** 95б/30, 186а/12, 267б/3, **тръжаствѹюще** 150а/25, **трьжаствѹетъ** 154а/12–13, **санъ** 195б/8, **къ саз|д|анїю** 207а/30, **река|л|** 213б/15, **зачанши** 217а/10, 304б/25, **нѣсамъ** 232а/2, **несамъ** 232а/3, **рождаство** 304б/14–15, **дължанъ** 305б/29–30, **самотренїемъ** 309б/23 итд.

Место етимолошког *а* једанпут је **ъ**: **къплю** 228б/17.

У речи **н'вонаа** 308а/8 вероватно случајно *пајерак* је место *е*.

Вокализације полугласника на старословенски начин има у тексту. Примери са **о** за **ъ** и **е** за **ь** се налазе и у другим споменицима српске редакције и везане су за одређене лексеме као што су и у нашем рукопису:[33] **тог|д|а** 2,5, **ког|д|а** 2,12,

---

31 П. Ђорђић, *Историја*, 208-209.

32 Пајерак је у овој речи изнад слова **н**. Непрецизно стављен пајерак и у неким другим примерима бележиће се у овом раду између сугласника.

33 В. Јерковић, *Александрида*, 103.

любовїю 137а/24, **цр҃ковъ** 138б/18 итд.; **праведна** 7,10, **праведник же** 10,3, **праведнъ** 111,4, **единоревнителю** 307б/12 и сл.

На крају се може закључити да писање полугласничког знака није увек према ресавској норми. Употреба *дебелог јера* је најупадљивија. Стање у писању предлога **вь, кь, сь**, префикса **вь-, въз-, сь-** и у заменици **вьс-, вьсак-** је по норми. Ту није много пута испуштен знак или стављен *јајерак*. Полугласнички знак у јаком положају је ван поменутих ситуација различито бележен (**ъ, ', ь**) или се знак испушта. Знак у слабом положају се углавном не пише. Као финални полугласнички знак најраспрострањенији је **ъ**, док је писање *јера* на крају позиционо условљено. Има потврда за **а < ь**, као и трагова старословенске вокализације.

Напоминьемо да Полихроније Сирку, приписујући цео овај рукопис Гаврилу Тројичанину, стављање **ъ** на крај речи, као и удвајање овог знака у Г мн. именица, објашњава утицајем руске редакције.[34]

е) *Писање слова* **ѣ**. Према ресавском, а у осталом и према рашком правопису слово **ѣ** је требало употребљавати на месту где се некада налазио етимолошки глас *јат*.[35] Примери са *јатом* на етимолошком месту доминирају над многобројним случајевима у којима ова графема стоји на месту етимолошког *е* или *ę* (на наведеним деловима текста преко 50 пута) и над не тако честом заменом **ѣ** словом **е** (двадесетак речи).

За правилно стављање *јата* примери се неће наводити, а праћење употребе *јата* за етимолошко *е* и *ę* према позицији у речи донело је следеће резултате.

Неке речи у којима је место **е** написано **ѣ** су: **не ѿпадѣтъ** 1,3, **растрьгнѣмь** 2,3, **ѿ менѣ** 2,8, **смѣтоше се** 6,2, **по рѣдѣ** 315а/15 итд. Пратећи писање *јата* у основи лексема и у наставцима, без обзира на категорију речи, закључено је да писар знатно чешће греши у наставцима.

Замене *јата* са **е** јасно илуструју изговор писара. Написано **е** место **ѣ** отприлике се у истом броју налази у наставцима речи и ван њих: **о тебе** 5,11, **женицѣ** 16,8, **въ време** 31,6, **о идоле|х|** 96,7, **не ведомыи|х|** 308б/27 и др.

У испитиваном делу рукописа једном долази **е** место **ѣ** у предлогу: **пре|д| мною** 15,8, а свега неколико пута у префиксу: **презриши** 9,21, **превитаи** 10,1, **престолъ** 10,4, **прелѣзѣ** 17,29, **презреше** 308б/11, **презри** 309а/2.

Одрична речца у примеру **нѣ ста** 1,1 има замењивање слова, иначе је увек са **е**.

Забележено је **прогневаше те** 5,10, а и **ѿ гнева** 36,8. Писање са **ѣ** је најчешће: **въ гнѣвѣ** 54,3, **прогнѣваеши се** 84,5 и сл. Према литератури, промена групе *гне-* у *гње-* присутна је у јекавским, али и у чисто екавским говорима.[36]

---

34 Полихроније Сирку, *Стари српски рукописи са сликама*, Летопис МС, 1898, књ. 196, св. 4, стр. 34 (скраћено: П. Сирку, *Стари српски рукописи I*); Исти, *Стари српски рукописи II*, 27.

35 В. Јерковић, *Александрида*, 47.

36 Ј. Грковић-Мејџор, *Псалтир Црнојевића*, 50 и нап. 80.

Грађа о правопису *јата* илуструје, с једне стране добро познавање језичке норме, односно да графеме **ѣ** и **ѣ̈** у језику писара имају исту гласовну вредност.[37]

ж) *Писање лигатуре* **ю** *иза сугласника* **ч, ж**. Употреба **ю** место **оу**, **ꙋ** иза **ч**, као остатак старословенске традиције, у одређеним коренима среће се у српским споменицима до краја редакцијске писмености.[38] Црта је праћена на раније утврђеном делу рукописа, а потврђују је готово сви примери: **правєдничю** 93,21, **чю|д|съ** 104,27, **алчющꙋ** 106,9 **насꙋчю сѣ** 304а/22, **врачю** 304а/23 итд. Насупрот томе, сасвим су ретки случајеви: **възъалчꙋтъ** 58,6 (ван прегледаних страница), **оувračꙋющѣ** 307б/16.

Усамљен је пример: **нѣ по|д|вижю** **|с|(ѣ)** 61,6.

Архаично писање присутно је у: **цр̃ю** 5,2; 43,4; 144,1, **прю мою** 9,4, **възрю** 117,7 и др., поред: **оузрꙋ** 8,3, **цр̃ꙋ** 44,14.

У целом рукопису нађено је свега неколико пута писање лигатуре **ю** иза **с** тамо где није уобичајено: **въсю бо** 139а/7, **всю** 169б/21, **сюдꙋ и сюдꙋ** 172а/14, **въсю** 214а/20.

з) *Гласовна вредност ижице*. Слово *ижица* у тексту се налази далеко највише пута у вредности *и*, а ређе има вредност сугласника *в*. Правопис *ижице* праћен је у целом тексту, а без обзира на гласовну вредност над словом су две тачке или акценат (двострука варија). Некад је тешко одредити да ли су у питању тачке или акценат. Примери ће се наводити са две тачке.

Примери са *ижицом* за глас *и* у којима правопис одговара грчком извору су: **къ ассӱрїю** између пс. 74 и 75 – киновар (’Ασσυρία), **єгӱптъ** 104, 38 (Αἴγυπτος), **вавӱлонсцѣи**, 136,1 (Βαβυλῶνος), **мӱромъ** 139а/30 (μύρον), **мӱроносицамъ** 183а/15 (μυροφόρος) итд.

Нису ретки случајеви замене *ижице* са **и, ї, і**: **въ єгіптъ** 104,23, **анкїрскїѣ** 136б/3 (’Αγκύρας), **сїмеона** 137б/22 (Συμεών), **симеонѣ** 152б/3, **кирилꙋ** 177б/12 (Κύριλλος), **мирроносицамъ** 185б/11–12 и др.

Доста има речи са *ижицом* за *в*: **ѥ̈втропїа** 135б/22 (Εὐτροπιος), **ѥ̈ѱихїа** 137а/29 (Εὐψύχιος), **ѥ̈вдокима** 148б/11 (Εὔδοκιμος), **ӓѯ̈ентїа** 168а/24 (Αὐξέντιος), **ѥвѳимїа** 170а/28 (Εὐθύμιος) итд.

Не сасвим ретко глас *в* је и написан: **евдокиме** 148б/15, **ѳвменїа** 155б/12 (Εὐμένιος), **ѳвтимїа** 159б/4, **полиевкта** 172б/22 (Πολύευκτος), **авѯ̈ентїа** 177б/1 и сл.

Издвојене су речи **моӱсеа** 105,16; 151б/20, **моӱсїи** 105,23 и сл. у којима је *ижица* читана као *ј* или као *и*.

---

37 П. Сирку је само констатовао да је у језику Гаврила Тројичанина присутно мешање **ѣ** и **ѣ̈** (П. Сирку, *Стари српски рукописи II*, 28, 29).

38 Павле Ивић, Вера Јерковић, *Правопис српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века*, Нови Сад 1981, 70 (скраћено: П. Ивић, В. Јерковић, *Правопис повеља и писама);* Павле Ивић, Вера Јерковић, *Палеографски опис и правопис Дечанских хрисовуља*, Нови Сад 1982, 70 (скраћено: П. Ивић, В. Јерковић, *Правопис Дечанских хрисовуља*); В. Јерковић, *Александрида*, 66–67, *Триод I*, 94, *Триод II*, 89.

Ретке су речи са *ижицом* за коју нема ослонца у изворном облику речи: **КЎВОТЪ** 131,8 (*κιβωτός*), **НИКЎФОРА** 136а/13, 142б/25 (*Νικήφορος*), **НИКЎТИ** 137а/13 (*Νικήτας*), **КЎРИКА** 147а/2 (*Κήρυκος*), **КЎНОВЇАРХА** 173а/6 (*κοινοβιάρχης*) и др.

Може се закључити да у већини случајева писање *ижице* одговара грчком извору, а замењивање са *и* и са *в* показује гласовну вредност слова **ѵ**. То није у складу са Ђорђићевом тврдњом да се **ѵ**, **ѷ** различито чита.[39]

и) *Писање иницијалних група ια-, ιε-, ιο- ιου-*.[40] Мали број страних речи са иницијалним *ια-* написане су са групом **ІА-**: **ІАКОВА** 78,7; 138б/6 (*Ἰακωβ*), **ІАКОВЪ** 97,3; 104,10, **ІАССОНА** 138б/4 (*Ἰάσων*), **ІАНЪАРЪ** 171а/24 (*Ἰανουάριος*) и сл. Записан је и пример: **ИАКОВЛИХЪ** 86,2. Питање је да ли у примеру **И СИСАРѢ, ІАКО ИАВІМЪ** 82,9, (*Ἰαβίν*) за *ια-* стоји **ИА-** или је у нађеном случају **И** везник, а име почиње са **А-**. Превод гласи: „и Сисари и Јавину".[41]

Група *ιε-* писана је углавном **ІЕ-**: **ВЪ ІЕР|С|АИМЪ** 67,29 (*Ἰερουσαλήμ*), **ІЕСЕОВА** између пс. 71 и 72 – киновар (*τοῦ Ἰεσσαί*), **ВЪ ІЕР|С|АМѢ** 101,21, **ІЕРЕИ** 109,4 (*ἱερεύς*), **ІЕРЕИСКЫМЪ** 308а/15 и сл. Врло су усамљене речи са **ИЕ-** и са **Е-**: **ИЕЗЕКІИЛЕВА** између пс. 63 и 64 – киновар (*τοῦ Ἰεζεκιήλ*), **ЕРОѲЕА** 158а/7 (*Ἱερόθεος*).

Потврде за грчко *ιο-* се срећу са **ІО-**, изузетно ретко **ІѠ-**: **ІОРДАНСКЫ** 41,6 (*τοῦ Ἰορδάνου*), **ІОСЇФЪ** 104,17, (*Ἰωσήφ*), **ІОВА** 139а/16 (*Ἰώβ*), **ІОВЕ** 139а/21, **ІѠАННЕ** 152б/29 (*Ἰωάννης*) и др.

Означавање *ιου-* је различито: **КНЕЗИ ИОУДОВИ** 67,27 (*τοῦ Ἰούδα*), **ІЮДЕИСТЇИ** 68,35, **ВЪ ІЮДЕИ** 75,1, **ІѲДЕИСКЫЕ** 96,8, **ІЮДА** 107,8, **ІѲНЇИ** 142б/23 (*Ἰούνιος*), **ІОУДА** 182а/7, **ІѲДЕОМЪ** 246б/12, итд.

Написано **ІѠНИКЇА** 162б/30 са **ІѠ-** не одговара грчком *Ἰωαννίκιος*. Писање одговара у: **ІОАНИКЇЕ** 163а/7.

ј) *Писање слова* **ѕ**. Ресавска школа, за разлику од ранијег периода српскословенске писмености, уврстила је слово **ѕ** у инвентар слова.[42] И ова црта је праћена на наведеним странама. Једна група прикупљених примера је са **ѕ** на етимолошком месту, код других је стављено **ѕ** место **з**, а има и речи са **з** место **ѕ**.

Правилна употреба слова је у: **КНЕЗИ** 2,2, **СВѢЗ|Д|Ы** 8,3, **СѢЛО** 20,1 (и даље доследно), **КОЅИ** 95,5, **ПРѲЅИ** 104,34 итд.

Писање **ѕ** у следећим лексемама нема етимолошког оправдања: **ЅЛА** 7,4, **ЅАСТѲПНИКЪ** 58,9, **СЪЅИДАЕИ** 93,20, **СВѢРЫ** 103,11, **ЅѲБЫ** 111,10 и др.

Етимолошко **ѕ** замењено је са **з** у: **СТЪЗѪ** 8,8, **ВЪ СТЬЗАХЬ** 16,5, **ПОДВИЗА СЕ** 17,7, **НА СТЪЗѪ** 22,3, **ПОЛ'ЗА** 29,9 и сл.

---

39 П. Ђорђић, *Историја*, 114.

40 Због ретке употребе, ради потпунијег увида у правопис несловенских речи, прегледан је и шири део текста од раније наведеног.

41 *Псалтир*, превео са грчког др Емилијан Чарнић, 2. изд., Крагујевац 1985, 128.

42 В. Јерковић, *Средњовековне ортографске школе*, 19–28; Владимир Мошин, *„Револуције" у историји старог српског правописа*, Библиотекар, бр. 6, Београд 1963, 471–472.

Оваква ситуација намеће закључак да слово **ѕ** у говору писара у односу на **з** нема посебну гласовну вредност.

к) *Писање фонема ћ и ђ у страним речима.* У српсколовенском језику гласови *ћ* и *ђ* су се налазили у страним речима, а у најстаријим споменицима није било јединственог знака за њихово обележавање.[43] Ни ресавска школа писање ових сугласника не разрешава, већ се задржало бележење **к** за *ћ* и **г** за *ђ*.[44]

Праћене су несловенске речи са групама **ки**, **ги** и **кѥ**, **гѥ**.[45]

Варијанте правописа групе *ћи* су **кӱ**, **ки**, **кї**. Писање **кӱ** је нешто чешће од друга два начина обележавања. Следећи примери су са *ижицом* као у грчком: **скӱменъ** 56,4 (*σκυμνίον*), **кӱрила** 136а/29, 143а/11, 174а/10 (*Κύριλλος*), **кӱприанѣ** 157б/22 (*Κυπριανός*), **въ кумвалѣ|χ|** 193б/22 (*κύμβαλον*) итд.

Један број речи има **и**, **ї** на месту *ижице*: **киринеиска** 135б/21 (*Κυρηναῖος*), **анкїрскїѥ** 136б/3 (*Ἀγκύρας*), **кип|р|** 140а/28 (*Κύπρος*), **кира** 145а/12 (*Κύρος*), **кїрїаке** 157а/12, (*Κυριακός*), **кирилѫ** 177б/12 итд.

Правилно преношење грчких слова *η* и *ι* писано је са **ї**, **і**, **и** у : **іѕакїа** 142б/21 (*Ἰσαάκιος*), **акакїѧ** 146а/14 (*Ἀκάκιος*), **киричѥ** 147а/6 (*Κήρυκος*), **аникиты** 150а/3 (*Ἀνίκητος*), **іѡакима** 167б/19 (*Ἰωακίμ*), **левкїа** 168б/8 (*Λεύκιος*) и сл.

Примери за које у речницима није нађен изворни облик су: **мир'ликїѥ** 167б/10, **малакїиствоваше** 308а/30.

Писање *ђи* налази се најчешће као **гї**, ретко као **гӱ**, **ги**: **сер'гїа** 158а/19 (–), **пелагїѥ** 158а/25 (*Πελαγία*), **логгїна** 159б/14 (*Λόγγινος*), **геѡргїа** 162б/15 (*Γεώργιος*), **геѡр'гїѥ** 162б/19 и сл.; **єгӱптенинъ** 137а/4–5 (*Αἰγύπτιος*); **ареопагита** 157б/25 (*Ἀρεοπαγίτης*).

У писању групе *ће* има колебања. Подједнако често се појављује и **кѥ** и **киѥ**: **кедры** 103,16 (*κέδρος*), **викентїа** 164а/1 (*Βικέντιος*), **маркела** 171а/7 (*Μάρκελλος*), **кесарїѥ** 171а/28 (*Καισάρεια*); **киедры** 28,5 (x2); 36,35, **киелсїа** 159а/21 (*Κέλσιος*), **акиѱима** 162б/13–14 (*Ἀκεψιμᾶς*).

Група *ђе* више долази као **гѥ**, а речи са лигатуром **ѥ** има мање пута: **гевалъ** 82,7 (*Γεβάλ*), **геѡргїѥ** 138а/6 (*Γεώργιος*), **генвара** 145а/13 (*Ἰανουάριος*), **гервасїа** 159а/20–-21 (*Γερβάσιος*), **ермогена** 168а/5 (*Ἑρμογένης*) и др.; **гиеѡр'гїа** 137а/27, **гиер'мана** 140а/29 (*Γερμανός*), **гиен'вара** 151б/27, **ер'могиена** 152а/23 и сл.

Тешко је закључити да је изговор са *ћи, ђи, ће, ђе* био у свим графијским групама **ки**, **ги**, **кѥ**, **гѥ**. Према научној литератури читање је било одређено традицијом одређене, овде српске средине.[46]

Посебно је питање да ли је писање **ӱ** у спојевима **кӱ**, **гӱ** знак читања на изворни начин.

---

43 П. Ђорђић, *Историја*, 212–213.

44 В. Јерковић, *Средњовековне ортографске школе*, 27.

45 За анализу правописа несловенских речи са овим групама прегледан је и шири део текста од наведеног.

46 В. Јерковић, *Александрида*, 96.

л) *Писање слова* ѯ, ѱ, ѳ. Сви испитивани споменици послересавског периода имају слова ѯ, ѱ и ѳ.[47]

У тексту има доста страних речи са словом ѯ и оно се у писању изворно преноси: **алеѯїа** 136а/17 (*Ἀλεξιος*), **алеѯен|д|рскаго** 138б/16 (изведено од *Ἀλέξανδρ-*), **маѯимѹ** 150а/4 (*Μάξιμος*), **алеѯан|д|ра** 152а/4, **ѯенофонтъ** 175а/27 (*Ξενοφῶν*) итд.

Само је једном примећено **кс**: **максима** 174б/3.

Стране речи са словом ѱ увек имају написану оригиналну графију: **єѵѱихїа** 137а/29 (*Εὐψύχιος*), **самѱона** 145а/4, 307а/3 (*Σαμψών*), **въ ѱалмѣхъ** 145а/9 (*ψαλμός*), **акиѱима** 162б/13–14 (*Ἀκεψιμᾶς*), **ѱал'тыри** 196б/5–6 (*ψαλτήριον*) и др.

Уочено је двојако писање групе *пс* код једне словенске речи: **ѱи** 21,16; 58,14, према: **пъсїе** 21,20; 77,45.

Знатан је број несловенских речи са написаним ѳ на месту грчког *ϑ*: **наѳанѹ** између пс. 49 и 50 – киновар (*Ναϑάν*), **нефѳалимови** 67,27 (*Νεφθαλίμ*), **въ єфраѳѣ** 131,6 (*Ἐφραθά*), **мароѳи** 145б/25 (*Μάρϑα*), **акаѳистъ** 180б/6–7 (*ἀκάθιστος*) итд.

Изузетно ретко срећу се речи у којима ѳ није према изворном правопису. Евидентиране су: **съ елисавеѳою** 153б/20 (*Ἐλισάβετ*), **єлисавеѳою** 156а/14, **арєѳы** 161а/15 (*Ἀρετας*), **въ връѳпѣ** 169б/5 (*σπήλαιον*). Последња именица нађена је и у облику **въ врьтпѣ** 169б/16.

Уочено колебање у писању ѳ или т је у речима: **ан'тима** 153а/4 (*Ἄνϑιμος*), према: **анѳимѹ** 153а/6; **єѵтимїа** 1559б/4 (*Εὐθύμιος*), **єѵтимїа** 174а/21, према: **єѵѳимїа** 170а/28.[48]

Замене слова ѳ и т показују да се ѳ читало т.

љ) *Правопис краја реда.* Да би се утврдио правопис завршетка реда праћено је растављање речи на крају реда, писање надредних слова и лигатура на крају реда (прегледано је 100 страница текста).

Још у старословенским споменицима била је присутна двојака пракса. Писари су или поштовали правило да последње слово у реду буде вокал, што је било у духу језика, или је подела речи била механичка.[49] У српским споменицима, са рашким и ресавским правописом, постојала је тенденција да се крај реда завршава на вокалски знак.[50]

Већ на први поглед у рукопису главног писара уочљиво је настојање да се држи одређене ширине реда. Најчешће реч се на крају реда прекида вокалским словом, али доста пута и сугласником. Понекад је ред завршен сугласничким словом које је прво слово или је у нови ред пребачено само крајње сугласничко слово речи, а такав поступак показује тежњу да текст буде уједначене ширине. Неки од примера јесу: **мо-ю** 4,1, **вєсє-лїє** 4,7, **к тє-бѣ** 5,2, **испыта-єи** 7,9, **оу-готова** 7,12 итд.; **постав -лєнь** 2,6, **въ нєг -да** 4,3, **въ гра́дос-ти** 9,22, **нѣс -т** 13,1, **єс-ть** 13,2, **т -воре** 13,3 и др.

---

47 Исто, 95.

48 Појаву мешања ѳ и т спомиње и П. Сирку (П. Сирку, *Стари српски рукописи II*, 29).

49 П. Ивић, В. Јерковић, *Правопис повеља и писама*, 141.

50 Исти, *Правопис Дечанских хрисовуља*, 104; П. Ђорђић, *Историја*, 183.

На крају реда писање слова над врстом није често. У неким споменицима дизањем слова над ред избегавао се затворен слог. Међутим, овде испод надредног слова није увек вокалско слово, па је затворен слог остао. Примери: **е|го|** 2,6, **сѫдѣщѥ|и|** 2,10, **сътвори|х|** 7,3, **раз|ѵ|-мѣемъ** 225а/25–26, **нем|л|-чно** 226а/21–22 и др.

Лигатура на крају реда има мало. На прегледаном делу су следећи спојеви: **р** са **ѣ**, **т** са **и** и **т** са **ь** (**гр**ѣ**-шникомъ** 3,7, **горести** 9,27, **радости** 31,7, **въ пръсть** 43,25 и сл.).

Увид у примере намеће закључак да се више водило рачуна о маргини, него о поштовању правила да се раставља реч на отвореном слогу. Велика пажња посвећена естетском утиску рукописа створила је низ механички сечених речи.

м) *Проблем предлошка.* Српскословенски језик од самог почетка није имао назалне вокале, али се графије **ѧ** и **ѫ** јављају у најстаријим споменицима имајући вредност *е* и *у*.[51] Пошто се у *Псалтиру* срећу јусови, употребу слова **ѧ** пратили смо у целој књизи. Знак **ѫ** у тексту је примећен само једанпут и налази се на етимолошком месту: **съ ѫглъми** 119,4. Насупрот томе **ѧ** је врло присутно и долази на етимолошком месту у вредности српскословенског *е, је, а, ја*. Свакако да ова пракса одступа од српске норме у време писања књиге и сведочи о туђем утицају или траговима из неког ранијег предлошка.[52]

Употреба графије **ѧ** није уједначена. У тексту псалама среће се понегде и по девет пута на истој страни, а изван тога знак **ѧ** Гаврило Тројичанин је ретко преписао. Од стр. 256а, па до краја књиге ово слово није нађено.

О обележавању секвенце *ја* на почетку речи и иза вокала било је говора напред (в. стр.2). Овде ће се навести примери у којима стоји слово **ѧ** у вредности српскословенског *ја*.

У целом тексту слово **ѧ** за *ја-* писано је у истој речи неколико пута: **ѧже** 89б/27, 90а/7, 181б/25. Појава **ѧ** није у складу са српском традицијом, те указује на туђ утицај до којег је могло доћи преко предлошка.

Примери са групом **аѧ** долазе често: **стаѧлъ есн** 38,11, **мѣднаѧ** 106,16, **маѧ** 143б,8, 165б/10, **высокаѧ** ... **богатаѧ** 152б/26, **въсачьскаѧ** 154а/10 и сл.

Писање знака **ѧ** за *ја* иза вокала *и* је такође често: **поношенїѧ** 14,3, **основанїѧ** 17,15, **пїѧхѵ** 86а/23, **сїѧ** 147а/10, **осїѧвши се** 147а/16–17 и др.

Евидентирани примери са **оѧ** за *о+ја* су: **моѧ** 41,1; 138,2; 91б/18, **твоѧ** 43,3, **своѧ** 48,11.

Може се рећи да је означавање комбинација *вокал+ја* према црквенословенском (са **ѧ**) веома присутно.

---

51 Ст. Кульбакин, *Мирослављево јеванђеље*, 20–21; Јосип Врана, *Вуканово еванђеље*, Посебно издање САНУ 154, Београд 1967, 27, 37–38.

52 О присуству језичких црта руске редакције и откуда оне у језику преписа Гаврила Тројичанина писали су: П. Сирку, *Стари српски рукописи II*, 27,29; Ватрослав Јагић, *Козма Индикоплов по српском рукопису г. 1649-е*, Споменик СКА XLIV, Београд 1922, 9–16; Сретен Петковић, *Манастир Света Тројица код Пљеваља*, Београд 1974, 87.

Иза сугласника, ретко је уместо ꙗ написано ѧ: **борѧхꙋ ме** 119,7, **морѧ** (А мн.) 91а/29, **два тропарѧ** 95а/11.

Спојеви **лѧ**, **нѧ**, где **ѧ** има вредност *'а* према црквенословенском, у целом рукопису долазе ретко: **ӏи҃лѧ** 24,22, **населѧеть** 28,10, **прилѣплѧти се** 72,28, **землѧ** 154а/11 и др.; **на ближ'нѧа** 14,3, **г҃нѧ г҃нѧ исходища** 67,20 и сл.[53]

Уочена је и употреба слова **ѧ** иза других палаталних сугласника у вредности *'а*: **въсѧкаа** 64,2, **въ юницѧхъ** 67,30, **исплъни лицѧ и|х|** 82,16, **оужѧ** ... **обезаше се** (Н мн.) 118,61.

Праћене су речи са написаним **ѧ** на етимолошком месту за српскословенско *је*. То су примери из руског предлошка.

Евидентиран је пример **ѿ ѧзыкъ** 105,47, где је **ѧ** уствари руски рефлекс *ја*, уместо етимолошког **ѩ**, у српскословенском *је*, а тако исто среће се заменица у А мн. пуно пута: **ѧ** 16,13; 16,14; 20,12; 102,18; 105,9 итд. Ова се заменица пише и са **ѥ** (в. стр. 2).

Графема **ѧ** на етимолошком месту иза самогласника је у целом рукопису знатна.

Написано **ѧ** на етимолошком месту за српскословенско *је* среће се у примерима преписаним из руског предлошка: **възыскаѧ крьвы** 9,12, **наоучаѧ рꙋцѣ** 17,34 и **ꙗви се верою сїаѧ** 177б/11.

Исто тако присутно је **ѧ** на етимолошком месту и у: **д҃ше своеѧ** 9,23, **рекшеѧ** 11,4, **м҃тере моеѧ** 21,9, **обидещеѧ ме... борꙋщеѧ ме** 34,1 и сл.

Заменички облик **еѧ** (36,3; 44,14х2; 154а/11 и др.) долази са руским рефлексом и правописом.

Такође се иза вокала *и* среће **ѧ** за српскословенско *је*, опет са **ѧ** на етимолошком месту са руским рефлексом *ја*: **мльнїѧ оумножи** 17,14, **наоучить кроткїѧ** 24,9, **прїѧти** 142б/9, **просещи велїѧ мл|с|ти** 142б/15, **а҃пла ермїѧ** 142б/21, **с҃тго ... еремїѧ** 142б/22, **прїѧмъ** 142б/28, 147а/24, а такође и: **въсприѧт ме** 17,16, **приѧт ме** 17,35, **приѧтъ** 40,12; 138а/14 итд.

Слово **ѧ** на етимолошком месту из рускословенског предлошка је и у: **мор'скыѧ** 8,8, **съмрьтныѧ** 17,5, **вселѥнныѧ** 17,15, **праведныѧ** 36,17, **выѧ** 128,4 и сл.

Стране су редакције примери са **оѧ** за наше *оје* (етимолошки положај): **боѧщеи се** 21,23, **боѧщим се** 30,19; 33,9; 59,4, **поѧтъ** 77,71 итд.

Туђе **ѧ** (*ја*) за наше *је* у групи *ује* долази у: **не обинꙋѧ се** 11,5, **ра|д|уѧ сѧ** 156а/16, **ра|д|уѧ се** 172б/9–10 итд. У последња два наведена случаја написана је лигатура **а** са **у**.

Број примера са словом **ѧ** иза вокала на месту етимолошког **ѩ**, место његовог српског рефлекса је висок, док се иза сугласника или иза префикса знатно

53 У тексту је, вероватно омашком испуштено епентетско *л* у примеру **бл҃гословѧхꙋ** 61,4.

ређе налази ѧ за српскословенско *је*: **обьѧше ме** 16,12, **зарѧ** (А мн.) 73,16, **ѿчтыхъ** 126,4, **цр҃ѧ** (А мн.) 135,17; 135,18; 139б/9[54] и сл.

Речи са ѧ стављеним на етимолошко место су многобројне, а у њима место ѧ у српскословенском налазимо **е**. Примери: **стъзѧ** 8,8, **въспѧть** 9,3; 43,10, **творѧ** 9,16; 17,50, **оувязе** 9,16, **клѧтвы** 9,27, **напрѧгоше** 10,2, **любѧи же** 10,5, **ходѧтъ** 11,8, **обрѧщет се** 20,8, **пѧдѧть** 21,26, **въсхваляѧтъ** 21,26, **низходѧщеи** 21,29, **на стъзѧ** 22,3, **трьпѧщеи те** 24,3, **не постыдѧт се** 24,3, **на всѧ живѹщее** 32,14, **мѧ** 38,8, **трьпѧ** 39,1, **хотѧщеи** 39,14, **пѧтѹ** 40,9, **стъзѧ** 43,18, **кн҃зѧ** 44,16, **кнѧзи**46,9, **телцѧ** 49,9, **мѧса** 49,13, **тел'цѧ** 50,19, **концѧ** 88,11, **въсходѧще** 105,7, **въ мрежѧ** 140,10, **рд|д|уѧ сѧ** 156а/16, **тѧ** 172б/2 итд.

Написано је **ля** на етимолошком месту за српскословенско *ље* мало пута: **ѿземля** 45,9, **земля** (Г јд.) 47,2; 47,10. Писање **нѧ** за *ње* налази се више пута: **твореи бг҃гостинѧ** 13,1, **твореи бг҃гостынѧ** 13,3, **памет҃ъ ст҃ынѧ** 29,4, **ст҃нѧ своее** 77,54, **въ нѧже** 89,15, **на конѧ своѧ** 88а/28 и сл.

У три примера дошло је до замене слова **ѣ** са ѧ: **оуспѧваи** 44,4, **пасѧ|х| овце** 84а/23, **мѣдѧнь** 17,34.[55]

Узимајући у обзир илустроване вредности које ѧ има у тексту рукописа првог писара, однос је следећи: највећи је број примера у којима ѧ стоји на етимолошком месту место српскословенског *је*, нешто је мање од тога речи са словом ѧ, а у вредности *е*.[56] Случајеви са ѧ за *ја* срећу се отприлике као и ѧ за *е*, а писање ѧ за *'а* је ретко.[57] Стављање слова ѧ је руски елеменат из предлошка. Сам Гаврило Тројичанин је иза Давидових псалама, иза Библијских песама канона и иза тропара, дакле иза садржинске целине текста, у последњем реду на стр. 97а написао: **сице, изъобрѣтохъ въ рѹскы|х| изводѣ|х|.**

2. Из области ортографије описаћемо правописне црте текста другог, засада непознатог писара. Текст је исписан на страницама 98б–125б и чини садржинску целину. Садржи молитве при читању псалтира одређене према катизмама, а и друге: Молитву Господу нашему Исусу Христу, Молитву умиленија Богу нашему Исусу Христу, Молитву за родитеље и Молитву пресветој Богородици.

Опис водених знакова се налази у раду Мирославе Грозданович-Пајић, у овој књизи на стр. 55-56.

а) *Писање групе ја.* Иницијално *ја-* увек је написано лигатуром: **ѩко** 99а/20, **ѩзвамы** 100а/13, **изь ѩдри** 101б/13, **ѩвиши** 109б/8, **не ѩростїю** 114а/9 и сл.

Секвенца *ја* иза вокала **а** готово доследно је означена на ресавски начин, без лигатуре (**аа**), а за *ија* скоро увек је **їа**. За везу *о+ја* писано је **ѫ** према рашкој

---

54 По нормализованом правопису: **цѣсарьѧ**, в. П. Ђорђић, *Старословенски језик*, 100–101.

55 **мѣдьнъ**, adj. и **мѣдѣнъ**, adj. (Miclosich, *Lexicon* , књ. 1,391); měděnь, adj. и mědьnъ, adj. (Sadnik, Aitzetmüller, *Handwörterbuch* , 55).

56 П. Сирку је констатацију да је ѧ „само ретко" и место **е** илустровао са два примера у којима је ѧ уствари на месту етимолошког **ѧ**: **не помѧт се** 84б/6 и **алеѯандрїискїѧ** 154б/6 (П. Сирку, *Стари српски рукописи I*, 34). Наша анализа је показала другачије стање.

57 П. Сирку у свом раду употребу ѧ место **а** или **ѫ** објашњава утицајем руске редакције (*Стари српски рукописи I*, 34, *Стари српски рукописи II*, 27–28).

традицији, осим једанпут. Групе **ѣꙗ**, **еꙗ** су са лигатуром. Не водећи рачуна о вокалу пред *ја* примере ћемо навести према правописним школама: **ѡч҃аа** 98б/4,[58] **чрьвїа** 98б/20, **безаконїа** 99а/10, **вол'ннаа и невол'ннаа** 99а/19–20, **посеченїа** 99б/18, **моа** 124б/15 и др.; **сьгрѣꙗти се** 100б/20–21, **деꙗнїемь** 103а/5, **дѣꙗнїи** 105а/16, **моꙗ** 107а/14, **надѣꙗнїе** 110б/17, **гноꙗ** 111а/14, **твоꙗ** 113а/21 итд. Врло ретко писање је комбиновано: **дѣꙗнїꙗ** 106а/19, **чл҃колюбїꙗ** 115б/5.

Усамљен је пример са **ыа**: **вь сыанїе** 102а/2.

Иза префикса је стање неуједначено: **непрїазнои** 107б/17, **непрїꙗзнь** 111а/3, **не поꙗсть** 113б/15, **непрїазнїимь** 115а/10, **оуꙗз'выше** 117а/10, **оуꙗз'вы** 117б/14.

б) *Писање групе је*. Почетно *је* углавном је означено са широким **є**: **єг|д|а** 98б/9, **єдинь** 99б/13, **єси** 100б/2, **єже** 100б/21, **єсмь** 102а/16 итд. У неколико случајева је **е** (7х): **еи** 99а/11, **еси** 99б/6, 108б/18, 111а/11 итд., **емꙋ** 124а/7.

Сведена на мали број лексема овде је употребљена лигатура: **ѥ|с|(ть)** 101б/5, 102а/1,3, **о ѥдинѡ|м|** 116а/6, **ѥ|с|ства** 116а/12 и др.

Иза вокала чешће је написано *је* без лигатуре, али код неких спојева *вокал+је* стављање **ѥ** не заостаје много иза употребе **е**.

Везе *аје* су написане и по ресавском и по рашком правопису (са **ае** је забележено 33 речи, а са **аѥ** 20): **поминае** 99а/6, **послꙋшае** 99а/7, **просвѣщаеми** 102а/18–19, **подае** 106а/2, **работаеши** 106а/10 и др.; **прѣбываѥши** 101а/10, **по|д|обаѥть** 102а/8, **из'ьгыбаѥмь** 102б/4–5, **каѥ се** 103а/6, **рыкаѥ|т|** 107б/19 итд.

Пример са *префиксом+је* је: **не наѥт' ме** 111б/15.

Слична ситуација се налази и код групе *еје*. Само је пет речи више са **ее**, него са **еѥ**. Примери: **моее** 99б/6, 100а/11, **твоее** 102б/14, 108б/13, **прочее** 106а/12 и др.; **прїѥм'шеѥ** 100б/7–8, **кающеѥ се** 105б/3–4, **нь скрьбещеѥ** 105б/10, **заблꙋж|д|ьшеѥ** 110а/4, **вышнеѥ** 116б/17 и сл.

Један пример је написан са **ѣѥ**: **имѣѥ** 114а/11.

Писање *је* у групи *и+је* је углавном по ресавском правопису: **житїе** 98б/5, **оумиленїемь** 98б/8, **соудїе** 98б/18, **прѣгрѣшенїемь** 98б/21, **голꙋбїе** 99б/1 и др.

Неколико пута грчка варијанта малог слова *ε* налази се написана на крају реда у вредности *је*: **оставленїе** 98б/21, **прѣложенїе** 111б/19, **чл҃колюбїе** 115б/21 и др.

Сасвим је ретко у овој групи комбинован правопис: **сїѥ** 109б/16, 116б/1, **оупованїѥ** 122а/4, **мл҃ѥнїѥ** 125а/11, **за вьз|д|ыханїѥ** 125а/16.

Група *ије* у вези *префикс+основна реч* је према ресавској норми у: **прїети** 105б/2, **прїемлющїи** 113б/4, **прїемь** 115б/12, **прїемлеть** 120б/16–17, **прїем'шїи** 121а/18 и сл.

И овде у неким случајевима црте школе се преплићу: **прїѥм'шеѥ** 100б/7–8, **прїѥмлеши** 101а/11, **прїѥмм** 125а/6, **прїѥтилище** 125б/9.

---

58 Овај писар је *титлу* у скраћеницама некад ставио над словима која нису изостављена. У овом раду *титлу* ћемо писати над „уобичајеним" словом. В. и нап. 10.

Група *јери+је* углавном одговара ресавској школи: **мщр'скыѥ** 99б/11, **погыбел'ныѥ** 100б/6, **мысльныѥ** 103а/14, **нб|с|ныѥ** 103а/20, **минѡгыѥ** 118б/20 и др. Ређе се овде среће лигатура: **мл|с|твныѥ** 100а/10, **прч|с|тыѥ** 112б/7, **многыѥ** 119а/18–19, **сыѥ** 121б/12, **вечныѥ спо|д|обыѥ** 125а/17–18.

Лигатуре нема у већини примера са *оје*: **трїстоѥ** 98б/3, **своего** 99а/4, 101а/17, **твоею** 99а/5–6, **моеи** 99а/6, **моѥ** 99а/10, 17 итд. У **твоѥ** 100б/13 је грчка варијанта малог слова ε, реч је на крају реда.

Среће се *оје* и са рашким правописом: **моѥ** 98б/5, 100а/12, **своѥ** 100а/4, **твоѥ** 100а/19, 100б/7, **настоѥщаго|** 118а/19 итд.

Записани примери са *ује* су: **не обынѹе се** 109б/17, **помилѹеши** 110а/15, **не помл̃ѹеши** 111а/21, **помл̃ѹеши** 122а/17–18, **помл̃ѹеш|и|** 122а/19, али и: **да не дествѹет' се** 120а/12. У **не рд|д|уеши** се 117б/19 и **да не порд|д|ует' се** 122б/11 (**д** са **у** је лигатура).

Неуједначеност се јавља и код речи са префиксом: **обыетїд** 98б/4, **подьемли** 117б/16, **обьем'ши** 121а/21.

Траг архаичног писања лигатура иза старословенских меких сугласника је у: **блѹдныцѣ** 107б/2.

в) *Писање слова* **ї**, **і**. Анализа обележавања група *ија*, *ије* показала је доминацију ресавског начина писања са **їд**, **їѣ**. Даље, и код другог писара нађени су примери са групом **їи** у гласовној вредности *ij, ији* и два *и*, одн. дугог *и*. Изнеће се и подаци о спојевима *ијо, ију*, а и налажење **ї**, **і** у посебним позицијама.

Речи са *ij* у српскословенском су: **бз̃ прѣвѣчнїи** 99а/3, **дн̃ь ... страшнїи** 105а/15, **сн̃е єдинорѡднїи** 105а/19–20, **съгрешенїи моихь** 113а/16, **ѿ страстїи** 114а/14–15 и сл.

Означено *ији* је у: **таинїи ... гѣсы** 104а/7, **лоукавїи же бесы** 117а/9, **вь исповеданїи** 119б/8–9, **а̃ггды... свѣтлїи** 124б/21 и др.

Код **прїидеши** 98б/9, **прїимѣте** 99а/13, **прїидѣте** 102а/11, **лѹкавїимь и злїимь** 103а/4–5 итд. група **їи** је у вредности дугог *и* или два *и* (по реконструкцији коју намеће данашње читање српскословенских текстова).

У примеру **гаврїила** 123а/13, спој **їи** означава дужину.

Написано **їи** без оправдања је у: **прїибежище** 101б/1, **сьтворїихь** 121а/15. Примећен је и случај: **извѣдыите** 101б/13.

Праћење писања група *ијо, ију* дало је следеће резултате. Примери само потврђују писање **ї** испред *ју*: **крѣпш|с|тїю** 99а/5, **лѣностїю** 102а/17, **вьпїющи** 106а/20, **пѣнїю** 110а/1, **оумїю** 121а/2 итд.

Ни словенских, ни страних речи са **їо** нема.

Осим изнесеног, није занемарљиво ни присуство речи са **ї**, **і** између сугласника: **прїсно** 99а/6–7, **неподвїжимоѥ** 110б/12, **прїмѹ** 111б/18, **сьмотрьливы** 112б/21––113а/1, **прїдете** 119б/10 и сл.

И у овом рукопису се јавља **ї** пред *j* у суседној речи: **прї єдинои** 102б/21, **спсешї ѥ** 124а/17 и **примї ю** 125а/2. Ова је појава нађена и у другим споменицима.[59]

---

59 В. Јерковић, *Александрида*, 24.

Са иницијалним і забележена су имена, стране речи: ісааковь 108б/6, ісаакꙋ 109а/6, ім|р| 113а/2. Као везник ї, і се среће више пута, а увек следи реч *ниња*: і нн҃ꙗ 106а/21, 118а/16, ї нн҃ꙗ 107б/5, 119б/11 и сл. Једном је забележено: ї сїа 123б/6.

г) *Писање група ља, ња, ље, ње*. Није велик број речи у делу текста који је преписао други писар у којима долазе спојеви *ља, ња*, док је примера са *ље, ње* нешто више.

Написани случајеви где за слог *ља* стоји ла (6х) претежу над онима са лигатуром (3х): помышлаю 105а/15, 114б/19, помышлающи 105а/21, помышлающїи 111б/4, избавлаем' се 122а/6, помишлаль 123б/13, према: ѿ калꙗнїа 115б/13, каплꙗмь 121а/4 и помышлꙗль 123б/16–17.

У споју *ња* нешто је чешће стављена лигатура: нн҃ꙗ 98б/2, 7, ог҃н'нꙗ 98б/11, ѿ ог'нꙗ 98б/14, проганꙗѥ 117а/18 и сл.; нн҃а 107а/12, покланаю 109а/20, покланающе се 114б/11 и др.

Већина примера са *ље* нема лигатуре: оставленїе 98б/21, 120б/12, земле 99б/3, прїѥмлеши 101а/11, ослаблень 102а/16, прїемле|т| 115б/4 итд., а ређе се нађе: мл҃ѥнїемь 118б/15–16, авраамлѥ 121б/5, іер|с|лм'лѥ 123а/11, гл҃ѥ 123б/2, мл҃ѥнїѥ 125а/11.

Слог *ње* више се среће као нѥ него не: ог'нѥмь 99а/8, вь нѥмь 102а/1–2, оутрьнѥ 102а/18, занѥ 109а/8, 124б/12 и др.; ѡск|в|рьненое 100б/9–10, зане 109б/7, вышнеѥ 116б/17, вь нег|д|а 124б/17.

д) *Писање слова* ы. Низ примера према правилима ресавске школе је са ы на етимолошком месту, али се налази и мешање слова (убедљиво чешће ы место и, од и место ы). За потврду правилне употребе ы примере нећемо наводити, а ы стоји место и у: кныги 98б/12, облычают' сѣ 98б/13, спо|д|обы мѣ 98б/14, избавы 98б/19, не оставы 101б/16 и сл. Слово и је место *јери* у: неправедными дели 98б/17, ѿ вѣри 103а/17, все оуди 104б/13 и др.

Уз сугласнике *к, г, х* обичније је писање *јери*: крѣп'кыи 99а/3, грѣхы 99а/10, 108а/13, 19, рекыи 99а/12, мнѡгыми 99б/14, погыбел'ные 100б/6, бл҃гыи|х| 101а/1, вь векы 116а/19 итд. Слово и иза поменутих сугласника је сасвим ретко: кныги 98б/12, нѡги 99а/18, не вьсхити 114б/2, грехи 116а/14, 119а/12, вь вѣки 119б/9. Написано је и: толикїе 121а/14.

У речима са групом *зи* обично је писано ы: вьзыраю 98б/6, помозы ми 100а/2, 113а/1, сльзы 100а/9–10, вьзыскати 108а/14 итд., сем двапут: не прѣзирающи 113б/5, помози ми 125б/14.

Писање групе *ци* је доследно са и: къ бц҃и 102а/21, блꙋдныци 107а/18–19, не рьци 111а/12, не посеци 114б/6–7, блꙋ|д|ниц|и| 114б/21, смоковници 119б/18.

ђ) *Писање јерова*. Овај део текста има *танко, дебело* и *високо јер* и *пајерак*. Од јерова највише је заступљено *танко јер*, а и *пајерак* се врло често појављује. *Пајерак* понегде није прецизно обележен између сугласника (огн'ꙗ 98б/19, огн҆ꙗ 99б/18–19, чл҃колюбче҆ 107а/17 и сл.), а није увек ни оправдано стављен. У овом раду ће се давати између консонаната.

Писање јера на крају речи. На крају речи, изузимајући положај пред енклитиком, уобичајеније је **ь**, а знак **ъ** је знатно ређи: **пр҃ѣгр҃ѣшенїемь** 98б/21, **приносимь** 100а/2, **ѿ б҃ѣдь** 100а/3, **оумь** 101а/4, **помысль** 101а/4 итд.; **вмъ** 98б/16, **зьлъ** 102б/12, **дрьзновенїемъ** 105а/18, **нашъ** 105б/15, **гласъ** 109б/16 и др.

Код речи иза којих следи енклитика или речца врло је упадљиво присуство *јерка*: **призывающим' тѧ** 99а/16–17, **наставит' мѣ** 100б/11, **оставыхъ' тѧ** 101б/15, **поклоним' сѧ** 116а/20, **им' же** 117а/1 и сл. Веома је ретко одсуство знака: **поклоним сѣ** 99б/8, **тр҃вдивьшим сѣ** 102а/3–4, **бл҃годарим тѧ** 106б/5, **поклоним сѧ** 107а/11 и др.

Уколико је сугласник на крају речи над редом, знак у врсти је редак или га нема: **изыдш|х|** 101б/16, **гр҃ѣ|х|** 103а/2, **неправ|д|ьь** 109а/13, **прогнева|х|** 109а/17 и др. Иза групе **ж|д|** *јер* је написано у врсти: **даж|д|ь** 101б/7, **подаж|д|ь ми** 101б/11, **выж|д|ь** 110б/3, **дьж|д|ь ми** 113а/18 и сл.

С обзиром на дужину текста овог писара, број именица са удвојеним *јером* у Г мн. није занемарљив (12х). Увек је у питању - **ьь**, као што налаже правило рашког правописа: **сльзьь** 100б/16, **патр҃їар'хьь и пр|о|р|о|кьь** ... **ап|с|льь и м|ч|никьь, и исповѣдникьь и дв҃ьь** 112б/11–13, **бесовьь** 124б/16 итд.

Писање јера уз предлоге. Анализа писареве праксе показала је различито стање, гледајући предлоге у целини.

У предлогу **вь** далеко је најприсутније *танко јер*: **вь** 99а/4, 6, 112а/18, 118а/3, 119а/5 итд. Неколико пута иза тачке, а и ван те позиције уз *в* је *високо јер* (100а/5, 111б/14, 119а/10, 123б/1 и сл.). Забележен је и уставни облик: **въ** 101а/12.

Предлог **кь** се употребљава нешто чешће без знака (**к тебѣ** 100б/12, 106б/11, 13, 118б/12, 19, **к тебѣ** 111б/7 и сл.), него са *танким јером* (**кь** 100а/21, 104а/18, 106а/11, 115а/13 и др.). Није сасвим ретко *високо јер* уз овај предлог: **къ** 100б/15, 101б/19, 103а/6, 106б/12, 114б/20 итд.

Предлог **сь** подједнако често има **ь** и **ъ**: **съ** 98б/10, 101а/18, 101б/20, 102а/9 итд.; **сь** 100а/15, 115а/7, 118а/2, 120а/20 и др. Врло ретко је стављено *високо јер* (111б/17, 115а/18, 120а/20 и сл.), а свега једном предлог је без знака: **с мѣне** 117а/11.

Међу малобројним предлозима *из, без* неколико је примера са *јерком*: **из'** 106б/18, 116б/21; **без'** 114а/3 и др. Врло ретко се среће *танко јер* или одсуство знака: **изь** 101б/13, **из** 102б/2. Ретко се нађе и: **бе|з|** 106а/1, **бе|з'|** 107а/3 и др. Једном је једначење по звучности видљиво на ортографском плану: **ис челюсти** 117б/8–9.

Код предлога на *-д* (најчешће надредним) долази *јерак* или знака нема: **на|д'|** 100а/9, **пр҃е|д|** 103а/3, **пр҃ѣ|д|** 116а/11, **по|д'|** 122а/3 итд.

Писање јера у иницијалној групи **вь-**. У овој иницијалној групи написано је *танко јер*: **вьнидеши** 101а/19, **вьведи мѧ** 101б/17, **вьпїюцѣ** 102б/2, **вьшь|д|шаго** 104б/8–9 итд. Присуство *високог јера* је уочено у: **вънѹтр҃ьныи|х|** 113б/15–16.

Префикс **вьз-** обично има *танко јер*: **вьзьникны** 106а/19–20, **съ вьз|д|ыханїемъ** 106б/16–17, **вьзьсилае|м|** 107а/9, **вьз'силае|м|** 108а/8, **не вьзвѣсти** 109а/15 итд. Сасвим ретко се у **вьз-** налази **ъ**: **нь възысканїѣ** 101б/17, **въз'никни**

106а/11, **въз|д|ею** 106б/16, а реткост је и *високо јер*: **въз'силаю** 106б/9–10, **въз'боуди ме** 109б/21.

Напомињемо да иза сугласника *-з-* нема знака или је написан *пајерак*, а мало ређе од тога *танко јер*.

У заменицама **вьс-**, **вьсак-** најчешће је *танко јер*, а нешто ређе *вс-*: **вьсачаскыи|х|** 98б/18, **вьсемь** 99б/1, **вьсака** 102а/8, **вьсакѡ|г|(о)** 102б/9, **на вьсакь** 102б/17 итд.; **всѣмь** 99б/2, **всачаскыи|х|** 102а/5, **всꙋ** 103а/2, **всакь** 103а/2, **все** 103а/20 и сл.

Једном је у **въсачаскаа** 98б/11 *високо*, а у **ѿ въсакое** 101б/3 *дебело јер*.

Писање јера у префиксима. У овом делу текста мало је примера са префиксима *из-, без-, раз-* и *низ-*.

Префикс *из-* чешће долази без знака, него са *пајерком*: **избави** 100а/3, **избавы** 106б/20, **съ... из'бран'ными** 107а/5 и сл. Пример **из'ь-гыбаѥмь** 102б/4–5 је и са **ь** и са *пајерком*.

Иза префикса **без-** обичније је присуство *пајерка*: **без'грешне** 101а/14, **без'ѿвѣтань** 106б/12, **без'личань** 106б/13–14, **без'грѣшнѣ** 107б/15, **без'мер'нїе** 120б/20 итд. Ретко је слово *з* дигнуто над ред: **бе|з'|стꙋд'но** 106б/21, **бе|з'|сьмрьтне** 113б/9, **бе|з|сьмрьтнаа**, 123а/3.

Евидентирано је и: **ра|з|гыбают' се** 98б/12, **раз'шь|д|шеѥ се** 110а/5, **ра|з'|слабленна|го|** 117б/6; **низ'влѣчень** 100б/1.

Примери написаног једначења по звучности, код речи са праћеним префиксима, нису баш ретки и тада знак изостаје: **беспльтныи|х|** 99а/11–12, **исчезнꙋть** 108а/1, **истрьгьшаго** 117б/9, **вь исповеданїи** 119б/8–9, **исходить** 120б/15, **бесчисльн'наа** 121б/3–4 и др.

У префиксу **сь-** је далеко заступљеније *танко јер*, од *дебелог* и *високог јера* који су отприлике подједнако присутни: **сьгрѣꙗти се** 100б/20–21, **сьврьшен'но** 101а/2, **сьдѣлавьшаго** 103а/2–3, **сьбери** 110а/6 итд.; **съврьшен'но** 101б/7–8, **съмыслити** 104б/19, **съмысль** 106б/9, **сътвори** 113а/7 итд., написано *високо јер* је у: **съгрѣшы|х|** 98б/8, 101а/14, 20, 109б/1 итд. Забележен је и случај: **скровище** 101а/1.

Писање јаког полугласа ван поменутих позиција. У јаком положају јавља се *танко јер*: **тьщь** 102б/6, **зьлъ** 102б/12, **сьнь** 117а/17 и сл. Једини је пример **тъкмо** 121б/17 са *високим јером*. Ретко јак полуглас није обележен: **зль** 109б/5, 118б/3.

Код именица на **-ьць** и придева на **-ьнь** чешће нема знака, ређе је стављен *пајерак*: **мирнь** 99а/18, **чл҃колюбць** 104б/3, 107б/14, **бе|з|застоупнь** 106б/14, **без'грѣшнь** 109б/19 итд.; **чл҃колюб'ць** 107б/5, 109б/19–20, 114а/16, **сил'нь** 110а/13 и др. Није примећен придев са наставком **-ькь**.

Између *ч, ж, ш* и наставка *-ств-* стављено је *танко јер* или *пајерак*. Сви забележени случајеви су: **мнѡжьство** 102б/12, **чл҃чьство** 104а/21, **величьствїа** 104б/10, **прышьствые** 120б/4; **по мнѡж'ствꙋ** 108б/20–21, **мнѡж'ствомь** 109а/2, **мнѡж'ства** 114б/6, **мнѡж'ство** 115б/4. У скраћеници **ѿ мнѡ|ж'|ства** 109а/13 слово **ж** је над редом и стављен је *пајерак*.

Пред групом *-ск-* примећено је само: **бж҃ьскы** 104а/21 и **чл҃чьскыи|х|** 108б/20, 121а/9.

Речи са условом за развој секундарног полугласа подједнако често имају *јерак* или знака нема: **ѥс'мь** 109а/14, 121а/16, **ог'нь** 105б/17 итд.; **помыслъ** 101а/4, **изъ ѣдръ** 101б/13, **ѥсмь** 102а/16, **вѣтръ** 123а/9 и др.

Правопис јера у слабом положају ван краја речи. Ретко је у слабој позицији полуглас обележен *танким јером*: **трѹдивьшим сѣ** 102а/3–4, **съдѣлавьшаго** 103а/2–-3, **сътворьша** 103а/4 итд.

Насупрот томе, број речи са испуштеним знаком или са *јерком* је врло висок: **блѹдне** 98б/4–5, **кныги** 98б/12, **неправедными** 98б/17 итд.; **жив'шаа** 98б/16, **чл҃колюб'ца** 98б/20, **пѣхвал'ныи** 99а/2 и др.

У речима са групом *-ств-*, пред којима нису *ч, ж, ш*, знак је обележен различито: **врачев'ство** 107а/14 и **съ разоумьствш|м|** 115а/18. Испуштен је знак у скраћеницама у којима је **с** над редом: **нь бога|с|тво** (испуштено је слово *т*) 98б/5 и **цр|с|тво** 123а/11. Овај број речи свакако не дозвољава да се изведе закључак о јављању знака у овој категорији.

Пред групом *-ск-*, а уколико испред није *ч, ж, ш*, чешће је стављен *јерак* (има осам случајева): **мшр'скыѥ** 99б/11, **мшр'скаго** 109а/9–10, 118б/6, **бѣсов'скоѥ** 111а/15, **дѣмон'скы** 117а/18 и сл.

Само је уочен пример **мшрьскыи|х|** 123а/7–8, где пред *-ски* долази обележен полуглас са **ь**.

Трагови вокализације полугласа. Према броју примера са написаним **а** место **ь** с једне стране (петнаестак речи) и дужини текста другог писара с друге стране, може се рећи да потврде са **а** нису ретке: **въсачаскаа** 98б/11, **вьсачаскыи|х|** 98б/18, **вазвѣдета мѣ** 100б/5, **на вазысканїѥ** 100б/13, **без'личань** 106б/13–14, **немощан' бо** 108а/2, **на васакь** 114а/1–2, **маг'новенїа** 123б/19 итд.

Има и речи у којима *јер* стоји место *а*: **нь|д'| нимь** 100а/10, **къ... ньслѣдїю** 100б/15, **нь мл҃вѹ** 101а/16, **изыди нь възысканїѥ** 101б/17, **ведома нь сѹдь** 104а/5–6, **сльзьмы** 108а/18–19, **дьж|д|ь ми рѹкѹ** 113а/18 и **слььмы** 115б/20.

Трагови старословенске вокализације срећу се у уобичајеним лексемама: **тог|д|а** 98б/13, **праведныи** 99а/2, **цр҃ковь** 100а/5, **любовїю** 100б/21, **правѣднаго** 108б/7 (замене слова **ѥ** са **ѣ**) итд.

е) *Писање слова* **ѣ**. Слово **ѣ** на етимолошком месту је често. С друге стране, издвојени су и многобројни примери са написаним **ѥ** место **ѣ**, као и са **ѣ** место **ѥ**. Илустрација замене **ѣ** са **ѥ** је у: **рѣка жѥ** 98б/11, **о тебѣ** 99б/7, **съ теломь** 100а/15, **ѿ бѣсовь** 100а/21, **въ вѣкы** 106а/5 итд., а писање **ѣ** место етимолошког *е*: **тебѣ ради** 102а/4, **на дѣсетѣ** 102б/21, **нѣ рѣкѹть** 105а/9, **чл҃колюб'чѣ** 106а/21, **мѣнѣ** 114б/7 и сл.

Запажено је да се у А јд. повратне заменице и личне заменице првог лица среће **ѣ**: **сѣ** 98б/13, 102б/4, 103а/14, 104а/8, 105а/13 итд., **мѣ** 98б/13, 14, 103а/11, 12, 104б/15 итд. Сасвим су ретки облици: **мѣ** 99б/21, 103а/17, 104б/14, 124б/11, **сѣ** 103а/15, 107а/11, 124б/13 и сл.

Присутне су и замене ѣ са е у префиксима, мада је знатно чешће пр҃ѣ-: пр҃едавь 100б/11, пр҃езрѣнїе 101а/12, пр҃е|д|ставѣть 104а/7, вь пр҃еиспо|д'|ныи|х| 109б/6, пр҃езыр҃аѣши 116а/14 и др. Понегде и у предлогу има замене: пр҃е|д| 103а/3.

Као и у рукопису првог писара и овде се јавља колебање у писању *гнев/гњев*: гневь 108б/15, пр҃огнева|х| 109а/17, пр҃огневаѥ 113б/19, на гневь 115б/2–3, не пр҃огневаи се 119а/20, према: ни гнѣва 113б/21, ни гнѣвш|м| 114а/10, према: пр҃огнѣваюцомѹ 102б/17–18, пр҃огнѣва|х| 118б/21.

ж) *Писање лигатуре* ю *иза сугласника* ч. Други писар за глас *у* иза ч чешће пише лигатуру: чюв'ство 106б/10, плачю 106б/16, врачю 107а/16, 114а/17 и тако још четири пута, а насупрот томе: оувр҃ачѹи 100а/12, плачѹ 105а/15–16 и врачѹ 106а/11, 13.

Напоминьем да је писар једном написао на архаичан начин и ц҃рю 113б/9, али има и ц҃рѹ 105а/17.

з) *Гласовна вредност ижице*. Слово је присутно у речима мѵ̈ро 121а/19 и їѵ̃ хр̃а 102а/7, 104б/6, їѵ̃ хр̃е 105а/2. *Ижица* замењена са и долази у: съ мирѡ|м| 121б/2–3.

и) *Писање иницијалних група ια-, ιε-, ιο-*. Речи са овим почетним групама срећу се свега неколико пута: іа҆к҃овѹ 104а/19, іа҆к҃ов|л|ь 108б/6, іѳр|с|лм'ѣ 123а/11, іѡанна 112б/8 и уједначено се пишу.[60]

ј) *Употреба јусова*. Други писар слова ѧ и ѫ не употребљава.

к) *Писање слова* ѕ. За писара слово ѕ има исту гласовну вредност као з. Оно је више пута стављено место *з* (11х), него што је написано на етимолошком месту (6х). Навешћемо примере са словом ѕ на етимолошком месту: по мноѕеи 109б/9–10, кнеѕь 115а/11, звеѕ|д|ы 116б/20, звеѕ|д|амь 121а/3, нѡѕе 121а/21, кнѣѕьь 124б/18. Етимолошко з је замењено са ѕ у: сльы 100а/11, 122б/12, слььь 100б/16, сльѕамы 100б/21, 118а/13, ѕьмїи 120а/14 и др. Неке од ових речи стоје и са з: сльзьмы 108а/18––19, сльзы 120б/10, 125а/11, 16, сльзамы 121б/1 и др. У мнѡзе|х| 112а/8 је замена ѕ са з.

л) *Писање фонема ћ и ђ у страним речима*. У тексту нема речи са *ћ* и *ђ*.

љ) *Писање слова* ѯ, ѱ, ѳ. Мала заступљеност речи са ѯ, ѱ и ѳ не пружа увид у употребу ових слова. Слово ѳ је само написано у: по... каѳизмѣ 98б/2, (*κάθισμα*), а реч *псалтир* увек је са ѱ: ѱал'тир҃а 123а/17, ѱал'тирь 123а/21[61] итд. На доњој маргини странице 125б стоји: дѡѯдаѯїи.

м) *Правопис краја реда*. Ширина редова на страни варира, а разлике су негде веће, негде мање.

Обично се на крају реда налази вокалско слово, али доста често се може наћи и сугласничко. Неки примери: оусльı-ши 99а/4–5, о-г'нѣ 99б/18–19, о-мр҃ачи 100б/16–17, п-лачѹ 115а/15–16, на гне-вь 115б/2–3, по в-се 115б/14–15, ѿ нап-асти 117а/14–15 итд.

---

60 Изворни облик речи је на стр. 76 овог рада.

61 Изворни облик у овом раду је на стр. 78.

Речи на крају реда ретко имају дигнуто слово, углавном да би се створио отворен слог, али понегде се тог правила писар не држи: **вѣкѡ|м|** 99б/7, **тѣ|л|(ѣ)-сѣмь** 100а/16–17, **пло|д|(о)-носнѹ** 119б/20–21; **ѡ по|о|-тивны|х|** 100б/8–9, **соуц|а|** 102б/20, **сам|о|-осоуж|д|ень** 106б/11–12 и др.

Као решење лигатуре на крају реда нису честе. Постоје **т** са **и**, **р** са **ѣ**, **ї** са **ю** и **л** са **ѥ**: **напа|с|ти** 101б/3, **исти-н'ны** 105б/21, **сьгрѣ-ши|х|** 112б/15–16, **чл҃колюбїю** 119б/13, **ієр|с|лм'лѥ** 123а/11.

3. Трећи писар (стр. 126а–133б) је такође неидентификован. Текст је Молитва по акатисту пресветој Богородици Филотеја, архиепископа, на чију занимљивост садржаја указује још Полихроније Сирку.[62] Затим, од стр. 128б/15, па до краја рукописа трећег преписивача следи „правило пред спавање" са шест молитава.

Анализа водених знакова је показала да је у питању иста хартија коју је користио и други писар.[63]

а) *Писање групе ја.* И овде за *ја-* увек стоји **ꙗ-**: **ꙗко** 126а/12, **ꙗже** 127а/1, **ꙗкоже** 127а/14, **ꙗви** 127б/3 и др. Иза вокала *а* и *и* група *ја* је без лигатуре: **нб|с|наа** 126а/4, **рож|д|ьшїа** 126а/6, **земльнаа** 126а/20, **застѹпленїа** 128а/9 и сл. Једини изузетак је: **ѡчаѧнїа** 133а/11–12. Код групе *оја* увек пише прејотован вокал: **моꙗ** 126б/12, 130а/19, **твоꙗ** 129а/15, **непостоꙗн'но** 132б/14 итд. У **оуꙗз'вив'шем** 127б/7 такође је лигатура.

За друге вокале у вези са *ја* нема примера.

б) *Писање групе је.* Речи које почињу групом *је-* увек имају широко **ѥ-**: **ѥдина** 126а/5, **ѥгоже** 126а/19, **ѥ|с|мь** 127б/21, **ѥ|с|(ть)** 128б/14, 131а/8, **ѥже** 131б/10, **ѥ|с|ствомь** 133а/14 итд.

У положају иза вокала секвенца *је* највише пута је означена са **ѣ**, ретко има **ѥ**, а неколико пута се среће **ѥ**.

Група *аје* написана је на ресавски начин: **припадаѣ** 126а/7, **покланꙗемаго** 126б/5, **почитаемь** 126б/7–8, **възыряѣ** 127а/6 и др. Само је једном присутна лигатура: **покланꙗемы** 131а/9.

Код обележавања *еје* обичнија је лигатура (7х): **твоѥм** 127а/14, **оуꙗз'вив'шем** 127б/7, **из'сѣк'шем** 127б/8, **прободьшем** 127б/9 и сл. Без лигатуре је само: **моем** 131б/13, **твоем** 131б/20.

За групу *јат+је* нема примера.

Група *и+је* увек је написана према правопису ресавске школе: **сїѣ** 126а/8, **пѣнїѥ** 126а/8, **стихїѥ** 126а/13, **моученїѥ** 128а/5 итд. Три пута у овој групи за *је* стављено је широко **ѥ**: **озлоб'ленїѥ** 128а/21, **том'ленїѥ** 133б/15, **сп|с|енїѥ** 133б/18.

Сви нађени примери са *јери+је* су: **нб|с|ныѥ** 126а/19, 129б/10, **тѣлес'ныѥ** 128б/1, а и: **дш̃евныѥ же** 128а/21, **вь безз'коньч'ныѥ** 128б/10.

---

62 П. Сирку, *Стари српски рукописи I*, 38–43.

63 М. Гроздановић-Пајић, *Водени знаци*, 55–56.

Примена ресавске праксе у групи *оје* је скоро доследна: **твоего** 126а/9, **боеще се** 126а/15, **твоемꙋ** 126а/18, **тврьдое** 128б/7 итд. Изузетно ретко стоји лигатура (3х): **на бескон'ч'ноѥ** 128а/5, **моѥе** 131б/13, **ѿ вьсакоѥ** 132б/12.

Група *ује* посведочена је двапут: **исповѣдꙋемь** 126б/6, **да помл҃ꙋеть** 130б/5.

Једном је лигатура неоправдано и погрешно стављена у: **спѡ|д|(о)би мѥ** (А јд.) 132а/9.

в) *Писање слова* **ї**. Групе *ија, ије* трећи писар пише према ресавском правилу и о томе је било речи. Осим тога, графија **ї** се налази и пред словом **и** и у групи *ију*. Писање **ї** ван поменутих категорија се ретко јавља.

Примери са **їи** имају вредност *ij* у: **цр҃ьствоующїи гра|д| свои** 127а/15–16, **горꙋщы|х| каменїи** 127а/21, **въ дн҃ь же соуднїи** 128а/16, **ѿ сѣтїи** 133б/5 и сл.

Спој **їи** пише се и за групу *ији*: **въси против'нїи** 126а/14, **многыми грѣхопаденїи** 129а/14, **въ... сьмиренїи** 131а/18–19, **вь покаанїи и исповѣданїи** 132б/19 итд.

Два *и*, односно дуго *и* долази са **їи** означено у: **ненадѣющїим' се** 129а/7–8, **грѣш'нїимь** 129а/9, **прїидѣши** 132а/1, **заблоуж|д|ьшїимь** 133б/19 и сл.

Нема оправдања **їи** у словенским речима: **прїибѣгаю** 126б/19, **прїипадаю** 127а/8, **нашїимь** 128б/9 итд.

Спој слова **ии** нема.

Нема код трећег писара стране речи са **їо**, а испред групе *ју* увек је написано **ї** према ресавској норми: **бж҃їю** 126а/16, **тъчїю** 126а/17, **любовїю** 127а/8, **цр҃ьствїю** 130а/19–20, **стр|с|тїю** 131а/17 итд.

У делу текста трећег преписивача није забележена словенска реч са почетним **ї**, нити се ово слово среће као везник.

Између сугласника **ї** се налази у несловенским лексемама: **акаѳїстово** 128а/12, **серафїми и херꙋвїми** 129б/8, **грїгорїемь** 129б/15.[64]

г) *Писање група ља, ња, ље, ње*. У свим примерима ове групе (осим у **том'ленїе** 133б/15) написане су са **ꙗ** и **ѥ**: **спи|с|телꙗ** 126а/7, **землꙗ** 126а/13, **пре|д|стателꙗ** 127а/17; **не покланꙗти се** 126а/18, **покланꙗемаго** 126б/5, **покланꙗю се** 127а/8, **нн҃ꙗ** 127б/2[65] и сл.; **дрѣвлѥ** 127а/14, **на... застоуп'лѥнїе** 128а/3, **на посрам'лѥнїе же** 128а/4, **застꙋплѥнїа** 128а/9 и др; **дрѣв'нѥе** 127а/14, **ѡкаменѥнїе** 127б/11, **занѥ** 129б/4, **плѣнѥн|н|аго** 130а/13.

д) *Писање слова* **ы**. Поред правилне употребе, потврде за то се неће наводити, *јери* се понегде замењује са **и**: **не оус|л|ишань** 126а/12, **сили твое** 128б/14, **ѿ жени** 130б/9, **помисломь** 131б/6 и др. Има још чешће замене **ы** место **и**: **дꙋсы** 126а/14, **на нб|с|ы** 127а/3, **въ моры** 127б/1, **ѿ ныхь** 130б/17 и сл.

---

64 У примеру словенске речи **по вѣ|лї|цеи** 132а/1 спој **лї** се налази над редом.

65 Понегде је *титла* исписана у простору између два слова. Овде ћемо је давати над једним словом.

Речи са *ки, ги, хи* су ретке. Старословенска група **кы** је непромењена у: **из роукы** 127б/16, **въ вѣкы** 128а/4–5, **вь ... вѣкы** 128б/10, **ѿ въсакыхь** 129а/10 и др., једино одступање је: **съ лики** 128а/15. Речи са **гы** су присутније: **погыбе** 126а/17, **не могыи** 127б/12, **многыми** 129а/14, **слоугы** 129б/7 и др., а написано је **ги** само у: **погиб'нꙋ** 127б/15. Једанпут је иза *г* графија **ы** замењена са **ї**: **за прѣм'ногїе** 130б/19. Примери са *хи* су чешће са **и**: **исхити ме** 127б/16, **въсакое оутѣхи** 133а/10, **ис'хити ме** 133б/13, али: **за ... грѣхы** 130б/19.

Мали је број речи са *зи* у тексту овог писара. Претеже писање **зы**: **изыде** 126а/12, **възырае** 127а/6, **изыти** 132б/21, али се јавља и: **помози ми** 129б/2, 133а/8–9.

Група *ци* је у свим нађеним случајевима означена **ци**: **помощ'ници** 126б/19–20, **застоуп'ници** 126б/20, **из'влеци ме** 127б/16, **тр҃оици** 128б/17 и сл.

Ретки су примери у којима је **ы** замењено са **ї** и тада стоји у споју **їи**: **грѣш'нїимь** 129а/9, **злїихь** 132б/11, **съкроушен'нїимь ср|д|це|м|** 133а/18 и сл.

ђ) *Писање јерова.* Овај део текста (стр. 126а–133б) има *танко јер, дебело јер, високо јер* и *пајерак*. Нема велике разлике с обзиром на јављање **ь** и **ъ**.

Финални знак за јер је увек присутан и то је готово увек *танко јер*: **въсемь** 126а/7, **моихь** 126а/9, **посрамлѥнь** 126а/11, **помощь** 128а/8, **телѣс'ныхь** 129а/11 итд. Само у три случаја на крају стоји *дебело јер*: **въ помощъ** 127б/15, **азъ** 130а/16 и 131б/11.

Уколико је у речи последњи сугласник над редом, у врсти се знак не пише, осим кад је у питању група **ж|д|** и тада увек стоји *танко јер*.

Кад иза речи следи енклитика или партикула увек је написан *пајерак*: **оудалих' се** 126б/11, **не имам' бо** 126б/20, **нѣст' ми** 127а/2–3, **тѣм' же** 128а/7, **покланꙗем' се** 129а/2 и др. Оваквих примера иначе нема много.

Неколико именица које долазе у Г мн. су са *танким јером*, нема примера са удвојеним знаком.

Највише пута код предлога **вь, кь, сь**, полугласнички знак је обележен. Уз **вь** стављање *танког јера* мало претеже над *дебелим јером*: **вь** 127б/6, 10, 18, 132а/2, 14 итд., према: **въ** 126б/4, 127б/1, 15, 132б/4, 133а/11 и др. Само једном долази *високо јер* (131б/16).

Предлог **кь** употребљен је мање од десет пута, а јавља се у врло различитом лику – са јеровима, пајерком или без знака: **къ** 127а/1, 128б/11, 129а/12; **кь** 131а/20, 133а/2; **к'** 128а/18; **к тебѣ** 126б/19, 127б/13.

За **сь** је карактеристично присуство *дебелог јера:* **съ** 126б/3, 127а/8, 21, 128а/14, 131а/21 итд., сем једанпут написаног **ь**: **сь** 131а/21.

Осим поменутих, забележени предлози *из, над, пред* са једном или две потврде не омогућују доношење закључака: **из роукы** 127б/16, **из' грѣхов'наго** 127б/17; **на|д| вьсеми** 127б/19; **прѣдь тобою** 131б/17–18.

У малобројним речима са почетним **вь**- незнатно претеже писање **ъ** над **ь**: **въпїю** 126а/7, 133а/19, **въпїющаа** 127а/20, **въпльщенїемь** 129а/3 и сл., а и: **вьпїю** 127а/12, 133а/8 и сл.

Префикс **вьз-** има **ъ**, а иза *-з-* скоро увек је *пајерак*: **въз'расть** 126б/1, **въз'мож'наа** 126б/18, **въз'бран'нои** 128а/10–11, **въз'могꙋ** 128б/5, **въз|д|выгни ме** 131а/19 итд. У примеру **невьз'дрьж'ника** 130а/12 је *танко јер*.

Код заменичког **вьс-**, **вьсак-** има више примера са **ь**, него са **ъ**: **вьсе** 126а/13, 19, **вьсакь** 126б/1, **вьсѣхь** 128а/15 итд.; **въсемь** 126а/7, **въсе** 126а/10, **въси** 126а/14, **ѿ въсакое** 132а/12 и сл. Само код примера **въса же** 126а/20 је *високо јер*, а у **ѿ в'сакого** 131б/9 је *пајерак*.

Евидентирани су префикси *из-, без-* и *раз-* и углавном су са *пајерком*: **из'влеци ме** 127б/16, **из'бави** 130б/17, **раз'лꙋчае се** 131а/4, **без'стр|с|тїемь** 131а/18 итд. Реч са *јером* је: **разьсвѣрепѣющы|м|** 127а/18, а без знака: **избави** 131б/8–9.

Има и примера једначења сугласника по звучности: **исхити ме** 127б/16, **исповѣдаю** 128б/20, **бесъмрьтним'** 131а/10, **исправ'лѥнїе** 133б/19 и сл.

Префикс **сь-** углавном је са **ъ**: **сътвори** 126б/9, 129б/4, **съгрѣшаю** 131б/12, **сънидe** 133а/12 и сл., а и: **сьхрани** 131а/10, **сьтворихь** 131б/17.

Са некадашњим јаким полугласником у корену речи забележена је реч: **ѿ... зль** 130б/3 (знак је изостављен).

Присутан је један пример где је у јаком положају у наставку **-ьнь** *танко јер*: **скврьньнь** 132б/13, а *пајерак* је у наставку **-ьць** у: **чл҃колюб'ц** 130б/18 и **кон'ць** 131б/16.

Пред групом *-ств-* знак је обележен двапут: **дльгодоушьство** 132а/7 и **ѡшьствїа** 133б/14, а испуштен је у скраћеници **въ...бж|с|твѣ** 126б/4 (слово **с** је дигнуто над ред).

Уколико пред *-ств-* није *ш* или *ж* (примера са *ч* нема) написано је *танко јер* или *пајерак*: **воеводьствомь** 127а/15, **вѡиньства** 127а/19, **воеводьство** 128а/10 и **г|с|подьствїа** 129б/9, према: **нечюв'ствїа** 127б/10, **таин'ство** 128б/12 и **прѣдьстател'ствомь** 129б/17. У скраћеницама знака има или нема: **цр҃ьствоу** 127а/15, **цр҃ьствїю** 130а/19–20, а и: **цр|с|твїа** 129б/4, **цр|с|твїю** 130а/2.

Код речи са групом *-ск-* знак се означава: **хр|с|тїан'скы** 126а/20, **бесов'ское** 130б/10 и **бѣс'ов'скаго** 133б/12, а и: **хр|с|тїаньскомꙋ** 128а/7.

У тексту трећег преписивача, од речи у којима се могао развити секундарни полуглас, присутан је само помоћни глагол са знаком за секундарни полуглас: **ес'мь** 130а/16, 133а/4, 6. У скраћеном облику **е|с|мь** 127б/21 знака нема.

За полуглас у слабом положају ван краја речи најприсутнији је *пајерак*: **твор'ца** 126а/5, **ник'то же** 126а/10, **ѡбич'ное** 126б/9, **вѣр'нымь** 128а/3 итд.[66] Речи са написаним **ь** или без знака су знатно ређе.

Изговор *јера* са *а* илуструју речи: **молаб'ное** 126а/7–8, **ваз'ложивы** 126а/17, **нѣсамь** 126б/15, **молаб'наа** 127а/10–11.

У примерима **бл҃годър'ств|н|ое** 126а/8 и **съмовластнїи|м|** 133а/21 на месту етимолошког *а* је *јер*.

---

66 Негде је *пајерак* стављен неоправдано: **надеж'дꙋ** 126а/16–17, **прог'нѣвахь** 126б/13, **ед'ва** 127б/12, **погиб'нꙋ** 127б/15 итд.

Старословенску вокализацију потврђују сасвим обични случајеви: **любовїю** 127а/8, **ког|д|а** 130б/13, 14, **въ любовь** 131а/15–16, **любовь** 132б/4–5.

Забележен је и пример: **ѿгонещїи чести** 133б/16.[67]

е) *Писање слова* **ѣ**. Највише пута **ѣ** је стављено на његово етимолошко место, а присутне су и речи са **е** место *јата*, као и речи са **ѣ** место **е**.

Ни овом приликом нећемо наводити примере са **ѣ** на етимолошком месту. Изложићемо само неколико потврда замене **ѣ** са **е**: **пре|д|ателя** 127а/17, **шнехъ** 128б/6, **ѿ вьсехъ** 130б/3 и сл., као и **ѣ** место **е**: **ѿ тебѣ** 126а/12, **ш минѣ** 126б/11, **затворише мѣ** 127б/10 итд.

ж) *Писање лигатуре* **ю** *иза сугласника* **ч**. У свега неколико присутних речи иза **ч** је према старословенској традицији увек стављено **ю**: **нечювствїа** 127б/10, 131б/8, **на|д| ... чювствы** 127б/19, **полъчю** 128б/6 и сл.

з) *Гласовна вредност ижице*. Према грчком узору у речи **еѵѳимїемь** 129б/18–19[68] стављена је *ижица* са две надредне тачке у вредности сугласника. У примеру **ѿ скѵѳскагш** 127а/16 (*σκήτεως*) слово **ѵ**, такође са две тачке, има вредност вокала и замењује грчко *η*.

Замене са **и** или **оу** нема.

и) *Писање иницијалне групе* ιο-. У забележеним речима са овом групом стоји **ιш-**: **ішан'не** 129б/12, 14, **ішан'на** 131б/2. Стране речи са ια-, ιε-, ιου- не долазе.

ј) *Употреба јусова*. Трећи писар јусове не употребљава.

к) *Писање слова* **ѕ**. Графема **ѕ** долази у: **кѕ̃ѣ** 126б/6, **ѕвѣрошбраз'нагo** 127а/16–17 и **ѕ'мїевѵ** 131а/7. Код првог случаја **ѕ** је на етимолошком месту, а следећа два примера су потврда изговора са *з*.

л) *Писање фонема ћ и ђ у страним речима*. Нема потврда за гласове *ћ* и *ђ* у страним речима.

љ.) *Писање слова* **ѧ**, **ѱ**, **ѳ**. У тексту нема речи за писање слова **ѧ** и **ѱ**. Речи са **ѳ** су: **акаѳїстово** 128а/12,[69] **еѵѳимїемь** 129б/18–19[70] и **аѳанасїемь** 129б/19–20 (*Ἀθανάσιος*). У њима је **ѳ** на етимолошком месту. Мешање са **т** не долази.

У **ѿ скѵѳ'скагш** 127а/16 (*σκήτεως*) написано **ѳ** нема ослонца у изворном моделу.

м) *Правопис краја реда*. И овде су редови негде краћи, одн. дужи, али ипак десна маргина изгледа прилично уједначена. Настојање писара да дели речи на отвореном слогу је очигледно, ретко се нађе затворен слог. Надредна слова нису ретка, а лигатуре јесу (неколико пута се среће, увек је лигатура **ҏ** са **ѣ**).

---

67 Дошло је до укрштања два корена **чьсть** и **чѧсть**, в. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1880–1976, I, 904–907, 948.

68 Изворни облик речи је наведен уз опис за првог писара на стр. 78.

69 Грчки облик речи је на стр. 78.

70 Грчки облик речи је на стр. 78.

ЗАКЉУЧАК

Правопис *Псалтира Гаврила Тројичанина* из 1643. године очигледно карактерише примена начела ресавске школе, мада је за неке црте присуство рашке традиције јако (нарочито код обележавања групе *оја*). Правописна анализа је показала да су поред главног писара Гаврила Тројичанина у преписивању учествовале и друге две засада непознате руке.

Код сва три писара иницијално *ја* се пише лигатуром, само је Г. Тројичанин и неколико пута преписао ѧ из предлошка.

За обележавање секвенце *ја* иза вокала писари више употребљавају непрејотован вокал него лигатуру ꙗ. Највише је поштована ресавска норма у писању групе їа. У тексту Г. Тројичанина долази и ѧ за *ја* иза вокала.

Међу писарима је уочена различита пракса у писању почетне групе *је*. Гаврило Тројичанин углавном ставља мало є за *је-*, а доста пута има и широко ѥ. Други писар скоро увек пише широко ѥ, а код трећег је оно доследно.

Иза вокала Тројичанин групу *је* највише пута пише са є, много ређе са ѥ, а ту су и примери са написаним ѧ пренети из предлошка. На испитиваним странама он нема графију ѥ. Код другог писара преовлађује ресавски начин код групе їє, ыє, оє, али је изразито и колебање између є и ѥ (нарочито у *аје, еје*). Трећи писар се више држи новије праксе у спојевима ає, їє (їѥ се среће 3х), оє, а секвенца *еје* као ѥѥ је обичнија.

У писању слова ї испред *ј* и у споју їи (дуго *и*, односно два *и*) поступак писара је подударан.

Већа сличност у писању ї ван ових позиција постоји између првог и другог писара, док се трећи знатно издваја.

Бележење етимолошког ы, односно замене ы са и и и са ы заједничка је особина сва три писара. Такође сва тројица обичније пишу зы, него зи. У групи *ци* Тројичанин чешће пише ы, а други и трећи писар само ци. Уз *к, г, х* он чешће ставља и, а остала два писара ы, осим уобичајенијег хи код трећег.

Сва три писара употребљавају *танко, дебело* и *високо јер* и *јерак*. Најупадљивија разлика међу писарима уочена је у употреби јерова. *Дебело јер* је најфреквентније код Г. Тројичанина, други писар знатно чешће ставља *танко јер*, а трећи подједнако често пише ь и ъ. Ретко писање *високог јера* заједничко је свима, а Тројичанин и трећи писар тако употребљавају и *јерак*, који у тексту другог писара долази често.

Избор *јера* у финалном положају издваја Гаврила Тројичанина од друге двојице писара који за разлику од њега ту пишу ь, а не ъ. Речи иза којих следи енклитика или речца код Тројичанина обично немају знака. Други писар као најчешће решење у овој позицији има *јерак*, а трећи *јерак* ставља доследно.

Кад је последњи сугласник у речи надредан, изостављање знака је типично за све. Иза групе ж|д| Тројичанин готово доследно пише у врсти ъ, а друга двојица ь.

У Г мн. именица Гаврило Тројичанин удваја -ѣѣ, други писар увек има према рашкој традицији -ѣѣ, док потврда у трећем рукопису нема.

Бележење *дебелог јера* према ресавској норми уз вь, кь, сь је изразито у рукопису Г. Тројичанина. Заједничко другом и трећем писару је знатно чешће стављање *танког јера* уз вь и варирање у писању предлога кь. У другом рукопису сь се појављује и са ь и са ѣ, а у трећем је обичније ѣ.

Предлоге на *-з* Тројичанин оставља више пута без знака. Примера у тексту друге двојице писара има мало и долазе различито. Издваја се код другог дизање слова -з над ред са ретко стављеним *пајерком*. Између писара у писању предлога на *-д* нема битних разлика.

У иницијалном вь- и префиксу вьз- Тројичанин доследно има ѣ, а тај знак је чешћи и за трећег писара. Други писар ту највише пише ь. За Тројичанина је ѣ карактеристично и у вьс-, вьсдк-, насупрот чешћем ь код друге двојице. Префикси на *-з-* су код Тројичанина углавном без знака, а за другу двојицу *пајерак* овде није баш редак. Префикс сь- је код Тројичанина и трећег писара најчешће са ѣ, а други више има ь.

За некадашњи јак полуглас Тројичанин ставља ѣ, а код другог знак се обележава различито или га нема. Потврда у тексту трећег писара је мало.

Присуство спорадично унетог знака за стари секундарни полуглас потврђује *пајерак*.

Ван краја речи *јер* у слабом положају први и други писар најчешће не пишу, а за трећег је обичнији *пајерак*.

Примери замене *јера* са а, односно а са *јером* показују да је за писаре знак у јаком положају имао исту вредност, тј. *а*. Појава код писара није ретка.

Писари имају речи, сасвим уобичајене, са старословенском вокализацијом полугласа. То су у српскословенској писмености редовно присутни македонизми.

Замењивање слова ѣ са е, као и е са ѣ код свих писара илуструје њихов екавски изговор.

Различита пракса постоји и у обележавању група *ља, ња, ље, ње*. Тројичанин знатно чешће пише лигатуре, него непрејотоване вокале. Други писар доследније се држи рашке традиције код група *ња, ње*, а нађени случајеви у тексту трећег писара су, сем једанпут, редовно означени лигатуром.

Сва три писара користе слово ѕ. Оно ни у једном рукопису нема посебну гласовну вредност.

На основу значајног броја примера са словом ѧ, у вредности *ја-*, *-ја* и *'а*, а и евидентираних разлика међу писарима у писању група *ци, ки, ги, хи*, може се констатовати да је предложак са којег је преписивао Гаврило Тројичанин био рускословенски и да није био исти предлошку друге двојице писара.[71]

---

71 Претпоставку да је текст на стр. 98б–133б „преписан из другог текста, а не што је преписан читав текст Псалтира тог", изнео је П. Сирку у поменутом раду, *Стари српски рукописи II*, 34–35.

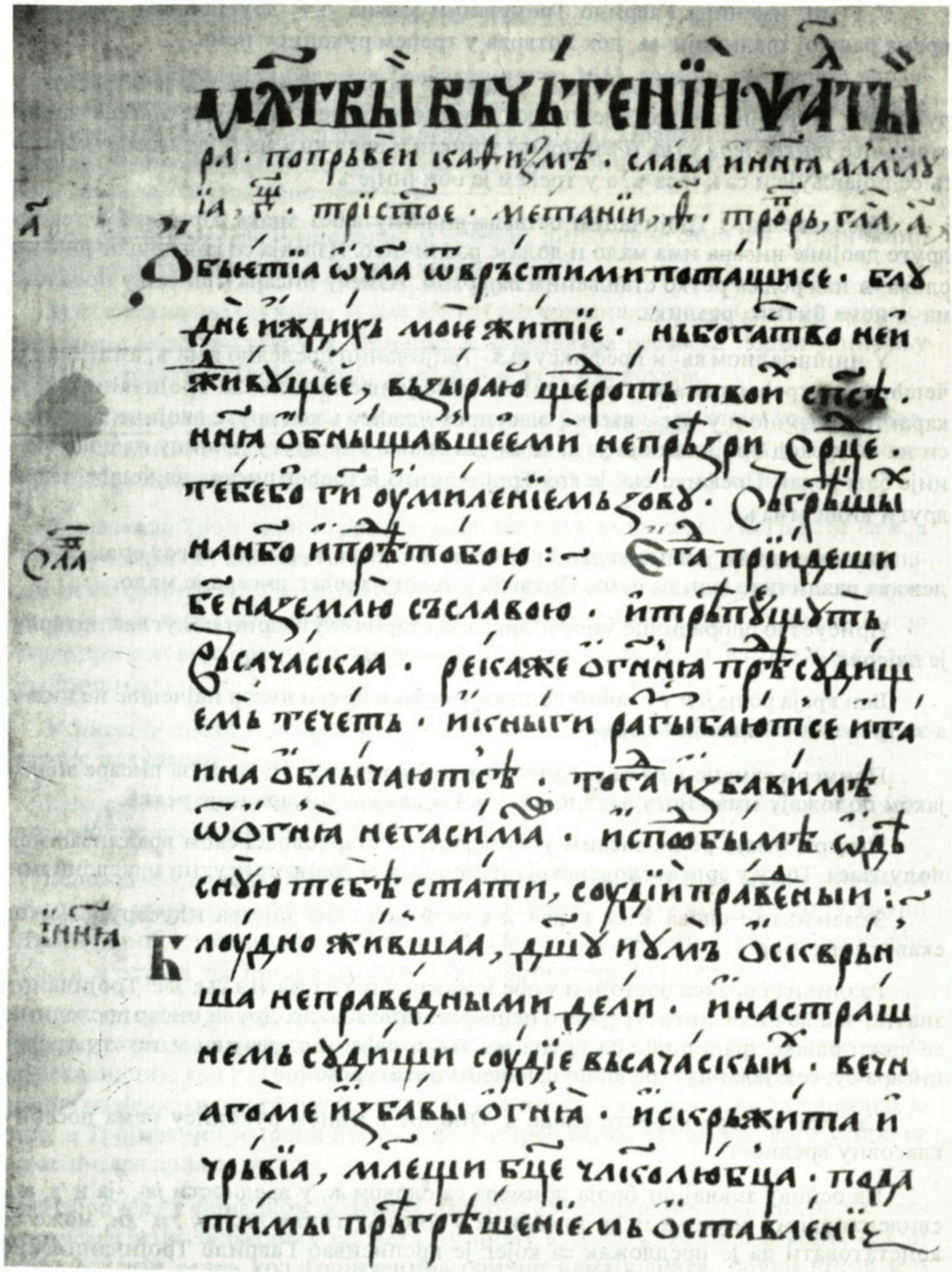
молитвы въ утренїй часъ
рл · поклонъ исаакїевъ · слава ннѣ аллїлуїа, гѵ · трїстое · метанїи, в · тропарь, гласъ, а
Объемше ѡчаа ѡкрѣстимиптощисе · бѣ
дне ижджихъ моѥ житїе · небогатство ней
жившее, въсираю щедроть твоѥ спсе.
нѣмъ обмыщавшеемѝ непрѣкрѣи сще.
тебе гди оумиленїемъ зокъ · Съгрѣшы
манбо ипрѣтобою : Ега прїйдеши
бе наземлю съславою · ипрѣтвщуть
сласчасиса · рѣкаже огнѣа прѣсѫдищ
емь течеть · писмьги рагыбаютсе нта
нна облычаютсѣ · тоса пѫбавимъ
ѡгнѣа негасима · испобымъ ѡдѣ
снѫю тебѣ стати, сѫдїиправеный :
ннѣа Клоудно жившаа, дшѫ нѫмъ осквръ
ша неправедными дѣлн · инастраш
немь сѫдищи сѫдїе васачасиый · вечн
аѥме пѫбавы огнѣа · искрыжита и
чрѣвїа, млещи бще чласолюбца · пада
тимы прѣпрѣщеніемь остаклѣнїѥ

Молитве при читању псалтира, други писар, л.90б

Молитва по акатисту пресветој Богородици – твореније архиепископа Филотеја, трећи писар, л. 118а

Ксенија Минчић–Обрадовић

ЈЕЗИК ПСАЛТИРА ГАВРИЛА ТРОЈИЧАНИНА ИЗ 1643. ГОДИНЕ

Недуго након што је јеромонах Гаврил завршио преписивање *Псалтира с последовањем из 1643. године*, у књигу је уметнуто 35 листова са Молитвама које су преписала двојица писара непознатих нам имена. Водени знаци показују да је хартија уметнутог дела десетак година млађа од хартије коју је користио јеромонах Гаврил.[1] То што учешће ове двојице писара у стварању *Псалтира* није једнако Гавриловом, ни по обиму преписаног дела текста, ни по времену преписивања, разлог је да *Псалтир* сматрамо, пре свега, Гавриловим делом. Стога и овај опис фонетских и морфолошких карактеристика јесте, заправо, опис језика у препису Гаврила Тројичанина. То не значи да ће секције друге двојице писара бити занемарене, оне ће појединачно и што је могуће потпуније бити испитане, са становишта фонетике и морфологије. Али, како је обим сакупљене грађе сразмеран обиму текста, описи језика у преписима ове двојице писара не могу бити ни велики ни комплетни и могло би се за њих рећи да су прилог анализи језика у препису Гаврила Тројичанина. Ипак, то што су се срели у једној књизи, нама омогућује да упоредимо однос према књижевном језику ове тројице писара из блиског времена, а унеколико и употпуњава слику о неговању књижевног језика средином 17. века, што јесу и циљеви овог испитивања. Осим тога, пратићемо и да ли у тексту другог и трећег писара има елемената који би могли да укажу где је преписан накнадно додати део.

Унапред можемо рећи да очекујемо да ћемо се у овом споменику, код сва три писара, срести са лепим и чистим књижевним језиком, са језиком у којем је у високом степену испоштована књижевна норма и у којем нема много наноса из народног језика.

За то има више разлога. Један од њих је духовна делатност Срба у 17. веку који је, иако наизглед без већих историјских и културних догађања до пред сам

---

1 Мира Гроздановић–Пајић, *Водени знаци у Псалтиру Гаврила Тројичанина из 1643. године и њихове паралеле*, 56.

свој крај, донео Србима промене са далекосежним последицама. Упоредо са политичким променама које су крајем столећа довеле до ссобе у Аустрију, започео је и процес буђења културног и књижевног живота Срба. У преосталим или обновљеним манастирима оживела је књижевна и преписивачка делатност. У овом покушају да се у неколико реченица ослика време настанка *Псалтира*, желимо да подсетимо и на то да у веку у којем је штампана само једна српска књига (1638. у Венецији), неговање старих жанрова није произашло из незаинтересованости за нове књижевне узоре који су долазили са Запада, него првенствено из потребе да се обезбеде неопходне богослужбене књиге за опљачкане и осиромашене цркве. Други важан моменат јесте то што је *Псалтир* преписан у манастиру Свете Тројице у којем је током 16. и, нарочито, 17. века рад на преписивању књига био веома жив и у којем се поред писмености, свакако, неговао и књижевни језик. Ово истичемо јер је доследно спровођење књижевног узуса у српскословенским текстовима зависило од образованости и културе писара. Некаквим срећним случајем Врхобрезнички манастир је сачувао обиље података о својој прошлости, о братији, о духовном стваралаштву. Данас нам је познато више десетина књига и имена неколико писара из ове писарско–илуминаторске радионице. Један од најпознатијих преписивача из врхобрезничке скрипторије био је јеромонах Гаврил. Тринаест веома лепих књига, колико је до данас утврђено да су писане Гавриловом руком,[2] сведоче да је био вешт и плодан преписивач.

Анализом је обухваћена цела књига, и псалтир и делови који му следе, односно последовање. При изношењу примера служићемо се следећим принципом: ако је пример из псалтира, обележен је сиглом Пс иза које стоје број псалма и стиха, а ако је из последовања наведени су страна и ред. Напомињемо да је у том случају у обзир узета последња фолијација, графитном оловком у горњем десном углу.

ФОНЕТСКЕ ЦРТЕ

1. Српскословенски језик се на фонолошком плану знатно разликује од старословенског. Најстарије књиге српске редакције, које потичу с краја 12. века, показују да је под утицајем српског језика број фонема у **вокалском систему**, са првобитних старословенских 15, смањен на 10: *а, е, і, о, и, ь, у, ѣ* и вокално *r и l*.[3] Настављајући развој у истом правцу, српскословенски прихвата и касније промене гласова *у, ь, ѣ,* али до краја свог постојања чува неизмењено вокално *l*. Правописна норма, међутим, захтевала је писање слова **ы**, **ь**, **ѣ** на етимолошком месту, што отежава утврђивање гласовног система у језику појединачног споменика. Наиме, треба имати на уму да се развој наведених фонема на целој српској територији није одвијао ни истодобно, а када су у питању *ь* и *ѣ* ни подједнако.[4]

---

2 Списак свих књига које је преписао јеромонах Гаврил дат је у уводном делу о *Псалтиру*, који је припремила Д. Грбић (стр. 7)

3 Петар Ђорђић, *Старословенски језик*, Нови Сад 1975, 222.

4 Александар Белић, *Основе историје српскохрватског језика: Фонетика*, Београд 1976, 81–95 (у даљем тексту наслов ћемо наводити скраћено: *Фонетика*); Јован Вуковић, *Историја српскохрватског језика: Увод и фонетика*, Београд 1974, 27–30, 64–66 (у даљем тексту: *Фонетика*).

а) Фонема *у* се врло рано, на целој територији нашег језика, изједначила са *і*. Мешање слова **ы** и **и** прати све српскословенске текстове већ од самог почетка 13. века, што показује да писање **ы** нема ослонца у изговору ни у народном ни у књижевном језику.[5] Такво стање потврђује и правопис *Псалтира* Гаврила Тројичанина.

б) Почевши од 13. века у српскословенским споменицима присутна је несигурност при писању *е* и *ѣ*, изазвана развојем екавског изговора *јата*, а под утицајем тог процеса у народном говору већине српског живља. Проблем који би се по овом питању могао поставити везује се за чињеницу да је *Псалтир* настао на терену данашњих источнохерцеговачких говора који имају јекавски рефлекс *јата*[6] и да је јеромонах Гаврил био родом из међуречја Пиве и Таре, из Шћепан–поља,[7] дакле, са терена данашњих зетских говора који такође имају *(и)је*.[8] У тексту није забележен ни један пример у којем је *јат* замењено са *(и)је*. Присутно је, међутим, мешање **ѣ** и **е**, што иде у прилог досадашњим тврдњама да је језик српске цркве у погледу читања *јата* био јединствен, тј. екавски.[9]

Гаврил Тројичанин је добро познавао правописну норму, тако да писања **е** на месту етимолошког **ѣ** нису честа, али их има у свим категоријама: у корену и основи речи **гнева** Пс 36/8, **брегъ** 82а/20, **секира** 157а/11, **въ беда|х|** 157а/27, **коренѣ** 157б/25, **прѣдеди** 207б/22 итд.; у Д личних заменица **мне** Пс 107/9, **тебе** Пс 103/28 итд.; у Д и Л мн заменице **вьсь : въсемъ** Пс 146/4, **въ все|х|** Пс 144/17 итд. Запажено је и писање **ѣ** на месту етимолошког *е*: **коренѣ** 206б/14, **сѣменѣ** 161а/7 (Г јд), **врачевѣ** 81а/10, **тѣпле** 159б/4 итд. Да је јеромонах Гаврил **ѣ** читао као *е* најбоље се види по томе што је у истом стиху једнаке форме истих речи писао и са **ѣ** и са **е**: **пѣснѣи / пѣснеи** Пс 136/3, **въ кумвалѣхъ / въ кумвалехъ** Пс 150/5 итд.

Занимљив је један пример одричног облика презента помоћног глагола **несмь** у којем налазимо доследну екавску замену *јата*: **несамъ** 221а/3, какву познају данашњи косовско–ресавски и призренско–тимочки дијалекат.[10] С обзиром на то да је Гаврил био јекавац, сматрамо да је овај пример пренет из предлошка.

в) Потврде за вокализацију полугласа у *а* јављају се у споменицима крајем 14. века.[11] Међусобно мешање слова **ь/ъ** и **а** није једнако заступљено у свим српскословенским текстовима. Стога се у научној литератури намеће питање

---

5 Вера Јерковић, *Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему*, Југословенски семинар за стране слависте, Задар 1984, кн. 33–34, 58 (у даљем тексту: *Норма*); Александар Младеновић, *Напомене о српскословенском језику*, Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад 1977, кн. XX/2, 10 (у даљем тексту: *Напомене*); Петар Ђорђић, *Старословенски језик*, 222; исти, *Историја српске ћирилице, Палеографско–филолошки прилози*, Београд 1971, 206 (у даљем тексту: *Ћирилица*).

6 Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1956, 131/133 (у даљем тексту: *Дијалектологија*).

7 Сретен Петковић, *Манастир Света Тројица код Пљеваља*, Београд 1974, 86.

8 Павле Ивић, *Дијалектологија*, 157–159.

9 Петар Ђорђић, *Старословенски језик*, 222; исти, *Ћирилица*, 210; Вера Јерковић, *Норма*, 59–60.

10 Павле Ивић, *Дијалектологија*, 100, 112.

11 Павле Ивић, Милица Грковић, *О почецима замене полугласа са „а" у ћирилским споменицима*, Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад 1971, кн. XIV/1, 53–58.

како је читано слово *јер* на терену народних говора који су у свом фонолошком систему сачували полуглас, односно, питање да ли је читање *јера* као *а* постало обавезно, без обзира на ситуацију у народном говору, и друго, да ли се правопис са јером у јаком положају могао потпуно савладати.

У тексту су примери у којима је **ь/ъ** замењено са **а** ретки. Мишљења смо да они показују да је јеромонах Гаврил добро познавао правопис, а да је **ь/ъ** читао као *а*. Томе иду у прилог и ретке вокализације у Гавриловом *Псалтиру из 1651. године* [12] које нису могле бити пренете из предлошка јер је он био руске провенијенције.

Уместо **ь/ъ** написано је **а** у корену речи **сан**ъ Пс 131/4 (А јд), **стазам**ъ Пс 118/105 итд. и у наставцима: **близнац**ъ 199а/25 (Н јд), **четвртак**ъ 87б/30, 173а/4, 177а/12, 254б/3, **тронован**ъ 206б/4–5 итд. Нешто чешће је **ь** присутно у категорији секундарног полугласа, што је иновација унета под утицајем народног говора: **м(о)литавъ** 188б/3 (Г мн.), **сп(а)сал еси** Пс 43/7, **рекалъ еси** Пс 89/3, 199а/6, 281б/16, **река|л| еси** 202б/15–16, **низвргалъ еси** 137а/18, **ѿвръзалъ еси** 152б/20, 197а/20, 210а/16, **мъсак**ъ 189а/30 (А јд), **нѣсам**ъ 221а/2 итд. Потврђено је и неколико случајева са **а** у тзв. „књишким" категоријама: **рождаствомъ** 160а/26, **зачанши** 206а/10, 291б/25, **рождаство** 291б/14–15, **самотрепѣемъ** 296б/23 итд. Налазимо га и у речи **жьзлъ**:[13] **жъзалъ** Пс 44/6, 88б/22, **жъзал'** Пс 109/2 итд. поред **жъз'лъ** 220б/2 итд.

Уместо етимолошког *а* написано је **ъ** у А мн личне заменице за 2. лице: **въ въсъ** 221а/5 и у 2. л јд императива глагола **дати: подъж|д|ъ** 223а/7.

У складу са правописном нормом, јеромонах Гаврил ретко пише *јер* на месту секундарног полугласа: **есъмъ** Пс 87/15, 217б/5, 247б/29–30, **єсъмъ** 187а/30, а доста су чести случајеви у којима налазимо *јајерак*: **съблаз'нъ** Пс 48/13, **ес'мъ** Пс 118/63, **ог'нъ** 81а/5, **гр'мъ** 84б/22 итд. Несигурност у разликовању полугласа по пореклу (етимолошког и секундарног) показује се у честом изостављању знака на његовом етимолошком месту и у писању *јајерка* у оним категоријама у којима је обавезна гласовна вредност: **силнъ** 176а/1, **начетк**ъ 127б/7, **послѣдк**ъ 152а/11; **бѣр'нъ** Пс 148/8, **сил'нъ** 79б/25, **из'шълъ есн** 80б/7 итд. Исту ситуацију срећемо и у књишким категоријама: **в'ведоста** Пс 42/2, **множство** 278а/7–8 итд.

Забележен је известан број лексичких македонизама, односно, замена полугласа са *о* или *е* наслеђених из канонских текстова:[14] **цр̃ковь** Пс 26/4, **любовное** 200б/24, 27, **любовъ** 129б/8–9, **праведнъ** Пс 111/4, **двер**ъ 84б/3–4 итд. Овоме се прикључују и прилози с дублетним формама **о/ъ**, као **некогда** Пс 90/12, **когда** Пс 100/2, **тогда** 221б/23 итд.

---

12 *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, Београд 1986, рукопис бр. 47.

13 За ову лексему Миклошич као дубletну форму наводи облик **жазаль** (Fr. Miklosich, *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum* , Vindobonae, 1862–1865).

14 Ст. М. Куљбакин, *Палеографска и језичка испитивања о Мирослављевом јеванђељу*, Ср. Карловци 1925, 26; Вера Јерковић, *Српска Александрида, Академијин рукопис (бр. 352), палеографска, ортографска и језичка испитивања, Београд 1983, 103 (у даљем тексту: Александрида*).

г) *Вокално л* се на највећем делу штокавске територије губи (односно, даје рефлексе *у* или *лу*). Српскословенски није прихватио ову промену до краја редакцијске писмености. Његовом доследном чувању допринело је то што је у инвентару фонема постојао сонант *л*, па вокално *л* за писара није било непознат глас који се морао учити. Био је то, дакле, познат глас, али је у позицији између два сугласника имао другачију, слоготворну, вокалску функцију.[15] Осим тога, прихватање рефлекса *у* било би доста велико удаљавање српске од осталих редакција старословенског језика које су имале *л* у саставу рефлекса (*ол, ел*). При свему томе је невелик број лексема са овим гласом омогућавао њихово лако памћење.[16] Навешћемо неколико примера као илустрацију доследног чувања вокалног *л* и у *Псалтиру* Гаврила Тројичанина: **сльзами** Пс 6/6, **сл҃нце** Пс 103/19, **влъкы** 164а/4, **жлъч** 173б/24, **плътъ** 295а/11 итд.

2. **Сугласнички систем** српскословенског језика није много одступао од старословенског стања.[17] У споменицима послересавског периода, из којег је и овај *Псалтир*, пажњу привлачи употреба слова **ѕ**. У старословенском језику **ѕ** је имало гласовну вредност *d͡z* али се у рашкој писмености употребљавало само као број. Ресавска школа га поново уводи, с тим да је углавном ограничено на почетак речи и одређене лексеме,[18] што се задржава и у послересавском периоду. У научној литератури су присутна различита мишљења о његовој гласовној вредности. С једне стране је мишљење В. Мошина који сматра да је употреба **ѕ** била у функцији бугарског изговора тог слова,[19] а ослонац за изговор африкате *d͡z* писари су могли имати у косовско–ресавском и призренско–тимочком дијалекту.[20] Петар Ђорђић, пак, сматра да су **ѕ** и **з** пар за исти глас, односно да **ѕ** има гласовну вредност *z*,[21] што потврђују и друга новија истраживања.

Јеромонах Гаврил веома често пише **ѕ** на етимолошком месту: **ѕѣло** Пс 36/26, **ѕвѣзд|ѫ** 127б/30, **о ѥ(о)ѕѣ** 80б/23 (Л јд), **ꙗѕи** 80а/17 (Н мн), **о дрѹѕѣмъ** 200б/27 (Л мн) итд. Слово **ѕ** често налазимо и на месту етимолошког *z*: **ѕвѣрїѥ** Пс 49/10, **ѕастѹпникъ** Пс 58/9, **ѕла** Пс 96/10, **съѕиж|д|ѥтъ** Пс 101/16, **ѕѹбы** Пс 111/10 итд. Поуздано, међутим, можемо рећи да сугласнички систем у језику Гаврила Тројичанина није проширен увођењем фонеме *d͡z* јер су присутне и потврде истих речи, истина много ређе, у којима стоји **з**. Као илустрацију, навешћемо неколико примера са **з** на етимолошком месту: **зѹбы** Пс 57/6, **застѹпникъ** Пс 58/16, **злъ** Пс 87/3, **зиж|д|ителъ** 89а/17 итд. и на месту етимолошког *d͡z*: **кн(ѥ)зѧ** Пс 44/16 (А мн), **кози** 78б/29 (Н мн), **врѧзи** 180б/3 (Н мн) итд.

---

15 Александар Младеновић, *Напомене*, 15.

16 Вера Јерковић, *Александрида*, 109.

17 Вера Јерковић, *Норма*, 57–58.

18 Вера Јерковић, *Српска ћирилица: палеографски и терминолошки проблеми*, Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд 1990, књ. 18/1, 114.

19 Владимир Мошин, *„Револуције" у историји старог српског правописа*, Библиотекар, Београд 1963, књ. XV/6,

20 Павле Ивић, *Дијалектологија*, 100, 112; *Два главна правца развоја консонантизма у српскохрватском језику*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад 1957, књ. II, 162.

21 Петар Ђорђић, *Старословенски језик*, 224; *Ћирилица*, 113.

3. Српскословенски је из старословенског језика наследио одређене црте за које знамо да су Гавриловом матерњем језику стране: групе **щ** и **жд**, **чр**– и **чьт**–, *–л* на крају речи и слога, предлог **вь** и префикс **вь**–, **вьз**– / **вьс**– и заменичко **вьс**–. Научна литература издваја чување ових црта као књижевну норму српскословенског језика, али се у српскословенским текстовима могу срести и спорадични наноси из народног језика. Испитивање је показало да у погледу ових црта јеромонах Гаврил добро познаје и доследно чува књижевни узус.

а) Народни језик, као резултат прасловенског јотовања *t* и *d* има *ћ* и *ђ*. Српскословенски је из старословенског наследио групе **щ** и **жд** и доследно их чувао. Увођењем *ћ* и *ђ* место *шт* и *жд* створила би се сувише велика промена у односу на старословенски канон и на његове редакције, што би знатније нарушило јединство заједничког језика православних Словена. Са друге стране, групе **щ** и **жд** писарима нису биле стране јер су фонеме из ових група (и појединачно, и као групе) имали у инвентару сугласника свог матерњег језика. Стога су их прихватали као карактеристику књижевног језика која му даје особен печат и одваја га од свакидашњег говора. С обзиром на то да је чување група **щ** и **жд** у тексту Гаврила Тројичанина доследно, навешћемо само неколико примера: **нощъ** Пс 1/2, **помощникь** Пс 17/2, **тѣщи** 194а/8, **тѹждыхъ** Пс 18/13, **вѣж|д|ама** Пс 131/4, **меж|д|ѹчасїе** 188б/25 итд.

б) Одступања од узуса књижевног језика нема ни код групе **чр**– место које је у народном језику *цр*–: **чрьвъ** Пс 21/6, **чрева** Пс 109/3, **чрьмное** Пс 105/7, **неисчръпаемъ** 128а/14, **очръвивши |с|(е)** 208б/2 итд.

У складу са нормом, ни група **чьт**– није замењена са **щ**–, како гласи у народном језику: **нивъчтоже** Пс 38/5, **почто** Пс 41/9, **ничто** Пс 88/22, **что** Пс 113/5 итд.

в) Промена *–л* на крају речи и слога у *–о/–ја* захватила је народне говоре крајем 14. века.[22] Процес је трајао до друге половине 15. века на већини штокавске територије. Српскословенски је у то време био језик са традицијом од неколико векова и у знатној мери стабилизован, тако да у њега није продрла ова промена. Са друге стране и ова би измена била знатна разлика у односу на друге редакције. Јеромонах Гаврил и код ове особине показује добро познавање књижевног узуса и доследно чува *–л*(–): **съкрѹшилъ** Пс 3/7, **запретилъ** Пс 9/5, **предѣлъ** Пс 104/33, **пепелъ** Пс 147/5, **мислънѹю** 204а/5, **мыслъ** 207б/9 итд.

г) Метатеза код заменица **вьсак**– и **вьс**– јавља се у народном језику током 13. и 14. века.[23] Добро чување групе **вьс**– у српскословенском језику узроковало је и то што је у њему овај полуглас постао јак те се и читао са одговарајућом вокалском вредношћу. На тај начин је створена оштра дистинкција између народног *св*– и књижевног *вьс*– (касније *вас*–). У тексту јеромонаха Гаврила прелазак **вьс**– у **св**– није забележен ни у једном примеру. Илустрације ради, навешћемо неколико случајева: **въсь** Пс 37/12, **въсѣмъ** Пс 64/5, **въ всехъ** Пс 95/3, **въсѧкаа** Пс 64/2, **въсачьскаа** Пс 103/28 итд.

---

22 Александар Белић, *Фонетика*, 78.

23 Александар Младеновић, *Прилог тумачењу измене иницијалног в– са слабим полугласником у једном делу српскохрватског језика*, Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад 1978, књ. XXI/2, 13.

д) Место предлога **вь** и иницијалног **вь–** (**вьз–/вьс–**) у српскословенском језику, у народном су *у*, *у–*.[24] С обзиром да се у српском књижевном језику **ь** читало (најпре *ь*, касније *а*), разлика између књижевног и народног језика је појачана, што је омогућило доследније чување норме. Јеромонах Гаврил је доследно поштује, као у: **въпадѣт сѣ** Пс 7/15, **възвеселю сѣ** Пс 9/2, **въ всако** Пс 105/3, **въ сънмѣ** Пс 105/18, **въсхытише** 295б/6 итд. Тешко је, међутим, поверовати да су Срби до краја добро могли да овладају овом особином, када су у свом матерњем, штокавском говору с једне стране имали етимолошки префикс и предлог *у* али и префикс и предлог *у* уместо **въ**, **въ–**. Стога би се ово доследно чување норме могло тумачити и утицајем страног предлошка, односно редакција код којих књижевни и народни језик нису били у таквом раскораку.

4. Поред горе наведених особина пажњу посвећујемо још неким цртама које није неопходно пратити да би се утврдио степен поштовања књижевне норме у области фонетике, а које се спорадично срећу и у другим српскословенским споменицима.

Најпре желимо да укажемо на једначење сугласника по звучности до којег у народном језику долази након губљења полугласника у слабом положају.[25] Пошто се без обзира на то која је правописна школа у питању (рашка, босанско–хумска или ресавска) поштовао етимолошки принцип, у српскословенским текстовима не очекујемо новине у обележавању једначења сугласника по звучности, а његово факултативно присуство можемо сматрати кршењем правописног правила. Како су се читале категорије у којима је до асимилације требало доћи, посебно је питање. И данас се, на пример, у реконструисаном читању задржава *от*, *от–* и када је пред звучним сугласником итд. Гаврил Тројичанин који је, како видимо, у великом степену познавао и поштовао књижевну норму, веома често бележи асимилацију у позицији када се иза префикса који се завршава на *–з* (*из–*, *без–* и сл.) нађе коренска морфема која почиње безвучним сугласником: **исходъ** Пс 18/6, **рассыпа** Пс 52/5, **въспою** Пс 56/7, **иссѣкѫ** Пс 88/23 итд. Примери са етимолошким писањем су три пута рећи: **низходещим'** Пс 27/1, **раз'сѣал** Пс 43/11, **възшѫмѣше** Пс 82/2 итд. Међутим, обележавање асимилације је ретко присутно код предлога на *–з* иза којег следи лексема са безвучним консонантом на почетку: **ис камене** Пс 77/16, **ис тебѣ** 213а/26 итд. Наведена појава, замена **з** са **с**, позната је и најстаријим старословенским споменицима и тумачи се чињеницом да ти предлози и префикси иза *–з–* првобитно нису имали полуглас.[26] Једанпут асимилацију срећемо и код префикса *от–*: **оддалъ еси** 81а/7 и једном у позицији *коренска морфема + суфикс*: **тешко** Пс 37/4.

Осим тога, бележимо један случај изостављања *епентетског л*: **бл(а)гословѧхѫ** Пс 61/4. Губљење *епентетског л* јавља се, у зависности од провенијенције, и у старословенским текстовима.[27] Доследно чување *епентетског л* у српскословен-

---

24 Александар Младеновић, *Исто*, 7–18; *Претпоставка о старој измени иницијалног в– са слабим полугласником у једном делу српскохрватског језика*, Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд 1977, кн. 7/1, 65–69.

25 Јован Вуковић, *Фонетика*, 49.

26 Петар Ђорђић, *Старословенски језик*, 82.

27 Петар Ђорђић, *Исто*, 79.

ским споменицима условљено је његовим постојањем у српском народном језику. Пример који смо навели може бити пренет из предлошка или упамћен као старословенски.[28]

Запажено је и упрошћавање групе *–sc–* у *–st–*: **людїе ѣдїопстїи** Пс 86/4, **кнези моавитстїи** 77б/9. И ова је појава присутна у канону.[29]

МОРФОЛОШКЕ ЦРТЕ

Особине које чине норму српскословенског језика

Досадашња испитивања српскословенских споменика у великој мери осветлила су морфолошки систем српског редакцијског језика.[30] Одступања од најкласичнијег старословенског модела научна литература групише у следеће слојеве: нове црте које улазе у норму српског књижевног језика и новине које остају ван норме. То су архаичне иновације међу којима има оних које се слажу са српским народним језиком и оне које су присутне само у српскословенским споменицима.

Најпре ћемо изнети преглед оних особина које чине српскословенску норму.[31]

Доследно је испоштовано једначење А јд м. рода за бића са Г јд, у свим врстама речи код којих га очекујемо (именице, заменице, придеви, бројеви, партиципи): **х(рист)а своего** Пс 19/6, **единого на десете** 196а/10, **врача сѫща** 151а/3 итд.

Једна од редакцијских црта јесте и усвајање наставака **–ѣмъ** и **–ѣхъ** (писаних и **–ѣмъ**, **–ѣхъ**) место **–ьмь**, **–ьхь** у И јд, Д и Л мн именица са основом на **l* оба рода и на консонант м. и ср. рода. С обзиром на велику фреквенцију ових облика у тексту, навешћемо само неколико примера, као: И јд **пѫтѣмь** Пс 79/12, Д мн **заповѣдемъ** Пс 118/66, Л мн **на н(е)б(е)сѣхъ** 216б/11 итд. Одступање је присутно само код лексема ср. рода са основом на консонант код којих се више пута среће облик по **o* основама. Под утицајем именица и код броја *три* се уопштава **ѣ**[32] (с тим што се слова **ѣ** и **ѣ** мешају): Д **трѣмъ съставом'** 202б/28, Л **въ трѣ|х| составѣ|х|** 202б/15, 204б/10–11, **въ трѣ|х| с(вѣ)щенствыи|х|** 209а/12.

Именице са основом на **ū* и на консонант сва три рода место наставка **–ѣ** у Л јд имају **–и**: **въ цр҃кви** Пс 10/4, **на камени** Пс 39/2, **въ колеси** Пс 76/18, **о имени** 216б/5

---

28 Вера Јерковић, *Александрида*, 111.

29 Ст. М. Куљбакин, *Старословенска граматика*, Београд 1930, 64.

30 Особине које карактеришу српскословенски језик систематизоване су у радовима Вере Јерковић *Напомене о проучавању ортографије и језика српских редакцијских споменика*, Археографски прилози, Београд 1979, књ. 1, 31–38 (у даљем тексту: *Напомене*) и, већ поменутом, *Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему*.

31 Све ове црте спорадично су присутне и у канонским споменицима (Ст. М. Куљбакин, *Старословенска граматика*; Петар Ђорђић, *Старословенски језик*; Светозар Николић, *Старословенски језик I: правопис, гласови, облици, Београд, 1978).*

32 Александар Белић, *Историја српскохрватског језика, књ. II, св. 1: Речи са деклинацијом*, Београд 1969, 182–183 (у даљем тексту: *Деклинација*).

итд. Једино се код именице **дьнь** чува **–е**, као у: **въ дн҃е** Пс 90/5, Пс 120/6, итд., изузев једног одступања (**въ дн҃и** 158а/13).

Под утицајем српског народног језика у обрасцу одређеног вида придевске промене, у Д јд м. и ср. рода, усвојен је наставак **–омоу / –емоу**, као: **оубогомѹ** Пс 9/9, **единомѹ** 137б/23–24, **сн҃цоу незаходимомоу** 203б/23 итд.

У српскословенским споменицима је запажена тенденција уопштавања одређеног вида у Г, Д, И и Л мн придева и сва четири партиципа. Гаврил Тројичанин је ипак употребио просту промену у следећим случајевима: Г **рѣкъ чл(овѣ)чъскъ** Пс 113/12, Пс 134/15, **оустнъ неправеднъ** Пс 119/2, **чл(овѣ)къ неправеднъ** Пс 139/4; Д, **пристрашнам'** 194б/26, **оученикомъ събраномъ** 196б/3–4, **слъзамъ сквръна|м|** 220а/11, **оупасеномъ** 227а/21; И **оузами железнами** 184а/19; Л **въ оустнахъ лъстивахъ** Пс 16/1, **въ ризахъ блъстещах се** 194б/26, **въ бѣла|х| ризахъ** 197б/30, **въ бѣла|х| риза|х|** 210б/13.[33]

Атематски глаголи и глагол **имѣти** у 1. л. мн презента уопштавају наставак **–мы**,[34] као: **исповѣмы се** Пс 74/1, **не вѣми** 81а/8, **есмы** 82а/21, **имами** 130б/16 итд. Кршење норме запажено је у два случаја. Први је **вѣмъ** 200б/9 и налази се у јеванђељском тексту (Јов 21/24). Други је у оквиру футура: **не имамъ** 181б/8–9.

На једначење 3. л. дв са 2. лицем наилази се и у старословенским споменицима, а у српскословенском је ова особина дигнута на статус норме. Гаврил Тројичанин доследно пише наставак **–та** у презенту: **въсхвалита** Пс 73/21, **ета** 195б/9 итд. Међутим, у аористу није тако доследан. Норма није испоштована десет пута, као: **исчезосте** Пс 68/3, **оуготовастѣ** 77б/17, **дръжасте се** 195б/7 итд. Примери са **–та** су три пута чешћи, као **остависта** Пс 26/10, **срѣтоста се** Пс 84/10, **течаста** 197б/11 итд.

Већ на основу првих писаних споменика примећује се да је асигматски аорист стран језичком осећају писара Срба,[35] да би, током даљег развоја српскословенског језика, овај тип грађења аориста потпуно престао да се употребљава.[36] Јеромонах Гаврил ту у потпуности поштује књижевни узус. Занимљиво је рећи, иако то не спада у оквире норме, да је приметно мала фреквенција употребе старијег сигматског аориста глагола инфинитивне коренске врсте на сугласник, чије је место заузео млађи начин грађења. Срећемо га само код глагола **рещи** који има и млађе форме, али су оне знатно ређе. Ова особина примећена је и у другим српскословенским текстовима и сматра се специфичним начином понародњавања књижевног језика, а без кршења норме.[37]

---

33 Овде нису узети у обзир придеви који у старословенском језику немају оба вида, односно, немају облике одређеног вида.

34 Спорадично присуство овог наставка у старословенским текстовима објашњава се утицајем прономиналног **мы** (Кульбакин, *Старословенска граматика*, 115; Петар Ђорђић, *Старословенски језик*, 150; Светозар Николић, *Старословенски језик I, 180).*

35 Александар Белић, *Историја српскохрватског језика, књ. II, св. 2: Речи са конјугацијом*, Београд 1962, 63 (у даљем тексту: *Конјугација*); Јосип Врана, *Вуканово еванђеље*, Београд 1967, 48.

36 Вера Јерковић, *Норма*, 62.

37 Вера Јерковић, *исто*; 64.

Супин је у језику српске редакције замењен инфинитивом или намерном реченицом. Ова црта примећена је и у канону, а њено стабилизовање у српскословенском потпомогнуто је народним језиком. У складу са нормом, јеромонах Гаврил користи инфинитив, као: **въстаахъ исповѣдати се** Пс 118/62, **изыдосте видѣти** 221а/27–28.

Архаичне иновације

У српскословенским споменицима, па тако и у *Псалтиру* Гаврила Тројичанина, присутан је један слој иновација које су архаичне. То су особине које су омашком, под утицајем народних језика писара, па и Срба, уношене у старословенске текстове, и као такве наслеђене.[38] Од споменика до споменика, у српскословенском су присутне у различитом степену, а неке од њих се у појединим споменицима чак доследно спроводе. Никада, међутим, нису добиле статус норме.

1. У оквиру **деклинације именица** видан је међусобни утицај непродуктивних и продуктивних образаца – непродуктивни се спорадично губе, а у продуктивним су присутни наставци непродуктивних. При томе архаичне иновације нису кршење српскословенске књижевне норме, већ се могу схватити као дублетне форме.

а) Најпре ћемо изнети преглед наставака непродуктивних именских врста које се у тексту Гаврила Тројичанина срећу у **продуктивним обрасцима.**

У српскословенском језику именице м. рода **о/*јо* промене које значе звања, лична имена, титуле и слично, имају у Д јд и наставак **–ови/–еви** из **й* основа, што је особина наслеђена из старословенског језика, а непозната је српском народном језику. У тексту је овај наставак четири пута ређи од наставка **–оу**: **авраамꙋ рабꙋ** Пс 104/42, **мирꙋ** 89а/5, **б(ог)ꙋ** 186а/13 итд.; **б(ого)ви** Пс 72/28, **мирови** 86а/15, **петровы** 199б/6 итд. Код лексеме **господь**[39] три пута се чешће среће форма **г(осподо)ви** Пс 106/31, 187б/3 итд., него **г(оспод)ꙋ** Пс 21/27, 154а/19 итд.

Код једносложних речи са основом на **о/*јо* у множинским падежима се проширење **–ов–/–ев–** доста често јавља. У Н налазимо **врачевѣ** Пс 87/10, 81а/10, 153а/30, **часове** 174б/20, **чинове** 208а/9, **чиновѣ** 212б/28, **бѣсовѣ** 217а/9, **ѕмиеве** Пс 148/7, **часовѣ** 299б/17, у В **врачевѣ** 167а/5, у Г је 55 примера, као: **гласовъ** Пс 92/4, **часовъ̏** 172б/16, **длъговъъ** 292а/17 итд., у Д **бѣсовомъ** 78а/28–29, **часовомъ** 174а/4. Проширење у множинским падежима, познато и у канону, одговара народном језику,[40] који је, свакако, и утицао на бројност примера.

У старословенском језику су у појединим падежима **о/*јо* промене запажени завршеци из **ĭ* основа. Ову црту, непознату српском језику, у језику преписа Гаврила Тројичанина налазимо у невеликом броју примера: Г мн **кнеѕеи** 79а/24,

---

38 Присуство ових црта у старословенским текстовима бележе и граматике старословенског језика (Ст. М. Куљбакин, *Старословенска граматика*; Петар Ђорђић, *Старословенски језик*; Светозар Николић, *Старословенски језик I).*

39 Она се у српскословенском језику деклинира по **о* основама.

40 Александар Белић, *Деклинација*, 18–19.

282а/8, **мѫжеи** 142а/13, **мѫжїи** 147б/7, **моужїи** 280а/7; И мн **пастырьми** 160б/18, **безаконьми** 184а/27, **оученьми** 227а/28.

Именице на **–инь**, **–тель** и **–арь** имале су у канону неке облике множине по сугласничким основама, али су у текстовима посведочени и облици са наставцима ** ī и *o/*jo* основа. Тако се и у српскословенском, као наслеђе из канона, у Н мн ових именица срећу тројаки завршеци **–е**, **–и** и **–ие**. Наставак **–и** из **o/*jo* основа у Гавриловом тексту има само **еллины** 235б/11. Десетак случајева је на **–е**: **свѣдетеле** Пс 26/12, **едїоплѣане** Пс 71/9, **жителе** 233а/2 итд. Далеко најчешћи су случајеви са **–ие**, преузетим из ** ī* промене, као: **оучителїе** 136а/16, **слѫжителїе** 154б/9, **свѣ|д|(ѣ)-телїе** 196б/26. Наставак **–ие** аналошки је пренет и на друге именице **jo* основа: **мѫжїе** Пс 54/23, Пс 75/5, Пс 138/19, **юдеие** 173б/21, 207а/10, **иоудеие** 235б/27. Исти наставак срећемо и у В мн: **иоудеие** 210б/1, **мѫжїе** 221а/4.

Овим особинама можемо додати још једну, такође познату у старословенском језику. То је сажимање наставка **–ии** и **–и** у Л јд именица средњег рода **jo* промене са завршетком **–ие** у Н јд. Испитивања старијих српскословенских текстова, у којима норма још увек није до краја стабилизована, показују доследно спровођење ове особине,[41] али се касније ова тенденција губи. Тако се и код Гаврила Тројичанина сажети наставак среће у врло малом броју случајева, углавном код именице **цѣсарьствие**, као: **въ невѣрствы** 199а/18, **въ ц(ѣса)р|с|тви** 230б/2 итд.

б) Приликом анализе ситуације у **непродуктивним именичким врстама** биће изостављени падежи о којима је већ било речи у вези са књижевном нормом или архаичним иновацијама, такође падежи у којима се промене не очекују. Да се не би непотребно оптерећивао текст, биће приказани само обрасци промена а не свака именица појединачно и то уз што је могуће мање примера који илуструју стање. Напомињемо да се комплетна грађа сакупљена из *Псалтира Гаврила Тројичанина* чува у Библиотеци Матице српске и доступна је свима заинтересованима.

*Основе на *й* заступљене су именицама **волъ**, **домъ**, **медъ** и **сънъ**. Најфреквентнија је **сънъ**, код које је стога и најприметније колебање у завршецима. Изузев три примера Д и два В, у једнини се деклинира по **o* врсти (Г, Д, А, В, И). У множинским падежима чува старе форме у Н, Г, А и В. У Д има аналошки унето проширење **–ов–** и наставак **–омъ** (**с(ы)новомъ** Пс 106/31).[42] У И налазимо облик из **o* основа (**с(ы)ны** Пс 30/19), за који Ђорђић вели да је алтернативан у старословенском.[43] Л мн, у складу са И јд и Д мн, гласи **въ с(ы)нохъ** Пс 88/6, али је забележено и **на с(ы)нехъ** Пс 102/17.

---

41 Ксенија Минчић, *Деклинација именица у Вукановом јеванђељу*, Прилози проучавању језика, Нови Сад 1984, кн. 20, 11, 20; Ксенија Минчић–Обрадовић, *Бјелопољски одломак апракосног јеванђеља и апостола*, Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, кн. I: *Јеванђеља*, Нови Сад 1988, 100; *Матичин апостол*, Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, кн. II: *Апостоли*, Нови Сад 1991, 8.

42 У старословенским споменицима посведочен је само овај облик (Светозар Николић, *Старословенски језик I, 119).*

43 Петар Ђорђић, *Старословенски језик*, 94.

Лексема **домъ** у Д јд је доследно по **о* промени (**домѹ** Пс 104/21 итд.) а у осталим падежима (Г јд, Л јд, Г мн) не одступа од **ŭ* основа, с тим што наставак **–ѡхъ** у Л мн одговара стању код именице **сънъ** (**въ домоухъ** 221б/1). И реч **волъ** чува у множини (Н, Г, А) првобитне наставке, док је једини потврђени падеж именице **медъ** са завршетком из **о* врсте (Г јд).

Од именица *м. рода* основа на **ĭ* у тексту су употребљене следеће: **голѹбь, господь, звѣрь, людиѥ, огнь, пазнегъть, печать, оугль** и **чрьвь**. И јд, Д и Л мн ових именица доследно имају **–ѥмъ** и **–ѣхъ**, у складу са српскословенском нормом. Најјаче колебање у избору деклинационог обрасца показује се код лексеме **господь** која је заступљена и највећим бројем примера, али сразмерно малим бројем падежа. У једнини, Г је увек по **о* основама, В по **ĭ,* а Л има и нови и стари наставак. Једини случај множине (Г) чува стару форму. Код осталих именица у једнини налазимо наставке из **о* врсте: **огнь** (Г, Д)[44] **звѣрь** (Г), **оугль** (Д), једино **поуть** чува првобитно стање (Г, Д). У множини нове наставке налазимо двапут: Н **звѣри** 147а/24, И **людїи** 79б/22, а остали случајеви не одступају од **ĭ* промене: **людиѥ** (Н, Г, А, В, И), **поуть** (Н, Г, А), **звѣрь** (Н, Г, А), **оугль** (Н, И), **печать** (Н), **чрьвь** (Г), **пазнегъть** (А). Лексема **голѹбь** је потврђена само у Н јд.

Код именица *ж. рода* промене се не очекују у једнини и Н–А–В множине. Д и Л мн не одступају од књижевне норме и доследно имају **–ѥмъ** и **–ѣхъ**. Пажњу привлачи само Г мн у којем преовлађује наставак са вокализованим полугласом, као: **заповѣдеи** Пс 118/35 итд., а са **–їи** има десетак случајева као: **скрьбїи** Пс 33/6.[45]

Посведочене су следеће именице **ū промене*: **кры, любы, неплоды, смокы, цркы**. Сва примећена одступања од обрасца који прописују нормативне граматике позната су и у канону, с тим да је српскословенско **–и** у Л јд доследно испоштовано. Од иновација доследно је спроведена вокализација **ъ** у **о** у А јд именице **цркы** и А и И јд **любы**. Код најфреквентније именице, **цркы**, ову старословенску форму Н јд уопште не срећемо у тексту.[46] Гаврил Тројичанин је само једном употребио **црковъ** 156б/15, а иначе пише **цркви** Пс 64/4 итд., исто и у В јд **цркви** 300а/19 итд. Овај облик добијен је додавањем старог наставка на нову основу. Једини случај Н јд лексеме **любы** једнак је А јд: **любовъ** 288а/1, док се у В јд чува првобитна форма. У Г јд **любы** и **неплоды** чувају канонски наставак **–ѣ**, а код **цркы** се јавља **–и** из **ĭ* основа. Исто је и код **крьвь**[47] која и множинске форме има по **ĭ*

---

44 Већ је у старословенском обично имала промену по **jo* врсти (Петар Ђорђић, *Старословенски језик*, 98).

45 Светозар Николић ове наставке наводи као варијантне у старословенском (*Старословенски језик I*, 130)

46 То је карактеристика и неких других српскословенских споменика (Јасмина Грковић, *Деклинација именица у Цветном триоду штампара Мардарија из Мркшине цркве*, Прилози проучавању језика, Нови Сад 1982, кн. 18, 105; Ксенија Минчић–Обрадовић, *Језик Јазачког апостола из 1541. године*, Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, кн. II: *Апостоли*, Нови Сад 1991, 109), а среће се већ у Вукановом јеванђељу (Ксенија Минчић, *Деклинација именица у Вукановом јеванђељу*, 16).

47 Облик А јд за Н јд ова именица има већ у канону (Ст. М. Кульбакин, *Старословенска граматика*, 93–94; Петар Ђорђић, *Старословенски језик*, 99; Светозар Николић, *Старословенски језик I*, 132).

промени, што је наслеђено из канона. У запаженим падежима именице **смокы** (Н и А мн) нема одступања од старословенског обрасца.

Од именица *м. рода* које су имале *консонантску промену* срећу се **дьнь**, **камень**, **корень**, **пламень**, **ремень**, **степень** и **ѥлень**. Најчешћа је лексема **дьнь** код које је у Г јд, поред уобичајеног **-е**, присутно и **-и**. Један случај Д јд је са наставком из **й* промене: **дн҃евы** 283б/17, за шта не налазимо потврду у старословенским текстовима, али је забележен у Вукановом јеванђељу.[48] Реч **камень** је потврђена у једнини. За Н не налазимо старословенску форму **камы**, већ само **камень** 229б/15. Ово одговара старословенском, где је облик А врло рано потиснуо стари Н. Једини случај лексеме **ѥлень** је у Д мн али уместо наставка **-емъ**, како је по норми, има **-омъ**: **еленомъ** Пс 103/18. Остали примери ових именица не одступају од промене на консонант: **камень** (Г, Д, А јд), **корень** (Г јд, Г мн), **пламень** (Г јд), а **ремень** и **степень** имају само Н и А јд.

Обе именице *ж. рода* јављају се у тексту. Код **мати** једино одступање од старословенског обрасца (а среће се у једнини, у Н, Г, Д, А, В, И) налазимо у једном примеру В јд: **м(а)теро** 218а/24. Падежи једнине и код **дъщи** чувају образац консонантске промене (Н, Г, А, В). Н и А мн се увек завршавају на **-е** које је преузето из народног језика: Н **дъщере** Пс 44/9, Пс 47/11, Пс 96/8, Пс 143/12, А **дъщере** Пс 105/37, а Г мн има облик по **ĭ* основама: **дъщерїи** Пс 105/38, 78б/3.

Присутне су следеће именице *ср. рода са основом на *s*: **коло**, **небо**, **око**, **слово**, **тѣло**, **оухо**, **чоудо**. У старословенском језику је видно колебање код именица ових основа између сугласничких и **o/*jo* облика. Испитивање је показало да су у тексту Гаврила Тројичанина далеко бројније форме по обрасцу који прописују нормативне граматике, али ни за облике по **o* основама не бисмо могли рећи да су ретки. У Г јд срећемо: **слова** 158б/26, **тѣла** 274а/19, 281а/21, 287а/4. Остали примери ове две лексеме не одступају од консонантског обрасца, а **небо** и **чоудо** имају, ређе, и проширену основу са наставком **-и**, познатим још у канону. Д јд је 13 пута по **o* врсти, као: **словꙋ** 135б/24, **н(е)бꙋ** 202а/17, **тѣлꙋ** 265б/28 итд., с тим што су код све три именице првобитне форме чешће. Једино су у И јд чешћи примери по **o* основама, што је, како смо раније већ напоменули, кршење српскословенског књижевног узуса. Нове форме имају **слово** и **тѣло**, а **чоудо** чува консонантске. Случај Л јд по **o* врсти **въ тѣлѣ** 149б/28, такође је кршење норме.

Множински падежи свих именица доследно имају образац консонантске промене (Н–А–В, Г, И). Д и Л мн имају **-емъ** и **-ехъ**, како и захтева књижевна норма, изузев Д мн **тѣломъ** 264б/22–23, 290а/9, **тѣлом'** 291а/23.

Посебно издвајамо именице **око** и **оухо**. Оне се углавном јављају у двојини која већ у старословенском прелази у **ĭ* врсту,[49] као у Н **очи** Пс 68/3, И **оушима** Пс 43/1, Л **въ очїю** Пс 117/23 итд. Осим тога, **око** има и неколико примера И јд, све по **o* врсти: **око|м|** Пс 100/5, **окомъ** 164а/1, 283а/23, 25, 290б/5 и један Г мн **очесъ** 291а/7, који чува првобитни облик.

---

48 Ксенија Минчић, *Деклинација именица у Вукановом јеванђељу*, 17.

49 Светозар Николић, *Старословенски језик I*, 138.

У тексту се срећу и **дрѣво**, **дѣло** и **лице** које су у старословенском језику припадале **о/*jo* основама, али су могле имати двојаку промену.[50] Изузев случаја А мн **древеса** 228б/28–29, оне имају образац **о* промене.

Од именица са *основом на *n* налазимо **име**, **брѣме**, **врѣме**, **племе** и **сѣме**. Код ових именица у народном језику не долази до промене у основи речи, стога смо пратили само наставке. Једину иновацију, и то старословенску, срећемо у Г јд где је видно колебање између наставака **-е** и **-и**. Код лексеме **име** **-е** је присутно двапут, а сви остали случајеви су на **-и**, код **сѣме** је **-и** дупло ређе од **-е**, а **врѣме** има само **-е**. Од осталих падежа именица ових основа, изузимајући И јд, Д и Л мн и Л јд који не одступају од српскословенске норме, потврђени су и Н и А мн чије форме одговарају народном језику и Д јд, Г и И мн код којих нема утицаја српског језика у односу на канон.

Именице са *основом на *t* су веома ретке. Забележили смо **отроче** у Н јд и **овче** која осим Н јд и А мн има и Г јд **овчете** 260а/14–15.

2. У **заменичкој промени** углавном нема старословенских иновација у односу на обрасце у нормативним граматикама.

Пажњу привлачи Л јд заменице **чьто** који два пута има аналошко проширење према Г:[51] **ни о чесом'** Пс 55/7, Пс 80/14.

Књишка заменица **сь**, **се**, **си** била је већ у старословенском подвргнута аналошким уједначавањима, пре свега у оним падежима који нису имали завршетке карактеристичне за заменички систем.[52] У тексту *Псалтира* само једном у Н јд м. рода употребљено је **съ** 195б/17, иначе је **сыи** Пс 48/20, **съи** Пс 117/22, **сїи** 175б/26 итд. Када се не ради о бићу, у А јд налазимо, такође једном, **с̏ъ** 189а/28, а у осталим случајевима је **съи** Пс 79/14 итд. За Н јд ж. рода једнако се често користи **си** Пс 73/2 итд. и **сїа** 207б/7 итд. У ср. роду, за Н и А јд паралелно се користе облици **се** 200а/29 итд. и **сїе** 175б/30. У множини, Н ср. рода подједнако често има форму **сїи** Пс 117/20 итд. и **сїа** Пс 43/17 итд., док се у А само једном јавља **сы** 195а/3, а у свим осталим случајевима је **сїа** Пс 49/22 итд.

3. У **придевској промени** смо, поред већ наведених црта које чине српскословенску норму, пратили и друге измене у односу на канон, присутне у старословенским текстовима.

У тексту је примећена велика фреквенција форми В јд које се завршавају на **-е**: **безгрѣшне** 231б/25 итд., поред знатно ређих на **-и**: **с(ве)тыи** 248а/4 итд. Наставак **-е** унет је из именичке промене.[53]

Наслеђе из старословенског језика су и аналошке иновације у грађењу компаратива. Наиме, Н и В јд м. рода, који нису имали проширење основе, проширују је и тиме се изједначавају са Н јд ж. рода. У *Псалтиру* се чешће користе форме са

---

50 Петар Ђорђић, *Старословенски језик*, 103.

51 Ово се доста често јавља у канону (Петар Ђорђић, *исто*, 107; Светозар Николић, *Старословенски језик I*, 147).

52 Светозар Николић, *исто*, 148; Петар Ђорђић, *исто*, 111.

53 Ст. М. Куљбакин, *Старословенска граматика*, 94; Светозар Николић, *Старословенски језик I*, 154–155.

проширеном основом: Н **юнѣишїи** Пс 36/25, **с(вѣ)щеннѣиши** 169б/5 **ради краснѣиши** 175а/12, **свѣтлѣишїи гробъ** 175а/13–14, **прѣвышшїи** 223б/4–5 итд., поред **болїи** 221б/6, 7, **манїи** 221б/6; и у В **с(вѣ)щеннеиши спиридоне** 159а/19. Исто налазимо и у А јд ср. рода: **новѣишее** 209б/28, **лучше** 211а/3.

4. Због специфичне природе **партицина** која обједињује својства именских и глаголских речи, српскословенски језик задржава старословенски начин њихове употребе. У области деклинације, партицини подлежу изменама у складу са књижевном нормом. Како смо видели, у препису Гаврила Тројичанина књижевни узус се поштује једнако добро код партицина као код осталих речи придевске промене. Испитујући начин грађења активних партицина запазили смо нека одступања позната и у старословенском језику.

У грађењу активног партицина презента нема много архаичних иновација.

Три пута је употребљена форма А за Н јд м. рода: **родь гредѫщїи** Пс 21/30, **садъ цвѣтѫщъ** 135б/29, **источникь текѫщъ** 141б/28–29. Десетак пута Н мн м. рода има аналошки завршетак **–и**,[54] као: **сѫщїи** Пс 75/11. Правилно грађених облика, са **–е** у неодређеном и **–еи** у одређеном виду, виђено је преко 200, као: **сѫще** 126б/29, **живѫщеи** 77б/8 итд.

Активни партицип перфекта од глагола са инфинитивном основом на *–i–* имао је у старословенском, поред старијих форми на **–ъ**, и новије на **–ивъ**. Српскословенски језик радо користи млађи начин грађења јер се слаже са народним језиком, а при томе није у нескладу са књижевном нормом.[55] У препису *Псалтира* Гаврила Тројичанина нове форме употребљене су дупло чешће. Као илустрацију навешћемо само неколико од многобројних примера: **павлъ се** 166а/5, **людемъ рожд|а|шим се** Пс 21/31; **оуловивъ** 129а/21, **анна раз|д|рѣшивши|с|(е)** 145а/16.

Код глагола II инфинитивне врсте налазимо само старији начин грађења, као: **въскр҃сшаго начелника** 87а/14–15.

5. Неколико архаичних облика јавља се и у систему **личних глаголских облика**. Глагол **вѣдѣти** у 1. л. јд презента скоро доследно гласи **веде** 202а/12 итд. Примери као што је **вѣм'** 245а/12 изузетно су ретки.

У императиву, у 3. л. јд глагола **быти** уобичајена је форма **бѫди** Пс 34/6 итд., док је **бѫдетъ** Пс 40/13 итд., далеко ређе. Аналогијом према атематским глаголима, који чувају старословенске облике императива (**даж|д|ъ** 81а/6 итд.), и глагол **видѣти** у 2. л. јд гласи **виж|д|ъ** Пс 9/12, Пс 83/9 итд.[56]

---

54 Овај завршетак унет је из придевске промене (Светозар Николић, *Старословенски језик I*, 201).

55 Вера Јерковић, *Норма*, 64.

56 Тако је и у старословенском језику (Петар Ђорђић, *Старословенски језик*, 160; Светозар Николић, *Старословенски језик I*, 185).

Особине унете под утицајем српског језика

Српскословенски језик, који је на фонолошком плану имао ослонац у штокавским говорима са територије средњовековне Србије, није прихватао промене у морфолошком систему које су водиле формирању савременог књижевног језика и данашњих дијалеката. Ипак, у свим књигама српске редакције присутни су спорадични наноси из народног језика који сведоче о томе да је писарев матерњи језик био штокавски. Ти наноси су различитог карактера: општештокавски или локални, специфични за говор на одређеној територији, али увек представљају случајне омашке писара, тј. кршење књижевне норме. Међутим, постоји и друга могућност посрбљавања која се, уколико постоји више начина грађења неких облика, огледа у избору оног који је исти или ближи начину у народном језику. Ово није кршење књижевног узуса, већ тенденција прилагођавања живој речи. Заједничко свим овим наносима јесте то што, када је у питању црквена књига, њихово присуство зависи од пажње али и културе писара, односно, показује степен познавања српскословенског језика.

1. У тексту јеромонаха Гаврила запажене **иновације општештокавског карактера** нису многобројне.

Код **jo* основа налазимо Г мн на **–а** у примеру **ѿ сн|х| вр҃ѣж|д|енїа** 200б/22. Наставак **ja* основа среће се у **a* промени само у Г јд **правдѣ** Пс 50/19 и **водѣ** 293а/9. Како је већ речено, Н и А мн именице консонантске промене **дъщи** увек има завршетак **–е**: Н **дъщере** Пс 44/9, Пс 47/11, Пс 96/8, Пс 143/12; А **дъщере** Пс 105/37.

Нешто чешће се јавља сажимање у Г јд меке заменичке промене: **мое** Пс 6/6, Пс 21/10, 181а/25, **твое** Пс 89/14, **наше** 147б/2, 150а/20, 154б/14, 166а/3, 7. У Д и Л јд заменица, бројева, придева и партиципа ж. рода веома често се користи форма са завршетком **–ои**. У Д налазимо чак 18 примера, као: **въсакои** 280а/22, **единои** 266б/27, **доброи** 157б/18, **болѣзни раж|д|аюцои** Пс 47/6 итд. Примери Л су: **на дивноі горѣ** 133а/20, **въ в'сакои вѣдѣ** 242а/27, **въ православноі вѣрѣ** 264а/5–6, **въ въсакои прѣмѫдрости** 288а/4–5.

Утицај народног језика је и то што је у Н јд броја **тисѫщи** старословенски наставак **–и** доследно замењен са **–а**, као **тысѫща** Пс 89/4, Пс 90/7 итд.

И у грађењу презента запажено је неколико одступања од наслеђеног, канонског обрасца. Наставак **–тъ** у 3. л. јд изостављен је у **пріиде** Пс 97/9, **разори се** 162а/14. Забележен је и завршетак **–мо** у 1. л. мн у **въз'силамо** 294б/1.

У 2. л. мн императива помоћног глагола **быти** налазимо основу на *i* уместо на *ě*: **бѫдите** 255б/23.

Губљење двојине и партиципа као посебних морфолошко–синтаксичких категорија у народном језику одражавало се и у српскословенским текстовима. Стога смо, поред грађења, посебно пратили употребу двојинских и партиципских форми.

Двојина се у народном језику изгубила у времену од 13. до 15. века.[57] У тексту Гаврила Тројичанина двојина је веома честа категорија, употребљена, углавном,

57 Александар Белић, *Деклинација*, 89–90.

правилно. Забележићемо само оне случајеве у којима је конгруенција поремећена.

Уз бројеве, уместо двојине, множину налазимо у: Д **обѣма на десете колѣномъ** 211б/2–3, **обѣма на де|с|(е)те ап(о)|с|(то)ломъ** 231а/10–11; А **нощъ има|т| часъ в҃і• и дн҃ъ також|д|е часъ в҃і•** 143а/15–16.

Праћена је и атрибутска конгруенција, односно, слагање заменица, придева и партиципа са именицом. Два пута се среће ситуација да именица има облик двојине а заменица множине: А **рꙋцѣ мое** 198б/25, **моее плѣсне** 215а/11. Виђено је и неколико случајева у којима су и атрибут и именица уз коју стоји у множини: А **рꙋки мое** Пс 62/4, **ногы мое** 254а/11; Д **ногамъ моимъ** Пс 118/101, **ногамъ твоимъ** 275б/16; И **своими рꙋками** 202б/3, 230б/30, **ногами немокрьнїими** 232б/24–25; Л **о оустна|х| моих** Пс 140/3.

У заглављима у оквиру месецослова забележили смо неколико случајева у којима, уз две именице везане свезом "и", апозиција има форму множине уместо двојине:[58] **с(ве)тыхъ ап(осто)лъ вардоломеа** и **варнавы** 134а/18, **с(ве)ты|х| връховны|х| ап(осто)лъ петра и павла** 136а/14, **с(ве)тыхъ чю|д|(о)твор'цъ и бе|з|-сребрьникъ козмы и дамъıана** 136б/1–2, **с(ве)ты|х| мꙋченикъ сергїа и вакха** 149а/19, **с(ве)тыи|х| чю|д|(о)твор'цъ и безсребръникъ козми и дамїıана** 153а/24–25, **с(ве)тыи|х| м(оу)|ч|(е)никъ галактиона и епистимїе** 154а/7–8, **с(ве)тыи|х| м(оу)|ч|(еник) памфила и порфирїа** 168б/23.

Анализа предикатске конгруенције показује неслагање предиката са субјектом само у једном примеру синдетске двојине,[59] односно, у случају када се у функцији субјекта јављају два различита предмета везана у целину: **костантинъ съ матерїю еленою кр|с|тъ проıавлıаютъ** 133а/1–2. Употреба множине ако су у субјекту два појма везана предлогом **съ** присутна је и у старословенском.[60]

Поремећена употреба двојине довела је до тога да се уместо множинских користе двојинске форме уз бројеве у конструкцијама: **дн҃ъ иматъ часа г҃і** 128а/3–4, **дн҃ъ иматъ часа д҃і** 129б/12-13, **дн҃ъ има|т| часа е҃і** 133б/23. Процесом губљења двојине и једначења Д и Л мн може се објаснити пример Л мн **о д(оу)шахъ нашимъ** 239б/14, у којем, поред правилно употребљеног облика именице, заменица има форму Д мн.[61]

Партиципи се од најранијих времена губе у народном језику,[62] што се у српскословенским текстовима огледа у погрешно употребљеним облицима до којих долази због неразумевања партиципских конструкција и у присуству форми са наставком **-е** или **-и** које не конгруирају са речју уз коју стоје.

У језику преписа јеромонаха Гаврила јављају се три облика са завршетком **-и**, два код активног партиципа презента: **облистаи въ ср|д|ца раб' твои|х| незаходѣщи свѣтъ разꙋма** 159а/15–16, **ликы мл(а)|д|нцъ вѣнчаетъ дн|с|ъ сꙋщы въ оу-**

58 Александар Белић, *О двојини у словенским језицима*, Београд 1932, 31.

59 Александар Белић, *исто*, 30.

60 Fr. Miklosich, *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, Wien 1833, 47–48.

61 Александар Белић, *Деклинација*, 64–71.

62 Александар Белић, *Конјугација, 188–199.*

тробѣ б(о)ж|с|твны съз|д|ателъ 162а/17–19; и један код активног партиципа перфекта: **очистивши се д(ѵ)хомъ...твое ср|д|це... бысть... пѹ҃тилище** 160а/17–18.

Забележено је и неколико примера партиципа у атрибутској функцији у којима се облик партиципа не слаже са речју уз коју стоји: Л јд ср. рода **о нераж|д|ше сп(а)сенїи** 216а/12 (треба **нераж|д|ши**), Г јд ж. рода **ѿ стрѣлы летещїе** 249б-/10 (треба **летещее**).

2. Међу иновацијама унетим под утицајем народног језика, посебно издвајамо једну због њеног **локалног карактера**. То је уопштавање наставака тврдих заменичких основа у сложеној придевској промени: И **закономъ х(ристо)вѣмъ** 214б/6, **исповѣданїемъ х(ристо)вѣмъ** 237а/14; Г мн **х(ри)|с|(то)вѣхъ стр(а)|с|тен** 130б/2–3, **прародителюи х(ристо)вѣхъ** 139а/7, **чю|д|(е)съ х(ристо)вѣхъ** 269а/3; Д мн **оученикомъ х(ристо)вѣмь** 149б/17, **х(ристо)вѣмъ стопамъ** 159б/3–4, **сродствомъ х(ристо)вѣмъ** 161б/17, **стр(а)|с|темъ х(ристо)вѣмъ** 226а/6; И мн **дѣтми заведеовѣми** 199б/22. Ову појаву познају данашњи зетски, источнохерцеговачки и косовско–ресавски дијалекат.[63] Гаврилу је она, дакле, била блиска из говора и краја у којем је рођен (зетски) и краја у којем је касније живео и радио (источнохерцеговачки). Не сматрамо, међутим, да је све побројане примере унео сам Гаврил. Он је могао и да их препише онако како их је видео у предлошку. Али, од човека који добро познаје књижевни језик требало би очекивати да погрешно употребљене облике исправи када их примети, нарочито када су овако чести. Стога смо мишљења да јеромонах Гаврил ову особину није осећао као неко битно кршење норме књижевног језика. На овакав његов однос пресудан утицај свакако није имало њено постојање у њему блиским народним говорима. Пре би то могло бити њено присуство у бројним другим српскословенским споменицима.[64]

У тексту је присутна још једна локална црта, екавска замена *јата* у **несамъ** 221а/3, карактеристична за данашњи косовско–ресавски и призренско–тимочки дијалекат. С обзиром на то да је Гаврил Тројичанин пореклом био јекавац, ова црта није нанос из његовог народног говора, него из предлошка.

Особине унете под утицајем руског језика

Анализа је потврдила да је језик рукописног *Псалтира* Гаврила Тројичанина леп и чист језик српске редакције, са високим степеном поштовања српскословенске књижевне норме, али би остала непотпуна ако се не бисмо осврнули на Гаврилове везе са Русијом и руском књигом. На то нас обавезује више ствари. Најпре то што је у многим Гавриловим преписима примећен утицај руске редакције, нпр. у *Псалтирима* из 1643. (Матичин), 1644. (Бечки), 1648. (Прашки)[65] и 1651. годи-

63 Павле Ивић, *Дијалектологија*, 101, 135, 162.

64 Јасмина Грковић, *Деклинација заменица, придева и бројева у Јеванђељу из Мркшине цркве*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад 1988, кн. XXXI/2, 36; Ксенија Минчић–Обрадовић, *Језик Јазачког апостола из 1541. године*, 117; *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, кн. 2: Апостоли*, рукописи бр. 18, 19, 21.

65 Полихроније Сирку, *Стари српски рукописи са сликама*, Летопис Матице српске, Нови Сад 1899, кн. 197, 27–28.

не,[67] затим у *Козми Индикоплову* из 1649. године.[68] Полихроније Сирку чак сматра да је Гаврил боравио у Русији, или бар у Молдавији, а на основу датираних записа у књигама смешта то путовање између 1633. и 1642. године.[69] Вероватније је, ипак, мишљење Сретена Петковића да никада није био у Русији, него да је узимао руске књиге за предлошке. Ово закључује на основу архивске грађе у којој нема потврда да су врхобрезнички монаси путовали у Русију пре почетка 18. века. Сретен Петковић још претпоставља да је руске књиге које је користио за предлошке позајмљивао из библиотеке манастира Милешеве.[70]

Гаврил је Матичин *Псалтир* преписао са бар два предлошка, од којих је један био руске провенијенције. То сазнајемо из записа на страни 89а: **сице изъобрѣтохъ въ рѹскы|х| изводѣ|х|**. Сматрамо да је Гаврил овом реченицом разрешио и питање другог предлошка (или других предложака) – да он није био нека српска књига, Гаврил би или и то напоменуо, или не би ништа рекао ни за први.

Овај запис се налази на граници првог и другог дела књиге. Наиме, Псалтир с последовањем је књига сачињена од две целине, од Малог псалтира и Последовања. Мали псалтир садржи, осим самих псалама, и још неке додатке, а завршава се тропарима и молитвама иза сваке катизме. Последовање чини избор различитих текстова, а настало је у редакцији словенских књига из потребе да се надокнади оскудица богослужбених књига.[71] Јеромонах Гаврил је са руског извода преписао Мали псалтир, с тим да је текст завршио тропарима, након чега долази Последовање. Између ова два дела књиге налази се уметнути део, који су преписала друга двојица писара и који садржи Молитве иза сваке катизме. Лазар Мирковић каже да се не зна ко је и где саставио ове Молитве, а да су први пут штампане код Руса у Псалтиру из 1687. године.[72]

Утицај руског предлошка у *Псалтиру* из 1643. године (Матичином) веома је упадљив већ на први поглед због честе употребе слова ѧ.[73] Због тога смо приликом анализе фонетских и морфолошких црта посебну пажњу обратили на то да утврдимо има ли језичких елемената пореклом из руског језика. Запазили смо 3. л. мн аориста **кѧшꙋша** Пс 67/8, карактеристично само за руски језик. Посебно се издвајају два примера у којима је уместо полугласа написано **ѣ** : **бѣзꙋмѣнъ** Пс 48/10 и **скотѣнъ** Пс 72/22. Оваква вокализација, нетипична за канонске текстове, могла би бити пренета из туђег предлошка, македонског или руског порекла. Међутим, не можемо искључити ни могућност да је то нанос из дијалекатске базе, јер полуглас вокализован у *е* у ненаглашеним слоговима познаје данашњи зетско–

---

67 *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, рукопис бр 47, стр. 98. (За овај рукопис је атрибуцијом утврђено да га је писао Гаврил.)

68 Ватрослав Јагић, *Козма Индикоплов по српском рукопису г. 1649–е*, Споменик СКА, Београд 1922, књ. XLIV, 9–16.

69 Полихроније Сирку, *Стари српски рукописи са сликама*, 28.

70 Сретен Петковић, *Манастир Света Тројица код Пљеваља*, Београд 1974, 87.

71 Делове Малог псалтира и Псалтира с последовањем изложио је, уз кратак историјски преглед формирања данашњег изгледа Псалтира, Лазар Мирковић, у књизи, *Православна литургика: први општи део*, Београд 1982, 139–142.

72 Лазар Мирковић, *исто*, 139.

73 Проблем је ортографске природе и детаљно је испитан у раду Катице Шкорић, *Ортографске црте*.

сјенички дијалекат и то, углавном, у најсевероисточнијим (у Васојевићима) и у најјугоисточнијим деловима (у Приморју).[74] Овоме се прикључује и већ поменуто непостојање *епентетског л* у **бл(а)гословѧхꙋ** Пс 61/4, што, како смо већ рекли, може бити или пренето из предлошка, или упамћено као старословенско. Обезвучавање крајњег сугласника у **заповѣтъ** Пс 118/96 се може сматрати последицом руског изговора, односно, наносом из руског предлошка.

Приметно је да су сви побројани примери из првог дела књиге, за који, подсећамо, сам јеромонах Гаврил каже да је преписан са руског извода. Могли бисмо, дакле, слободно да занемаримо могућност другачијег порекла неких од њих и да кажемо да су сви преписани из руског предлошка. У другом делу књиге, како смо и очекивали, нема наноса несрпског порекла. При поређењу језика оба дела преписа Гаврила Тројичанина запажа се да у првом има нешто више одступања код особина које чине норму српскословенског језика. Приметно је и да је први део нешто архаичнији у погледу избора форми које су већ у старословенском језику биле дублетне, али и то да у њему има знатно мање наноса из народног језика.

ЈЕЗИК У ПРЕПИСИМА ДРУГОГ И ТРЕЋЕГ ПИСАРА

Према данашњој пагинацији секција другог писара обухвата листове 90б–117б а секција трећег листове 118а-125б. Обојица скоро доследно спроводе особине које се у научној литератури издвајају као српскословенска књижевна норма, али, сразмерно обиму текста, има много више спорадичних наноса из народног језика него у делу књиге који је преписао јеромонах Гаврил.

Језик у секцији другог писара

1. Испитивање **фонетских црта** у делу текста овог писара показује следеће.

Под утицајем читања писар често крши правописну норму и пише **а** уместо **ь** у корену **не зькасныи** 97б/1, наставку **без'личань** 98б/13–14 и у књишким категоријама: **въсачаскаа** 90б/11, **вьсачаскыи|х|** 90б/18, 94а/5, **васакь** 106а/1–2, **вазвѣдета** 92б/5. Слово **ь** на месту етимолошког *а* налазимо у: **сльзьмы** 100а/18–19, **сльѕьмы** 107б/20, **нь немоще|х|** 105б/20–21 (Л мн), **подьж|д|ь** 108а/1 итд. Писања **ь** или **а** на месту секундарног полугласа нема, али понекад се јавља *пајерак*, као: **ес'мь** 101а/14, **ог'нь** 108а/3 итд. У примеру **двѣры** 93а/20 полуглас је вокализован на старословенски начин.

Јат има вредност *е*, што показује писање **е** у основама следећих речи: **тело** 92а/19, **вь векы векѡ|м|** 93а/6, **без'летнаа** 93б/13-14. Слово **е** налазимо и у наставцима, нпр. у Л јд **вь воде** 99б/6, Д личне заменице **тебе** 98б/13 итд. Уместо **е** (<*е*, *ę*) стоји **ѣ** у **поклоним' сѣ** 93а/7, код личних заменица у Г **тебѣ** 94а/4, у А **мѣ** 94а/15, **мѣне** 106б/7 итд. Два пута је лексема **гнѣвъ** са **ѥ**: **гнѥва** 105б/21, **гнѥвѡ|м|** 106а/10, што са

74 Павле Ивић, *Дијалектологија*, 159.

сигурношћу указује на изговор *гњев*.[75] Ипак, чешће је **гневь** 100б/15, 107б/2–3, **прогнева|χ|** 101а/17, **не прогневаи се** 111а/20.

За разлику од ове две особине, у српскословенским текстовима чува се неизмењено *вокално л*, захваљујући, како каже А.Младеновић, његовом неравноправном статусу у самогласничком систему у поређењу са осталим вокалима[76] У тексту другог писара *вокално л* се чува: **бесплътныи|χ|** 91а/11-12, **мльнїю** 99б/21 итд.

Нанос из народног језика је и замена **въ** са **оу**: **оу вльна|χ|** 115а/7. Остали примери су са **въ**, као: **вь векы** 91б/7, **вьш|д|ьшаго** 96б/8–9 итд.

Мешање слова **s** и **з** сведочи о непостојању гласа *dz*: А мн **сльsы** 92а/11 поред **сльзы** 92а/9–10, **мноsеи** 101б/10 поред **мношзе|χ|** 104а/8 итд.

Остале фонетске категорије које обухвата норма српскословенског књижевног језика заступљене су малим бројем примера у којима нема кршења узуса: *–л* на крају речи и слога не прелази у *–о/–ја* (**мысльныѥ** 95а/14), старословенске групе **щ** и **жд** се чувају (**свѣщѫ** 103б/5–6, **також|д|ѥ** 113б/3), исто и група **чьт–** (**ничто|ж|(ѥ)** 94б/21), нема метатезе код заменичког **вьс–** (**всачаскыи|χ|** 94а/5).

У погледу асимилације сугласника по звучности код овог писара запажамо једну правилност: асимилација је обележена када се иза префикса на *–з* (*из–*, *без–* и сл.) нађе безвучни сугласник (**искапавь** 92а/10 итд.), изузев ако је он *с* (**вьз'сїат|и|** 108б/21 итд.). У малобројним примерима предлога на *–з* испред безвучног сугласника нисмо нашли потврде за асимилацију. У свим осталим позицијама где је могло доћи до асимилације, испоштован је етимолошки правопис.

2. У области **морфологије**, да би се добио што бољи увид у то у којој мери је писар познавао књижевни језик, грађу излажемо у три групе: особине које чине норму српскословенског језика, архаичне иновације и црте унете под утицајем народног језика.

а) Норма књижевног језика се скоро до краја потврђује. А јд за бића изједначен је са Г: **с(ы)на** 106б/13, **грѣшнаго** 99б/14, **соущѫ** 101б/9 итд. Код именица које у Л јд уопштавају наставак *–й*, виђена су само два примера, један са *–и*: **на н(ѥ)б(ѥ)|с|ы** 108а/6 а други са *–ѥ*: **вь днѥ** 98а/2. У И јд и Д и Л мн именица са основом на ***i* и на консонант је *–ѥмь*, *–ѣхь*, као: И јд **имѣнѥмь** 104а/15, Д мн **словесѣмь** 111б/6, Л мн **вь сластѣ|χ|** 106б/3 (слова **ѥ** и **ѣ** се мешају). Устаљен је завршетак *–омоу/–ѥмоу* у Д јд м. и ср. рода у одређеном виду придевске промене: **стрѫшномѹ** 99а/2, **ѳдиномѹ** 110б/13, **прогнѣвающомѹ** 94б/17–18 итд. У падежима множине (Г, Д, И, Л) придевске промене нема форми неодређеног вида сем у И **вльнамы житѣисками** 115а/3-4.

---

75 Овај изговор среће се и ван јекавског терена (Глиша Елезовић, *Речник косовско–метохиског дијалекта*, Српски дијалектолошки зборник, Београд 1932–1935, књ. IV, VI, св. 1, 99).

76 Александар Младеновић, *Међусобни однос српског и српскословенског језика и неке напомене о старој ћириличкој графији*, Археографски прилози, Београд 1988–1989, књ. 10–11 стр. 25.

Презент атематских глагола и глагола **имѣти** у 1. л. мн има **–мы**: **имамы** 94б/7, 103б/15, **ѥс'мы** 102а/3. Изједначени су 2. и 3. лице двојине: **вазвѣдета** 92б/5, **принесоста** 117а/21 итд. Супина и асигматског аориста нема.

б) Особина која се јавља већ у старословенском језику, а потпомогнута је народним језиком, јесте спорадично губљење непродуктивних именичких врста. У делу текста овог писара нема пуно потврда именица које су припадале овим врстама, али је видан утицај продуктивних врста. Падежи који су обухваћени српскословенском нормом и падежи у којима се промена не очекује неће бити навођени.

Срећу се само две именице са *основом на *ŭ*. Лексема **сынъ** доследно је по **о* промени (Г, Д и В јд), а **домъ** не одступа од обрасца основа на **ŭ* (Г и Л јд).

*Промена на *ū* заступљена је малим бројем примера. Именица **цр҃ькы** у Н јд гласи **цр҃квы** 99б/7, 107а/4. Осим тога потврђени су А јд **црковъ** и И јд **любовїю**, са полугласом вокализованим на старословенски начин. Лексема **кръвь** се јавља само у А јд.

У једнини, именице *мушког рода са основом на *ĭ* имају нове завршетке, из **o*/**jo* промене (**господь** у Г и Д а **огнь** у Г). У множини **голоубь** и **людїе** чувају старо стање (Н, А) а **поуть** у А мн има наставак преузет из народног језика: **пѹте** 99б/6.

Именице *женског рода *ĭ* врсте завршавају се у Г мн на **–еи**: **сластеи** 107б/9 и **–їи**: **страстїи** 106а/14–15, **заповѣдїи** 112б/7.

Лексема **дьнь** не одступа од обрасца *консонантске промене мушког рода* (Г јд, А мн). Именица **камы** у Н јд има форму А: **камень** 102б/15.

Од две лексеме *женског рода са основом на консонант* у тексту је употребљена само једна, **мати**, увек са старим завршецима (Г, А и В јд).

Падеже једнине од именица *средњег рода са основом на *s* имају **тѣло** и **слово** које чувају старе наставке у Г и Д, а у И шест пута имају форму **o* основа: **словомь** 100б/9, 109б/10, 113а/11, **словш|м|** 109б/5–6, **теломь** 92а/15, **телш|м|** 106а/17 и само једном облик који одговара норми српскословенског језика (**те|л|(ѥ)семь** 92а/16–17). У множини су потврђене **небо** и **чюдо** и то у А где задржавају старо стање. Осим тога срећу се именице **дрѣво** и **дѣло**, које, како се и очекује, имају облике **o* промене. Код именица са *основом на *n* налазимо само два случаја Г јд, један са наставком **–ѥ** а други са **–и**, познатим и у канону.

Као архаичне иновације издвајају се и следеће особине: у Д јд именица **o*/**jo* врсте које значе лична имена, титуле и сл. (и код именице **господь**) наставак **ŭ* промене јавља се три пута: **г(оспод)вы** 93а/13, **петровы** 105а/19, **мировы** 107а/5. Примери као **іаковѹ** 96а/19 итд. десет пута су чешћи. У Г мн једносложних именица **o* основа завршетак **–овь** је потврђен у случајевима: **грѣховь** 92б/20, 94б/5, 113б/15, **бесовь** 92а/21, **даровь** 99а/4, **бесовьи** 116б/16. Два пута се у И мн **o* промене среће **–ми**, преузето из **ĭ* врсте: **грѣх|м|ы** 107б/11, **грѣх'ми** 110а/14.

У области конјугације архаичне облике налазимо у 1. л. јд презента глагола **вѣдѣти**: **не вѣдѣ** 103а/11, **вѣдѣ** 103а/17, **не вѣ|д|(ѣ)** 112б/5, поред: **вѣм'** 105б/14, **вем'**

109б/18 и у 3. л. јд императива глагола **бꙑти**: **бꙋди** 115б/3. у 2. л. јд императива атематског глагола **дати** и глагола **видѣти** устаљене су форме **даж|д|ь** 93б/7, **выж-|д|ь** 102б/3 итд.

в) Под утицајем народног језика унет је наставак **-е** у А мн: **пѹте** 99б/6. У заменичкој промени забележено је сажимање у Г јд ж. рода: **мое** 117а/15. Л јд ж. рода придева завршава се на **-ои** у **вь сети непрїазнои** 99б/16–17. У 3. л. мн презента једном је изостављено **-ть**: **прѣходѣ** 105б/18. Двојина се чува, сем у примеру **нѡги мое** 91а/18, где заменица има форму множине.

Језик у секцији трећег писара

1. У делу текста овог писара нема потврда за све особине које обухвата српскословенска норма у области **фонетике**.

Писање **а** уместо **ь** присутно је у речи **молаб'ное** 118а/7–8, **молаб'наа** 119а/10–11; у категорији секундарног полугласа **нѣсамь** 118б/15 и у књишким категоријама: **наз'ложивы** 118а/17. У корену речи **бл(а)годърс'тв|н|ое** 118а/8 и код заменице **съмѹю** 119а/7 уместо етимолошког *а* написан је **ъ**.

О екавској вредности *јата* сведоче примери у којима стоји **е** уместо етимолошког *јата* **телѣс'ное** 120а/20, **телѣс'ныхь** 121а/11, **вьсеми** 119б/19, **вьсемь** 122а/21 (Д мн), **вьсехь** 122б/3, **шнехь** 120б/6, **вь вѣре** 124б/20. У корену речи **клѣвети** 124б/12 налазимо **ѣ** уместо етимолошког *ę*.

Вокално л се чува: **плькове** 121б/7 итд. Ни код осталих црта које спадају у књижевну норму нема одступања: заменичко **вьс-** је без метатезе, нема преласка **вь, вь-, вьз-/вьс-**у **ѹ, ѹ-, ѹз-/ѹс-**, *-л* на крају речи и слога остаје неизмењено, чува се старословенска група **чр-**.

Слово **ѕ** налазимо написано и на етимолошком месту гласа *dz*: **ѡ б(о)ѕѣ-** 118б/6, **по б(о)ѕѣ** 119а/4 (Л јд) и на месту етимолошког *z* и то на почетку одређених лексема, како се и очекује у споменику послересавског периода: **ѕвѣрѡшб-рдз'наго** 119а/16–17, **ѕмїевѹ** 113а/7, **ѕмїева** 123а/12. У тексту нисмо нашли графему **з** у истим позицијама, али сматрамо да се на основу овако малог броја случајева не може поуздано рећи која је гласовна вредност слова **ѕ**.

Пратећи категорије у којима је могло доћи до једначења сугласника по звучности, запазили смо да је код овог писара, као код друге двојице, једначење обележено у позицији када иза префикса на *-з* долази безвучни сугласник (**исповѣдѹемь** 118б/6 итд.), али, ређе, има и примера етимолошког писања (**без'числьнаа** 118б/11–12 итд.). Случајеви са предлогом *-з* у истој позицији нису потврђени у тексту. Код других предлога и префикса и у осталим категоријама, поштује се етимолошко писање.

2. И у области **морфологије** многи обрасци или уопште нису потврђени или су заступљени веома малим бројем примера.

а) Књижевни узус се ретко нарушава. Изједначени су А и Г јд м. рода за бића: **б(о)га** 118б/3, **г(оспод)а** 118а/6, **грѣш'наго** 123б/21 итд. Л јд се на **-и** завршава у

примеру **на н(ѣ)б(ѣ)|с|ы** 119а/3. Од именица које су у И јд и Д и Л мн могле имати **-ѣмь** и **-ѣхъ** налазимо слово у И јд, али се формом **о* основа и један случај истог падежа именице **господь**, али скраћено написан тако да се не види наставак: **г|с|мь** 119а/10. Оба пута Д јд одређеног придевског вида м. рода је са **-омоу**: **образъ написан'номъ** 118а/18–19, **правовѣр'номъ** 120а/6–7. Презент у 1. л. мн глагола **имѣти** гласи **не имами** 118б/2–3, 122б/19.

б) У групу тзв. архаичних иновација издвајамо проширење **-ов-** у падежима множине једносложних именица **о* основа, више пута запажено у тексту: Н и В **свѣтове** 121б/6, **оумове** 121б/6, **плькове** 121б/7, Г **бѣсовь** 122а/13, 124а/12. Међутим, у Д јд именица које значе лична имена и сл. нема наставка **-ови/-еви**, него је увек **-оу**: **миро** 118а/6, **б(ог)у** 121б/2 итд.

У малобројним примерима именица непродуктивних врста видан је утицај продуктивних. Једина именица **й* промене, **сынъ**, доследно има форме **о* основа (Г, В и И јд). Промена на **й* заступљена је именицом **любы** која се јавља у А и И јд, са полугласом вокализованим на старословенски начин. Поред лексеме **господь**, чији су облици по **о* врсти (Г и Л јд), од именица на **ĭ* м. рода налазимо и **тать** и то у А јд **тата** 122а/9, где се поштује српскословенска норма. Једини случај Г мн ж. рода истих основа има наставак **-еи**: **стр(а)|с|теи** 124а/12. Од именица консонантске промене м. рода среће се само **корень** у А јд. Лексема **мати** деклинира се по обрасцу консонантске врсте ж. рода (Н, Д, А и В јд). Именице ср. рода са основом на **s*, **небо**, **слово** и **тѣло**, чувају консонантске завршетке (Г и Д јд, Г мн), с тим да један случај Г јд има **-е**, а други **-и**. Једина именица **n* основа у Г јд гласи **имени** 118а/15.

в) Под утицајем народног језика у Л јд придевске промене м. рода унет је наставак **-омь**: **о грѣш'номь** 122б/11, а у Д јд ж. рода **-ои**: **теплои** 118б/19, **скорои** 118б/20, **въз'бран'ноі воєводѣ** 120а/10–11. Двојина се чува изузев у примеру Г **оустнь** 118а/9, где налазимо облик множине.

ЗАКЉУЧАК

При поређењу грађе сакупљене из сва три рукописа не сме се изгубити из вида да је Гаврил Тројичанин преписао највећи део књиге, док у секцијама друге двојице, које обухватају укупно 35 листова (90б–117б и 118а–125б), потврде за велики број црта које смо пратили не налазимо у довољном броју примера или уопште.

1. Анализа **фонетских карактеристика** обухватила је уврђивање инвентара фонема и праћење одређених особина које се чувају као наслеђе из канона.

а) **Вокалски систем** у језику све тројице чини 7 јединица: *a*, *e*, *i* , *o*, *u* и вокално *r* и *l*.

Сва тројица полуглас читају као *a*, али Гаврил Тројичанин доследније поштује правописну норму, те је код њега мешање слова **ь** и **ъ** са **а** далеко ређе.

Слово **ѣ** сва тројица читају као *e*. При томе треба још једном истаћи да то што је Гаврил, за којег знамо да је пореклом био јекавац, мешао слово **ѣ** и **е**

потврђује претпоставку да је српскословенски језик био екавски на целој својој територији.

Вокално л остаје неизмењено у све три писарске секције.

Овакав вокалски систем, од седам вокалских јединица, карактерисао је српскословенски језик од 15. до средине 18. века.

Консонантски систем у језику све тројице писара чине фонеме: *b*, *v*, *g*, *d*, *ž*, *z*, *j*, *k*, *l*, *lj*, *m*, *n*, *nj*, *p*, *r*, *s*, *t*, *c*, *č* и *š*. Мешање слова **ѕ** и **з** доказује непостојање африкате *d͡z* у језику текста Гаврила Тројичанина и другог писара, док код трећег нема довољно грађе на основу које би се могло утврдити која је гласовна вредност слова **ѕ**. Не можемо, дакле, рећи да ли је, или не, број консонаната у језику трећег писара увећан увођењем африкате *d͡z*.

б) Изузимајући један случај замене предлога **въ** са **ѳу** у тексту другог писара (**ѳу вльна**|**χ**| 115а/7), у овој и осталим фонетским категоријама које смо пратили у преписима све тројице писара, нема наноса из српског језика: **–л** на крају речи и слога не прелази у *–o/–ja*, старословенске групе **щ** и **жд** се не замењују са *ћ* и *ђ*. Нема метатезе код заменичког **вьс**–. Чувају се и групе **чр**– (није потврђена у тексту другог писара) и **чьт**– (у секцији трећег писара није нађен ни један случај за ову групу).

Осим горе наведених особина које је у сваком српскословенском споменику неопходно пратити да би се утврдио степен поштовања књижевне норме, пажњу смо посветили и једначењу сугласника по звучности. Оно се у народном језику јавља као последица губљења полугласа у слабом положају, али правописне школе поштују етимолошки принцип. Стога се поставља питање како су се читале категорије у којима је до једначења могло доћи, на шта би одговор могло да да испитивање већег броја текстова. Анализа Матичиног *Псалтира* показала је да је у све три писарске секције асимилација бележена у позицији када се испред коренске морфеме која почиње безвучним сугласником нађе префикс који се завршава на *–з* (*из–*, *без–* и сл.). При томе се у Гавриловом и трећем делу ретко среће и етимолошко писање, а у другом се асимилација у овој позицији не обележава само када иза префикса долази *с*. Ако се предлог на *–з* нађе испред лексеме која почиње безвучним консонантом, у Гавриловом и другом делу текста ретко је обележено једначење. У трећој секцији нисмо нашли потврду ове позиције. У свим осталим случајевима у којима би до асимилације могло доћи, у другом и трећем делу поштује се правописна норма, а у тексту јеромонаха Гаврила налазимо и **ѳддал еси** 81а/7, **тѣшко** Пс 37/4.

2. У области **морфологије** запажено је следеће.

а) Норма књижевног језика је у високом степену испоштована у секцијама сва три писара. Доследно су спроведене ове црте: форма А јд м. рода за бића изједначена је са Г, наставци **–емъ** у И јд и Д мн и **–ѣхъ** у Л мн именица на ***i* м. и ж. рода и на консонант сва три рода (с тим да у трећем делу немамо потврда) и **–омоу/–емоу** у Д јд придевске промене одређеног вида. Наставак **–и** у Л јд именица на ***ĭ** и на консонант није усвојен до краја. Наиме, **дьнь** је са **–ѣ** и у рукопису јеромонаха Гаврила и у јединoм примеру у тексту другог писара. У трећем делу

се ова лексема не јавља, а једини пример овог падежа је са –и. У секцији јеромонаха Гаврила више пута су употребљене форме неодређеног вида у падежима множине (Г, Д, И, Л) придевске промене, а један пример је виђен и у другом делу. У рукопису трећег писара нема потврде за ову особину.

У 1. л. мн презента атематских глагола и глагола **имѣти** уопштен је наставак **–мы**. Одступање од норме налазимо само у тексту Гаврила Тројичанина, у примерима: **вѣмъ** 200б/9 и **не имамъ** 181б/8–9. Једначење форми 2. и 3. л. дв у секцији Гаврила Тројичанина није спроведено у десет случајева аориста. У другом делу рукописа норма је испоштована доследно, а у трећем се 3. л. дв не јавља. Супина и асигматског аориста нема ни у једној писарској секцији.

б) У сва три рукописа присутне су и старе дублетне форме у деклинационим и конјугационим обрасцима, које су, под утицајем народних језика, настајале још у старословенским споменицима.

Подсећамо да у делу другог и трећег писара нема много примера именица непродуктивних врста, али у тексту који је преписао Гаврил Тројичанин приметно је уопштавање појединих црта. То су наставци **–омъ** и **–ѡхъ** у И јд и Д и Л мн основа на **ū*. (Томе одговара пример И јд **с(ы)номь** 120б/9 забележен у тексту трећег писара, док у секцији другог не налазимо потврде за ове падеже.) У консонантској промени м. рода усвојени су **–ие** у Н мн и **–ии** (**–и**) у Г мн. (У другом и трећем делу се ови падежи не јављају.) У тексту сва три писара уопштене су форме са полугласником вокализованим на старословенски начин у А јд лексеме **цѫкы** и А и И јд лексеме **любы** (**цѫковъ**, **любовїю**). Тенденцију ка уопштавању показује и Н јд **цѫквы** у препису јеромонаха Гаврила и другог писара. Спорадично се јавља наставак **–и** у Г јд именица на **ū* и на консонант сва три рода у све три писарске секције.

У **o*/**jo* основама запажамо следеће архаичне иновације. Доста је често проширење **–ов–**/**–ев–** у множинским падежима једносложних именица у текстовима сва три писара. У Гавриловој секцији запажено је у Н, В, Г и Д, у другој у Г а у трећој у Н, В и Г. Сматрамо да је на бројност примера утицало то што је ова особина, наслеђена из канона а под утицајем **ŭ* основа, имала подршку у народном језику. Наставак Д јд из **ŭ* промене (**–ови–**/**–еви–**) именица које значе титуле, лична имена, звања и сл. неколико пута је ређи од **–у** у делу Гаврила и другог писара, док се у делу трећег уопште не јавља. У тексту Гаврила и другог писара среће се, ретко, и наставак **–ѧи** у И мн.

Само у тексту Гаврила Тројичанина налазимо, у области деклинације, следеће архаичне иновације. Наставак **–їе** у из **ī* врсте Н мн именица на **–инь**, **–тель** и **–ѧрь** далеко је чешћи од **–и** из **jo* и **–е** из консонантске врсте. У секцији јеромонаха Гаврила често се користе форме В јд м. рода придева на **–е**. У Н и В јд компаратива м. рода и А јд ср. рода уобичајене су форме са проширеном основом. Код активног партиципа презента спорадично су присутне и форме А за Н јд м. рода и наставак **–и** у Н мн м. рода, унет аналогијом према придевима.

Запажено је и неколико архаичних глаголских облика, уобичајених у тексту Гаврила и другог писара: **вѣдѣ** у 1. л. јд презента, **даждь**, **виждь** у 2. л. јд

императива и **бѹди** у 3. л. јд императива. У секцији трећег писара нема потврда ни новијих ни старијих форми.

в) Међу црта̀ма унетим под утицајем српског народног језика посебно издвајамо завршетак **–ои** у Д и Л јд заменица, бројева, придева и партиципа ж. рода, због тога што се јавља у све три писарске секције. И губљење двојине у народном језику одразило се у текстовима све тројице. У секцији Гаврила Тројичанина множински уместо двојинских облика употребљени су у неколико случајева, а у другој и трећој у по једном. У језику јеромонаха Гаврила резултат губљења двојине и једначења Д и Л мн јесте и Л мн **о д(ѹ)шахъ нашимъ** 239б/14 и употреба двојинских уместо множинских форми уз бројеве у: **дн҃ъ имат҃ъ часа г҃і** 128а/3–4, **дн҃ъ имат҃ъ часа д҃і** 129б/12–13, **дн҃ъ има|т| часа е҃і** 133б/23.

У језику преписа Гаврила Тројичанина нема много иновација из народног језика у именској промени: наставак **–а** у Г мн **o*/**jo* основа (**ѿ си|х| вр҄ѣж|д|енїа** 200б/22), наставак **–ѣ** у Г јд **a* промене (**правдѣ** Пс 50/19, **водѣ** 293а/9) и Н и А мн именице **дъщи** из консонантске врсте. У мекој заменичкој промени девет пута налазимо сажимање у Г јд (**моѣ** Пс 6/6 и сл.). У деклинацији активних партицила презента и перфекта ретко су присутне форме са завршетком **–и** које не конгруирају са речју уз коју стоје и, због неразумевања партиципских конструкција, погрешно употребљени облици.

Наставак **–тъ** у 3. л. јд презента изостављен је у **пр҄їиде** Пс 97/9, **разори се** 162а/14, а **–мо** је у 1. л. мн потврђено у **въз'силамо** 294б/1. У императиву једном бележимо основу на *i* уместо на *ě* у 2. л. мн (**бѹдите** 255б/23).

Ни у делу другог писара нисмо приметили много иновација из народног језика: А мн **ĭ* промене завршава се једном на **–ѣ** (**пѹтѣ** 99б/6), у Г јд меке заменичке промене долази до сажимања у **моѥ** 117а/15, у 3. л. мн презента једном је изостављено **–ть** (**пр҄ѣходѣ** 105б/18).

У тексту трећег писара налазимо наставак **–омь** у Л јд придевске промене м. рода (**о гр҄ѣш'номь** 122б/11).

Поређење морфолошких карактеристика у све три писарске секције, показало је постојање извесних сличности. Када је у питању одступање од норме, то је наставак **–ѣ** у Л јд именице **дьнь** у секцији јеромонаха Гаврила и другог писара. Међу архаичним иновацијама упадљиво је уопштавање форми **цр҃кви**, **цр҃ковъ**, **любовїю** и велика фреквенција облика са проширењем **–ов–**/**–ев–** у множинским падежима једносложних именица. Од особина унетих под утицајем српског народног језика, као заједничка, издваја се наставак **–ои** у Д и Л јд заменичко–придевске промене ж. рода. Ипак, све ове црте су сувише уопштене да би се на основу њих могло казати јесу ли други и трећи писар такође у манастиру Свете Тројице, или негде другде, преписали накнадно додате Молитве иза сваке катизме.

3. Приликом анализе овакве врсте текста какав је Псалтир, мора се водити рачуна и о предлошку јер се језик преписивача са језиком извода преплиће, те се не зна да ли је писар одступања од норме унео или преписао. Горе набројане народне црте су општештокавске и као такве могле су потећи од преписивача Матичиног *Псалтира*. Особином језика самих писара могу се сматрати и две локалне црте. У језику преписа Гаврила Тројичанина запажа се доста често присус-

тво наставака тврдих заменичких основа у сложеној придевској промени. Ову црту познају и говори са терена на којем је манастир Света Тројица, (источнохерцеговачки) и говори Гавриловог родног краја „**стефаниꙗ полꙗ, еже ѥс(ть) междорѣчїе тар'ское и пив'ское**",[77] односно зетски говори. У тексту другог писара налазимо лексему **гнѣвь** написану и са лигатуром **ѥ**, што указује на изговор *гњев*. Међутим, чак и ако одбацимо могућност, ипак присутну, да је ова црта пренета из предлошка, на основу ње не бисмо могли поуздано да кажемо да ли је *јат* имало екавску или јекавску вредност у дијалекатској бази овог писара, јер се изговор *гњев* среће и ван јекавског терена. Посебно се издваја пример **несамъ** 221а/3, виђен у тексту Гаврила Тројичанина. Оваква, доследна екавска замена *јата*, карактеристична за косовско–ресавске и призренско–тимочке говоре, непозната је јеромонаху Гаврилу као јекавцу. Сасвим је извесно, дакле, да је он није унео из свог народног говора, него ју је преписао из предлошка.

Јеромонах Гаврил је први део књиге, Мали псалтир (до л. 89а), преписао са руског предлошка, стога смо посебну пажњу посветили језику овог дела текста. Испитивање је показало да нема много наноса за које бисмо могли рећи да су несрпског порекла: 3. л. мн аориста **канꙋша** Пс 67/8, вокализација полугласа у *е* у **безꙋменъ** Пс 48/10 и **скотенъ** Пс 72/22, непостојање *епентетског л* у **бл(а)гословѧхꙋ** Пс 61/4 и обезвучавање крајњег сугласника у **заповѣтъ** Пс 118/96. Овај невелик списак још једна је потврда да је јеромонах Гаврил био и веома пажљив преписивач и веома добар познавалац српског књижевног језика 17. века.

---

77 Податак о месту свог рођења јеромонах Гаврил је оставио у *Хронографу* из 1650. године (*Стари српски записи и натписи*, књ.1, Београд 1902, 364–365, запис број 1447).

[illegible], мтн хв҃а бл҃а. оржіе пройде твоею
[illegible] распинаема виде волею сна нбсн
[illegible], ѡтроче пребезначнаа млцн непрестан, проще
ніе сгрѣшенїемъ дарова[illegible]ти намъ. бцю, гла, ѳ.
[illegible] възнавыим вселенмоу мірѹ тебе, немы свѣтъ
тобѹ показавый пловдинаемъ. ѡтроцъ бгородичнъ.
Кр҃тома сна твоего бгорадованнаа, идолскаа пре
мѣнтъ оупразднисе, нбчестовскаа кр҃тость попрасе.
сего ради вѣрнїи подвигъшіе прно поемъ нбсномъ,
нбсѹ истинноую непокрывающе кланяемъ.

бгородичнъ, гла, ѕ.

Послушествѣ твоемѹ мтн истиннаа, ев҃ сѣмѣ роди бл҃
ѡтроце поемъ нбсланяемъ. ѡтроцъ бгородичнъ.
Бце дво мтн сна своего, волею приклонившагосе на
кр҃тъ, немра ѡлчетн своскончшаго, хв҃а бл҃а нашего.
помловатн дше наше. бгородичнъ, гла, з.
Ще нмтерпте твари позна, нъ двоите зижителъ
показа. родисѧ плтїю хв҃а бл҃а нашего, спсающа дше
наше. ѡтроцъ, бца чтаа прно дво, наврѣтъ кр҃тъ
ци своего сна внесша, ако мтн плачющи вскѹсли
чаше страшное его съшъствїе. бцю, гла, и.
Рд҃ѹсѧ ако ѡбитла мірѹ радость пріемши, рд҃ѹй
сѧ роскшїа творца твари. рд҃ѹсѧ спобазъшїасе бытн
мтн хр҃та бл҃а. ѡтроцъ бгородичнъ
гнѣща нпастыра несша мірѹ, наврѣтъ кр҃тци ро
жшїасе, гласше вскѹсѣщи, мірѹ оу҃бо рд҃ѹетсе прна
маемтскою нсѹбавленїе, оу҃тробакше моѹ горнт,
крщнтвоѣ растенїе, еже закѹсѣ тратнши, снѣ
бце мой. ѡконца бгородичны ѡтроцъ бгородичны.
Ще, нсѹобрѣтохъ варвкы нсѹсѣ.

Страница 89а на којој је Гаврил Тројичанин оставио запис о провенијенцији предлошка.

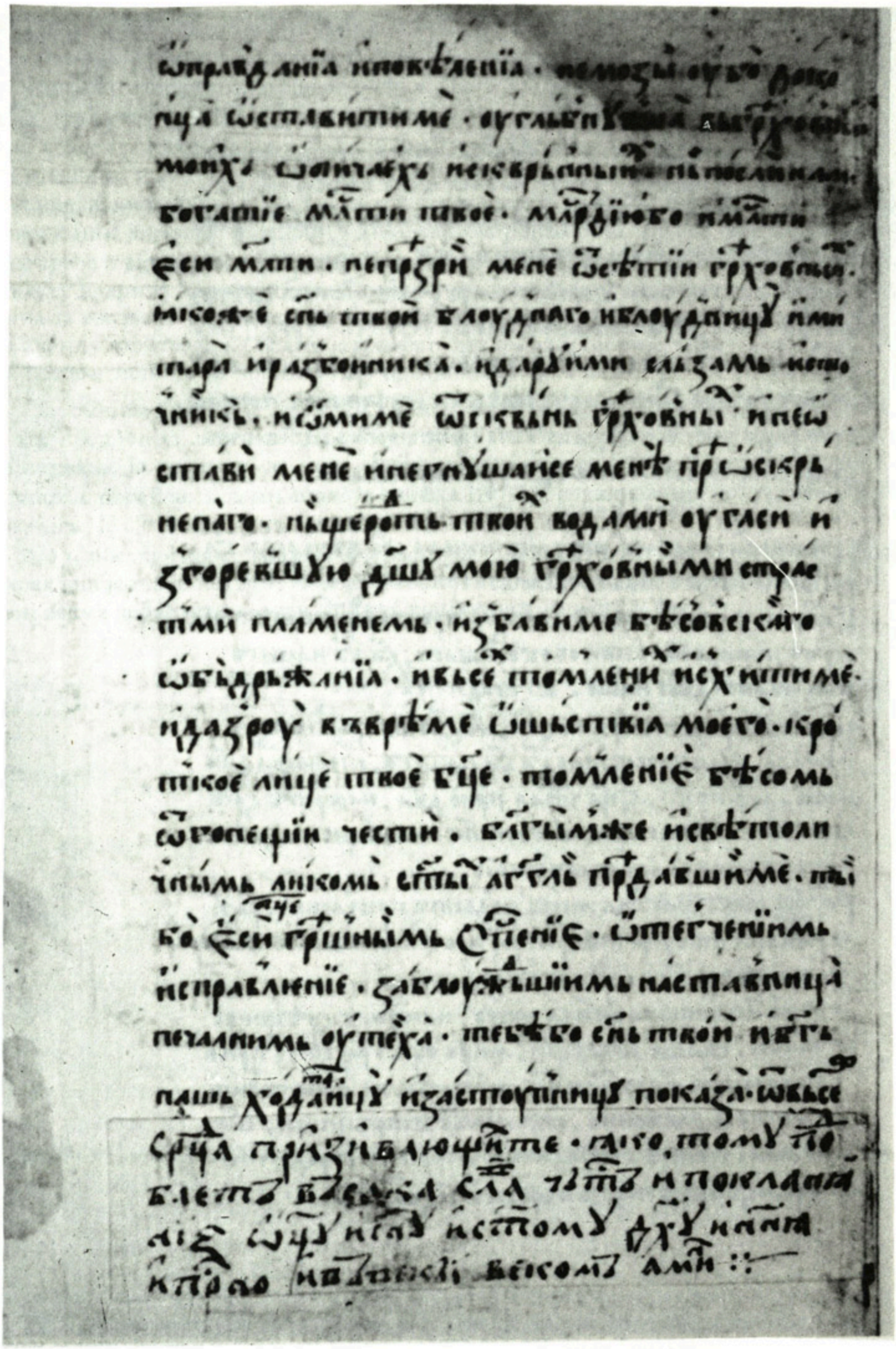

Страница 133б (фолијација мастилом) на којој су четири последња реда дописана новом руком.

Заставица на почетку Псалама Давидових, л. 2а

ниочесомже оубо врагы их смѣрилъ бы, и на сту
жающее имъ възложилъ бымъ руку мою. пл
Врази гни слъгаше ему, и будетъ врѣме их въ вѣ
къ. и напитаи ихъ отъ тука пшеничнa, и отъ ка
мене меда насыти их. Слава. Ѵалом асафовъ. пл
Богъ ста въ саимѣ боговъ, посредѣ
же боговъ разсудитъ. доколѣ
судите неправду, и лицъ грѣшничъ
обинуете се; судите сиру и оубогу,
смѣрена и нища оправдайте. из
мѣте нища и оубога, и зрукы грѣ
шниче избавите их. не оувѣше ни
же разумѣше, въ тмѣ ходѣтъ.
да подвижатсе въса основанїа земли. азъ
рѣхъ, бози будѣте и сынове вышнїаго въси.
вы же яко чл҃цы оумираете. и яко единъ
отъ кнезъ падаете. въскрини бе, суди земли,
яко ты наслѣдиши въ всѣхъ езыцехъ.
Пѣснь Ѵалма асафова, пв.
Же, кто оупсобитсе тебе; непрѣ
млъчи, ни оукроти бе. яко се врази
твой въ зшумѣше, и ненавидѣщейте въ
зкигоше главу. на люди твое лукавнова
ше волею, и съвѣщаше на стые твое.
рѣше, прїидѣте, и потребимъ я отъ езы
къ, и не поменетсе име ізлево ктому.
яко съвѣщаше единомышленїемъ въ
купѣ, на те завѣтъ завѣщаше. Се
ленїа идумейскаа, ісмаилте,
моавъ, и агарѣне. гевалъ, и аммонъ,

л. 43а

и правда сн҃бе се приниче. и бо г҃ь да бл҃гость
и земля наша да плодъ свой. правда прѣ ним
прѣидеть, и положи въ путь стопы своѐ. Слава

Молитва цр҃ва Пс҃ка Ѳїѕма ві:

Приклони г҃и оухо твое, и оуслыши
ме, ꙗко нищъ и оубогъ есмь аз.
Съхрани дш҃у мою, ꙗко прпбнъ
есмь. Сп҃си раба твоего б҃е мой
оуповающаго на те. помл҃у и ме
г҃и, ꙗко к тебѣ възозову въ сь днь
възвесели дш҃у раба твоего, ꙗко
к тебѣ възѣхъ дш҃у мою. ꙗко
ты г҃и бл҃гъ, и длъго трьпѣлив,
и много мл҃тивъ въсѣмъ призы
вающимте. въ нуши г҃и мл҃
тву мою, и въ ними гл҃у мл҃енїа моего. въ
днь печали моее възва к тебе, ꙗко оуслы
шаме. нѣсть подобнъ тебе въ бж҃ехъ г҃и, и
нѣсть подѣломъ твоимъ. въси езыцы
елико сътвори прїидутъ, и поклонетсе пре
тобою г҃и, и прославетъ име твое. ꙗко ве
лїй еси ты, и творей чюда ты еси б҃ъ единъ.
наставиме г҃и на путь твой, и поиду въ исти
нѣ твоей. да възвелитсе срце мое, боꙗти
се имени твоего. и сповѣмсе тебѣ г҃и б҃ом
въсемъ срцемъ моимъ, и прославлю име твое
въ вѣкъ. ꙗко мл҃тъ твоꙗ велїа на мнѣ, и
збави дш҃у мою ѿада преисподнꙗго. б҃ке
законо преступницы въсташе на ме, и

л. 44б

Цар Давид, л. 1б

Заставица на почетку Последованьа, л. 126а

чѣлом дръжавны вьдыскание дшѝ мою, ѝме
прѣложение тьсѣ прѣтвьрѣ. ѝпы гдѣ
ѡвѣи щедрѣ ѝмѣтиѧ, длъготърпѣлиѧ и
многѡ мѣтиѧ, ѝспълнѣлиѧ, призрѣ ѝми
дѣлѣѧ. дѣлъ дръжавы твою ѡтрокѹ
твоемѹ, ѝдѣи сѝлѹ рабы твоеѧ. Сътвори
сѣнѣю знамение въ бѣлѡ, ѝдѣлидѣтъ менѧ
вьдѣщеѧ, ѝпоѕорѣдѣтсѧ. ѝако ты гдѝ
помѡжемъ ѝ, ѝ ѹтѣшилѝ ѥи. Сѣкъ
коросѣ, ѕѣломъ пѣсни, пѕ.
сноканиѣ его нагорѣ сѣыхъ.
Любитъ гдъ врата сіѡнѧ, па
чекѣсе селенїи ѝаковлѧ.
прѣслѣкнѣлаѧ глѣшесе ѡте
бе градѣ бжїи. поменѹ
рѣлъ ѝкавилона, сѣдѹщих
ме. ѝ ѣи ѝноплеменницы, и
тѹръ ѝлюдїе ѳфїопетїи, сїи
бъше тѹ. маши сіѡнъ речетъ ѹ
ѧ. ѝчѣлъ родисе кѣнемъ, ѝ тъ ѡснова
кышнїи. гъ повѣсть кънигахъ люмъ
ѝкнезем сѝмъ бъкшимъ кѣнемъ. ѝако
весельщимсе кѣсѣмъ жилище ѹтеъ.
итѣнъ ѹлѣлѝ сѣокъ коросокъ, кѣсонъ
ѡмѣлѳ ѝ ѹокѣщѣлши. рѣздѣлъ ѳфѣлѝ ѝнѣ
ѧ, бе сѣсенїѣ моего, кѣдѣнъ кѣзѣ, ѝкѣно
ци прѣтвѣрѣ. вѣкаидѣтъ прѣтѣ
мѣтка моѧ, приклони ѹхо твое кѣмо
ѝнїю моемѹ. ѝако ѝспѣлнисе дшѣ
моѧ, ѝпкаѹтъ мой вѣ приѣлнѣѧисе.

л. 45а

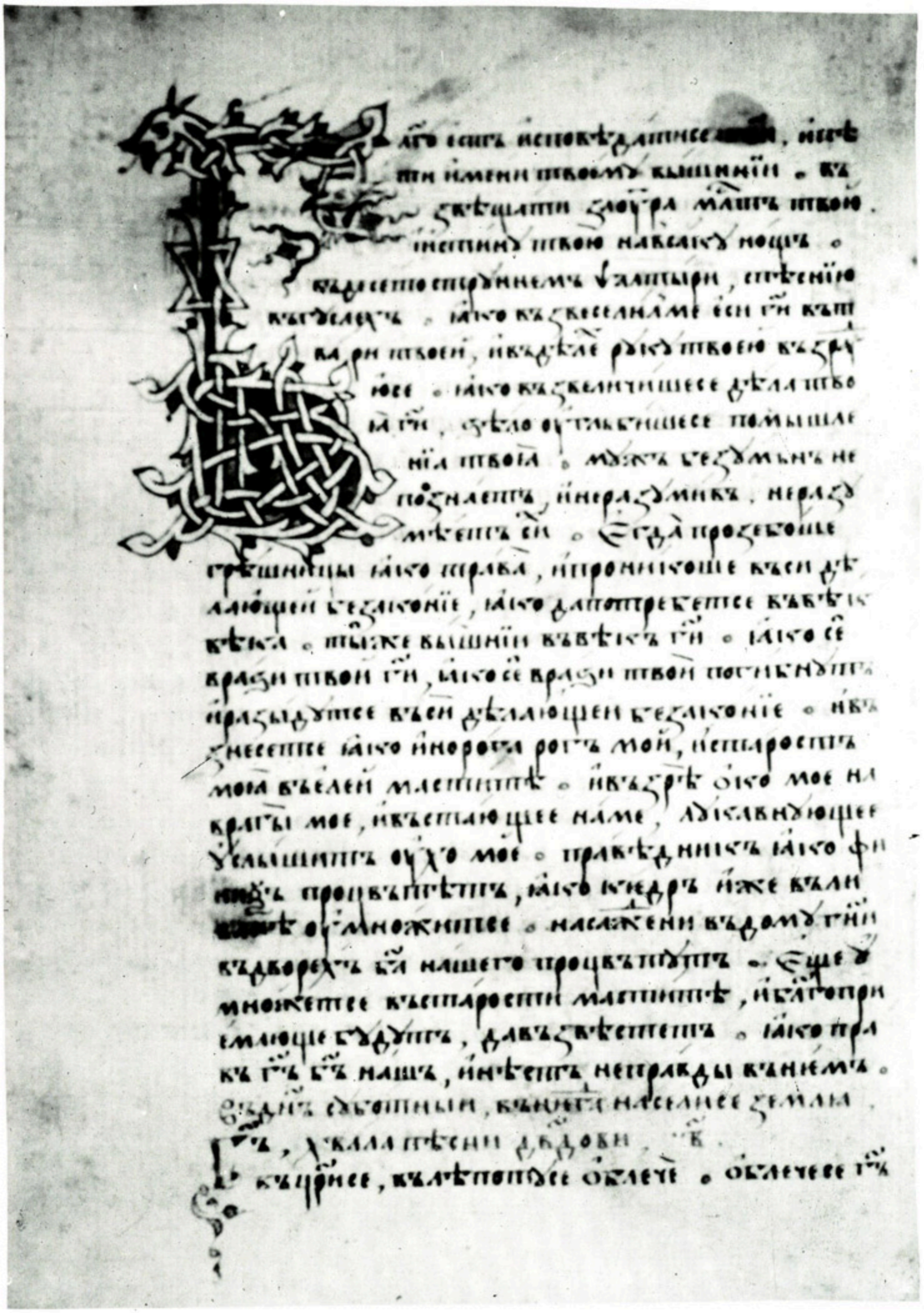

Благо есть исповѣдатисе [illegible], и пѣ
ти имени твоему вышнїи. Въ
звѣщати злоутра млтъ твою.
и истину твою на всяку нощь.
Въ десетострунемъ ѱалтыри, спѣснїю
въ гуслехъ. Яко въ звеселиламе еси гн въ т
вари твоей, и въ дѣлехъ руку твоею въ зрѹ
юсе. Яко въ звеличишесе дѣла тво
ꙗ гн, дѣло оуглъбишесе помышле
нїа твоꙗ. Мужъ безумьнъ не
познаетъ, и неразумивъ, неразу
мѣетъ си. Егда прозебоше
грѣшницы ꙗко трава, и проникоше въси дѣ
лающей безаконїе, ꙗко да потребетсе въ вѣк
вѣка. Ты же вышнїи въ вѣкъ гн. Яко се
врази твои гн, ꙗко се врази твои погибнутъ
и разыдутсе въси дѣлающей безаконїе. И въ
знесетсе ꙗко инорога рогъ мой, и старостъ
моꙗ въ елей маститѣ. И въ зрѣ око мое на
врагы мое, и въстающее на ме, лукавнующее
оуслышитъ оухо мое. Правѣдникъ ꙗко фи
никъ процвътетъ, ꙗко кедръ иже въ ли
[illegible] оумножитсе. На саждени въ дому гни
въ дворехъ бга нашего процвътутъ. Еще оу
множетсе въ старости маститѣ, и благопри
емлюще будутъ, да въ звѣстетъ. Яко пра
въ гъ бъ нашъ, и нѣстъ неправды въ нїемъ.
Въ днь суботный, въ нїегда населисе земля.
Гъ, хвала пѣсни двдови. ѯв.
Въ црисе, въ лѣпотусе облече. Облечесе гъ

л. 48б

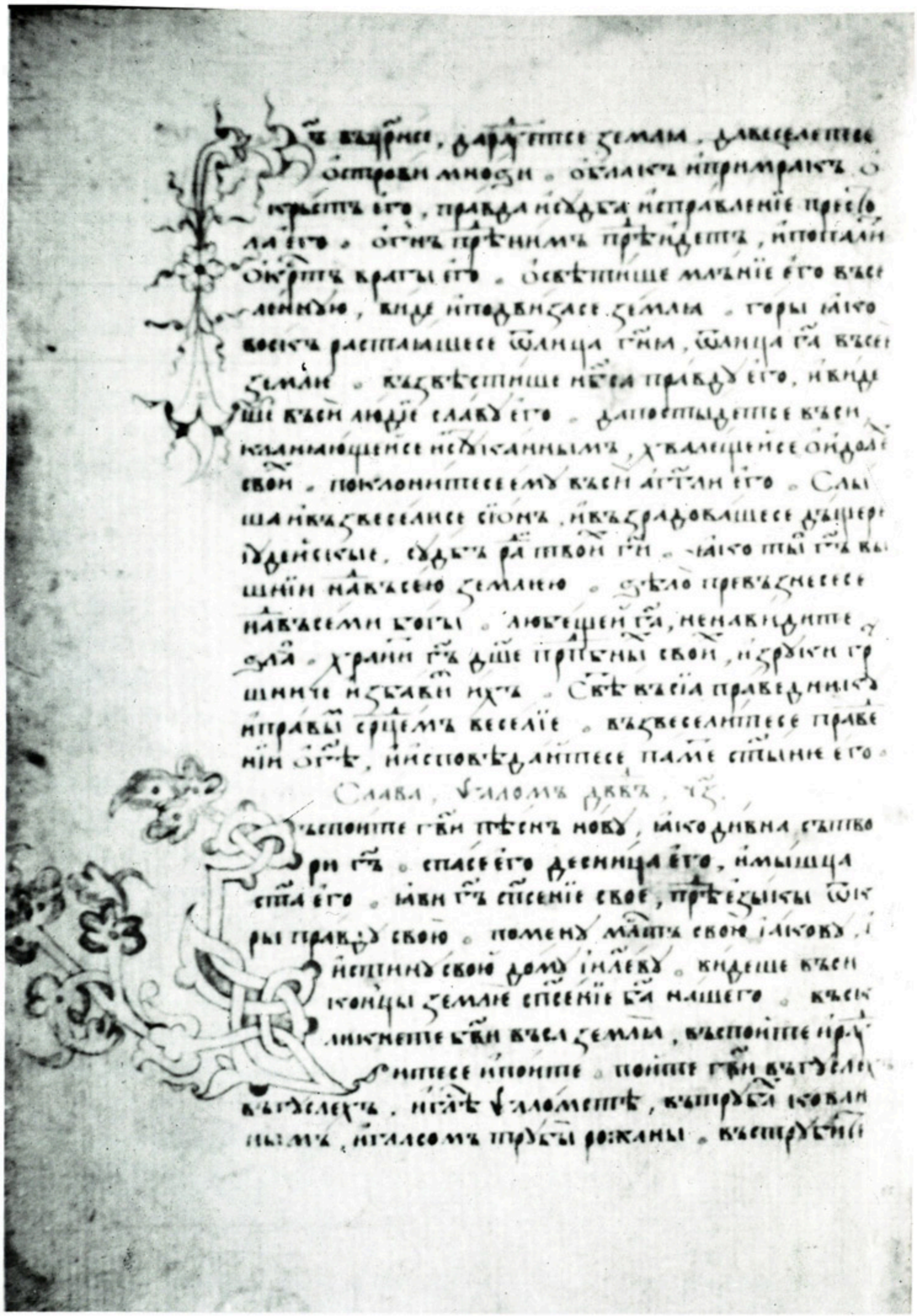

Хъ въцрнсе, да радуетсе земля, да веселетсе
острови мнози. облакъ и примракъ о
крьстъ его, правда и судба исправленіе престо
ла его. огнъ пред нимъ предидетъ, и попали
окрстъ врагы его. освѣтише млъніе его въсе
ленную, виде и подвизасе земля. горы яко
воскъ растаяшесе ѿ лица гнія, ѿ лица га въсеи
земли. възвѣстише нбса правду его, и виде
ше въси людіе славу его. да постыдетсе въси
кланяющейсе и сукаиным, хвалещейсе о идолех
свои. поклонитесе ему въси аггли его. Слы
ша и възвеселисе сіонъ, и възрадовашесе дъщере
іудейскые, судбъ ради твои гни. яко ты гъ вы
шніи над въсею землею. дѣло превъзнесесе
над въсеми богы. любещей га, ненавидите
зла. храни гъ душе прпбных своих, и зруки гр
шниче избави ихъ. Свѣ въсія праведникъ
и правы срцемъ веселіе. възвеселитесе праве
ніи огѣ, и исповѣдайтесе памте стыніе его.

Слава, ѱаломъ двв, чз.

Въспоите гви пѣснъ нову, яко дивна сътво
ри гъ. спасе его десница его, и мышца
ста его. яви гъ спсеніе свое, прѣ езыкы ѿк
ры правду свою. помену млтъ свою іакову, і
истину свою дому іилеву. видеше въси
концы земле спсеніе ба нашего. въск
ликнете бви въса земля, въспоите и рад
итесе и поите. поите гви въ гуслех
въ гуслехъ, и гл ѱаломстѣ, въ трубах ковал
ным, и гласомъ трубы рожаны. въ струбите

л. 50б

хвалите име его. Яко благъ Гъ, въ вѣкъ ма-
тъ его, и даже дорода и рода истина его.

Псаломъ, двдвъ, р.

Милостъ и судъ въспою тебѣ Гн, пою и ра-
зумѣю въ пути непорочнѣ. Когда
пріидѣши къ мнѣ; прехожахъ въ не-
злобіи срца моего, посредѣ дому моего.
Непредлагахъ пред очима моима вещь
законопреступну, творещее преступленіи
възненавидѣ. Неприлъпѣ мнѣ срце лу-
каво, оукланяющаго се ѿ мне лукаваго
непознахъ. Оклеветающаго тай иск-
рьнаго своего, се изгоняхъ. Гръдымъ оком и несы-
тымъ срцемъ съ симъ неядѣ. Очи мои на вѣрные
земли посаждати и с собою. Ходей по пути непо-
рочну, сей ми служаше. Не живѣше посредѣ до-
му моего, творей гръдыню. Глѣй неправедная
неисправляше пред очима моима. Въ оутріа из-
бывахъ все грѣшніе земли, потребити ѿ града Гнія все
дѣлающее безаконіе. Слава, млтва оубога егда

МОЛИТВА ДВВА РА ІСАѲІЗМА ДІ.

Гн, оуслыши млтву мою, и въ плъ мой
к тебе да пріидетъ. Не ѿврати лица твое
ѿ мене. Въ иже днь аще скрьблю прикло-
ни къ мне оухо твое. Въ иже днь аще
призовуте, скоро оуслышиме. Яко из-
чезоше яко дымъ дніе мои, и кости мое я-
ко сушило съсхошесе. Оуязвленъ бых
яко трава, и исше срце мое, яко забых снѣсти

оуніетъ, и пред бмъ пролѣетъ млбу свою.

л. 51б

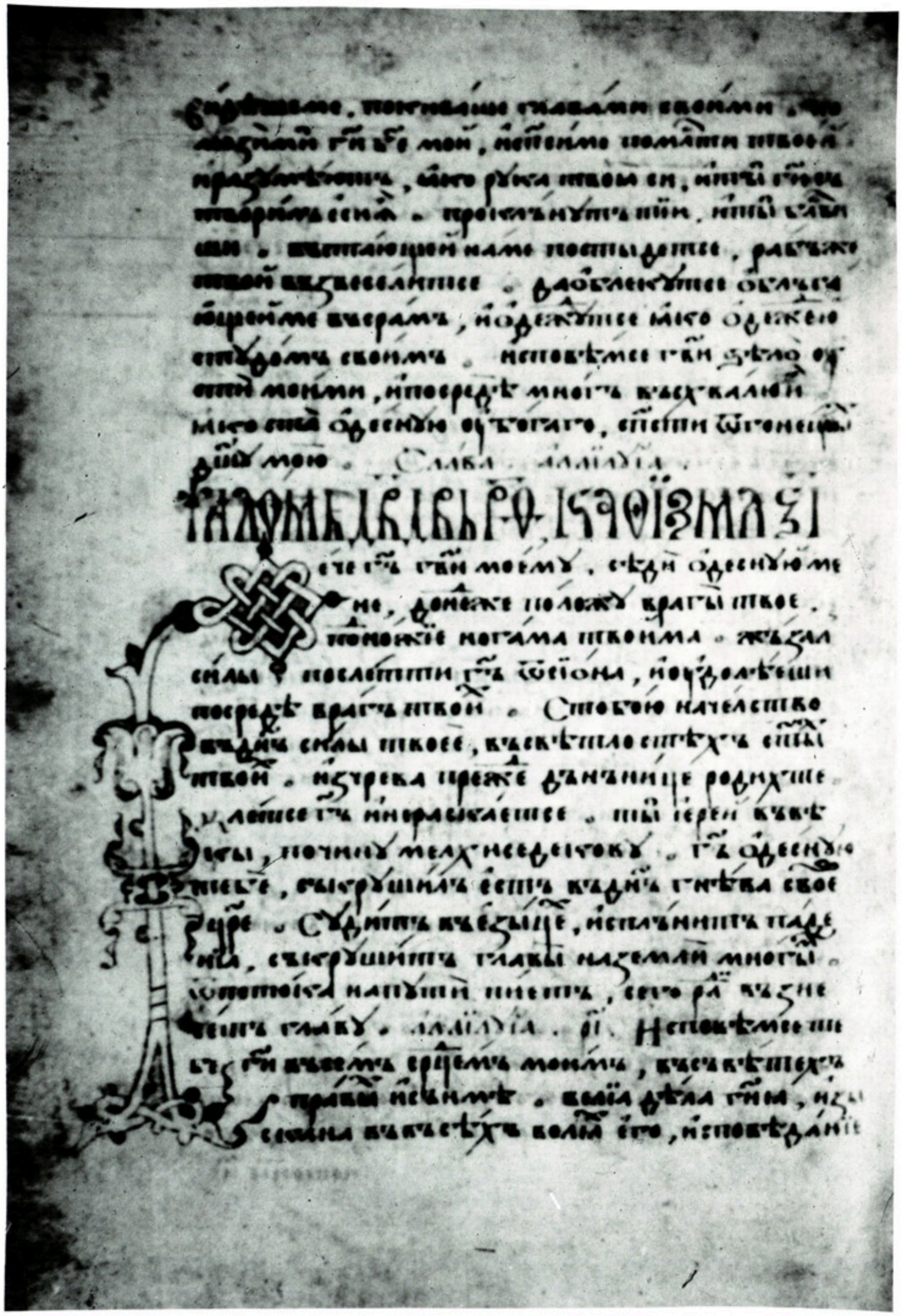

л. 58б

ѣ҃мои҃ем тѝ, нѣ҆сповѣ́дмнѭсѧ. ѣ҃мои҃ем
тѝ, нѣ҆ѧзнесѹ́тѣ. нѣ҆сповѣ́мсѧ тебѣ́, мнѣ
ѹ҆слы́шиши҃ми, нѣ҆смѣ́стѧтъ мнѣ вѣ҆спѣ́нїѥ, не
повѣ́даи҃тсѧ тѝи҃ мнѣ ко҃сти, ѥ҆ли҃ко бл҃гъ, ѥ҆ли҃ко бл҃гъ
мл҃ость его҃. Слава

аллилоуиа. рцы. ѳаѳїѕмлѣ

блаже́нни непоро́чнїи въпѹ́тѝ, ходѧ
щїи въ зако́нѣ гн҃и҃. блаже́нни не
испы́тающеи҃ свѣдѣ́нїа его҃, всѣмъ
сердцемъ взы́щѹщїи его҃. недѣ́лающе
не҆ безако́нїе вѣ҆ѹ́дѹте его҃ ходи́ще
тѝи҃ заповѣ́ди҃ заповѣ́дѣ тѝкое, съхрани́ти
зѣ́ло. ѳдр҃а непра́вилнсѧ бы́ше пѹ́тїе
мои҃, съхрани́ти оправда́нїа тѝкоѧ
гото́ѭ неостыга́ѭсѧ ѥ҆гда́ призрѣ́ѭ на
вся҃ заповѣ́ди҃ тѝкоѧ. нѣ҆сповѣ́мсѧ
тебѣ́ въ҆ правотѣ́ сердца, въ҆негда
наоу҆ча́тисѧ ѥ҆сѹ́дъма҃ пра
вды҃ тѝкоѧ. оправда́нїа тѝкоѧ съхра
ню, не҆ оста́ви мене҃ до҃кла. въ҆чемъ и҃
испра́витъ ю҃ныи҃ пѹ́тъ свои҃; въ҆негда
съхрани́ти слове́сл тѝкоѧ. въ҆семъ сер
цемъ мои҃мъ взы́сиса тебѣ́, не҆ѡтрини
мене҃ ѡ҆ заповѣ́дей тѝкои҃. въ҆сердцы моем҃
съкры́хъ слове́сл тѝкоѧ, ѥ҆ли҃ко да не согрѣ
шѹ́ тебѣ́. бл҃гъ ѥси҃ гн҃и҃, наоу҆чи́ме оп
равда́нїемъ тѝкои҃мъ. ѹ҆стнама мои҃
ма въ҆ѹ҆стѣ́хъ всѣ сѹ́дъ ѹ҆стъ тѝкои҃
напѹ́тихъ свѣдѣ́нїи тѝкои҃хъ насладихъ

л. 61б

Свети Ђорђе, л. 178б

Свети Сава и Свети Симеон, л. 179а

ПѢСНЬ СТЕПЕНЕНА Г҃ОТ҃ ДА҃ВИДОВА

Къ҃ въ҃нитѣ сїрѣтѣхъ къ҃ бѣдѣ ю҃
оу҃слы҃шамъ . г҃и҃ изъ҃ми дш҃ю
мою ѿ҃ оустнъ҃ непрїѧзнь , ѿ҃ языка
лъстїка . что҃ дастъ҃тъ тебѣ , и
ли что҃ приложитъ тебѣ къ҃ языку
лъстїку ; стрѣлы сїлнаго и҃зощ҃
рены , съ҃ жигалъми пѹстынными
вы҃мѣтъ , ѥ҃ко прижителство
моѥ оу҃длѣсе , къселѣсе съ҃ селы кѹ
дрѣкыми , много прижителствова дша моѧ
съ҃ ненавидѧщыми мира , къ҃ мирнѣ ѥ҃ти
бѣхъ ѥ҃мъ , бѣрахѹме пѹни . ПѢ҃ СТЕПЕНЕНА
бзѣвохъ ѡ҃чи мои къ҃ горы , ѿ҃ноудже прї
детъ помощь моѧ . помощь моѧ ѿ҃ ,
съ҃ творшаго нб҃о и҃ землю . недастъ къ҃ дс
мѣтѣнїе ноги твоѥ , ниже къ҃ здрѣмлѧѧщ҃
хранѧщїи . Се невъ҃здрѣмлетъ ниоу҃
сн҃ъ҃ѣ҃ хранѧи и҃ѩ҃ . г҃ъ҃ съ҃хранѧ
ще , г҃ъ҃ покровъ твои надъ҃ десноую ра
ю . къ҃дне слнце неѡ҃жетъ тебѣ , ни лу
на ноущїю . г҃ъ҃ съ҃хранитъ ѿ҃ всѣкаго зла
съ҃хранитъ дш҃ю твою г҃ъ҃ . г҃ъ҃ съ҃хранитъ
къ҃хожденїе твоѥ , и҃сх҃ожденїе твоѥ , ѿ҃нн҃ѣ и
довѣка . ПѢ҃ СТЕПЕНА . рїѳ҃

Ѡ҃бвеселихъ҃се ѡ҃ рѣкшїи мнѣ , къ҃ дому г҃ѣ
къ҃ нидемъ . Стоѧще бѣхѹ ноги наше
въ҃ дворѣхъ твои ерл҃имъ . ерл҃имъ зи҃ж
дмъ ѥ҃ко гра , ѥмуже прїчестїе ѥго къ҃
купѣ .

л. 66б

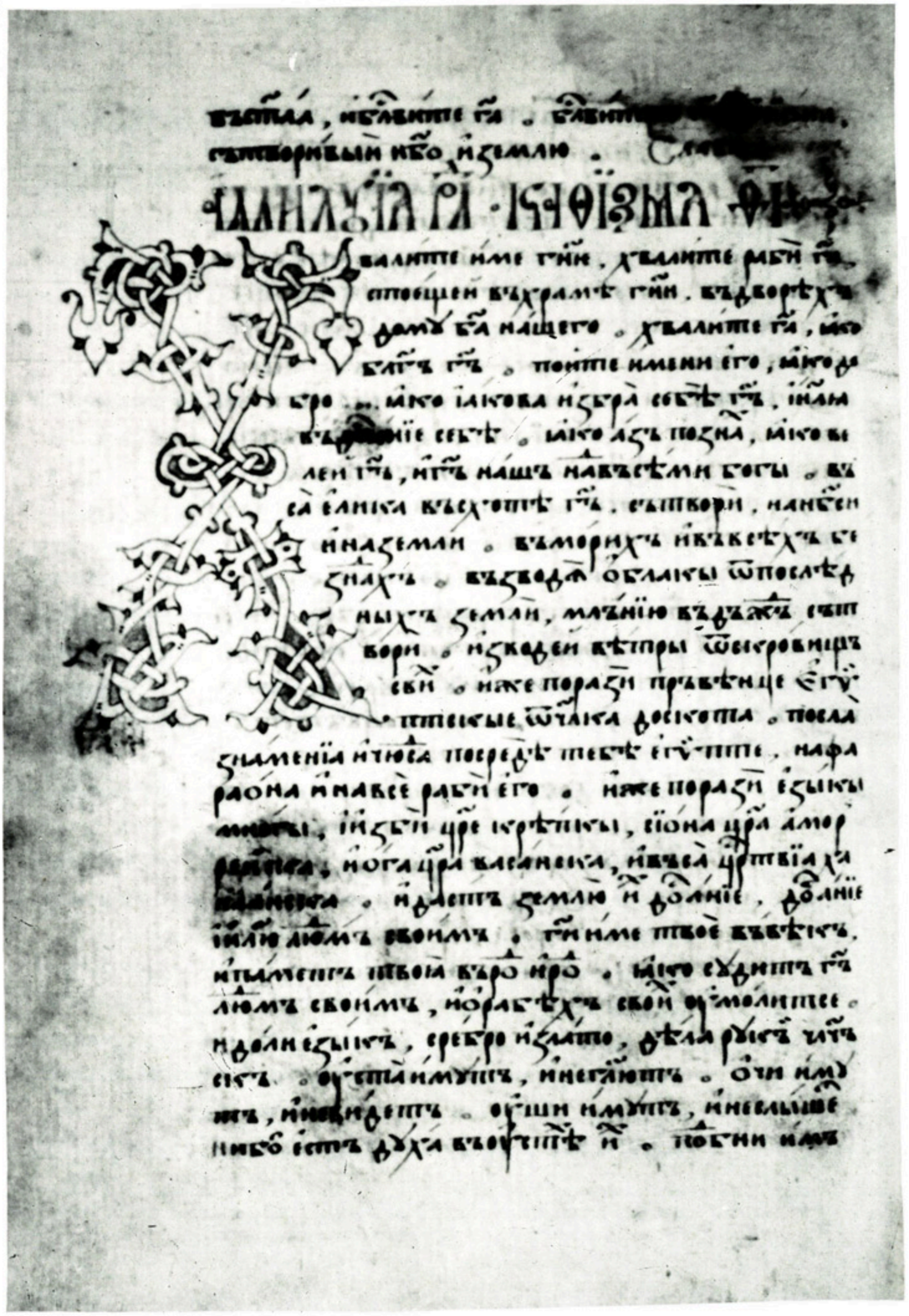

вѣспѣ́ла , и҃сповѣ́дите гⷭ҇и . вѣ[illegible]
сотворѝвый нб҃о и҆ зе҃млю .

чдлнлуїа гⷭ҇и · ꙗ҆ѳѣ́ѕмл гⷭ҇и

вали́те и́мене гⷭ҇ни , хвали́те раби́ гⷭ҇и .
спов҃щи́и вѣ҆хра́мѣ гⷭ҇ни . вѣ҆дворѣ́хъ
до́мꙋ бⷢ҇а на́шегѡ . хвали́те гⷭ҇а , я҆́ко
бла́гъ гⷭ҇ъ . поѝте и́мени его́ , я҆́коже
сро[illegible] . я҆́ко ꙗ҆кѡ́ва и҆збра́ сеѧ́ гⷭ҇ъ , ꙗ҆и́лѡ
вѣ҆дѣ́ніе сѣ́ѧ . я҆́ко а҆́зъ позна́ , я҆́ко вели́ гⷭ҇ъ , и҆ гⷭ҇ъ на́шъ на҆̀дъ всѣ́ми бо́ги . вс҃ѣ
ѧ҆ли́ка вѣ҆сѣ́хъ гⷭ҇ъ . сѣ҆твори́ , на҆бе́сн
на҆зе́мли . вѣ҆мори́хъ и҆́хъ вѣ҆ сѣ́нѣхъ . вѣ҆зведѫ́ о҆́блаки ѿпослѣ́д
ныхъ зе҃мли , мла́нїю вѣ҆дѫ́жѧ҆ѧ сѧ҆
вори́ . и҆зведе́й вѣ҆тры ѿ҆ сокро́вищъ
сво́и́хъ . и҆же порази́ пе҃рвѣ́нцы е҆гѵ́
пте́мскыѧ ѿ҆ча́ꙗ до҆́скота . посла́
зна́менїа и҆ чю́деса посредѣ́ тебе́ е҆гѵ́пте , на҆фа
раѡ́на и҆ вс҃ѣ рабы́ его́ . и҆же порази́ ѥ҆зы́ки
мно́гы , и҆ сѣ́ны це҃ре кр҃тѣ́ны , ѵ҆ѡ́на ца́ра а҆мо
ре́йска , и҆ѡга́ца́ра васа́нска , и҆ вс҃ѣ ца́рствїа ха
на́нска . и҆ дадѣ́ зе҃млю и҆̀ до́лнїѧ , до́лнїѧ
и҆и́лѡ лю́дъ свои́мъ . гⷭ҇и и́ме твоѐ вѣ҆вѣ́къ ,
и҆ па́мѧть твоѧ́ ро́ ро́ . я҆́ко сѫ́дитъ гⷭ҇ъ
лю́дъ свои́мъ , и҆ ра́бъ сво́и помо́литсѧ .
и҆до́ли ѥ҆зы́цѣ , сре́бро и҆ зла́то , дѣ́ла рꙋ́къ чл҃ѣ
ческ҃ѣ . ѹ҆ста́ ѥ҆и́мꙋть , и҆ не гл҃ю́тъ . о҆́чи и҆́мꙋ
тъ , и҆ не ви́дѧтъ . ѹ҆́ши и҆́мꙋть , и҆ не слы́шѧ
ютъ . нб҃о ѥ҆сть дх҃а вѣ҆ ѹ҆стѣ́хъ и҆̀ . подо́бни и҆́мъ

л. 69б

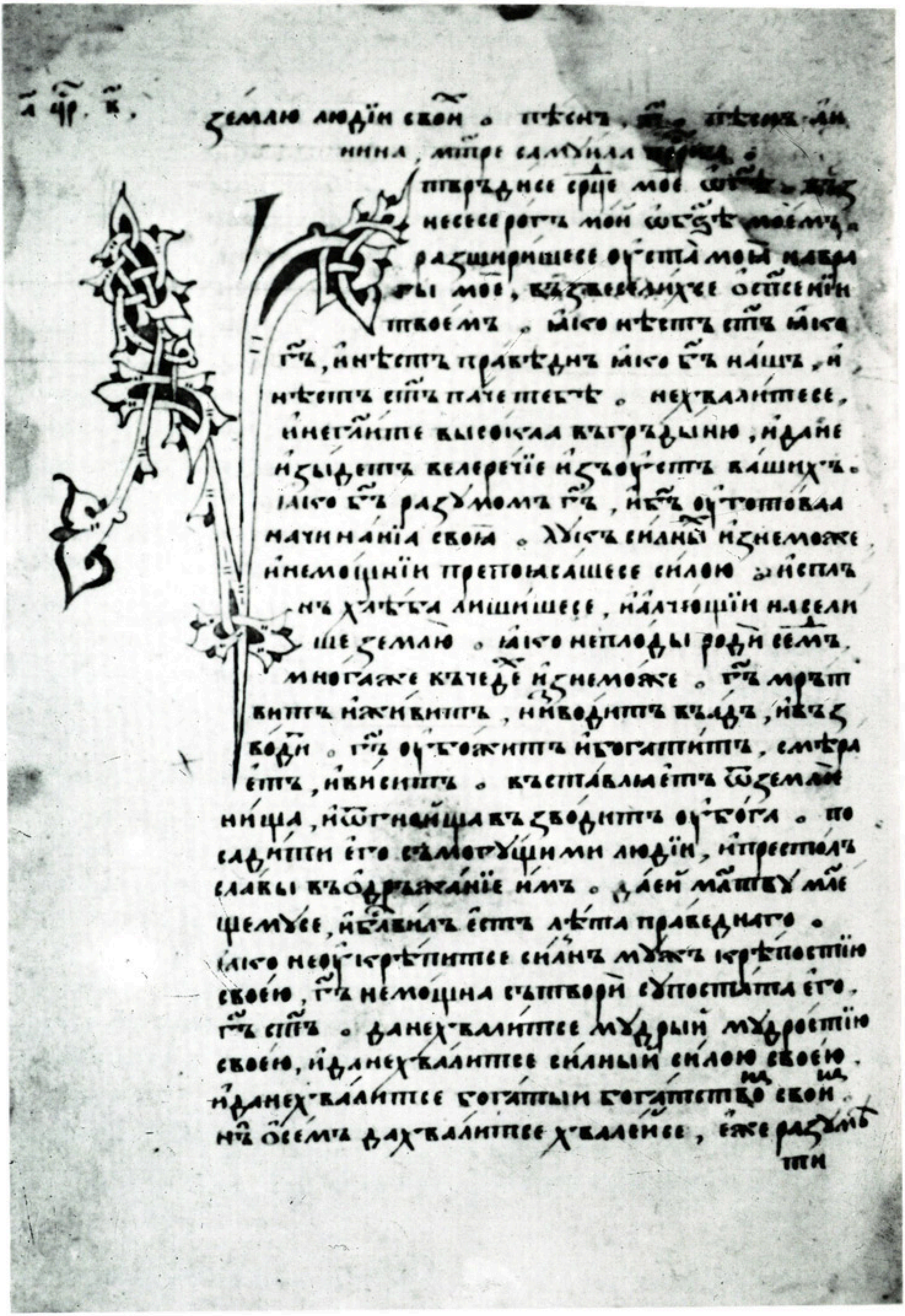

а҃ цр҃. к҃.

землю людїи свои. пѣснь, а҃ пѣснь ан-
нина, м҃тре самоуила пророка.
Утвръдисе ср҃дце мое о г҃ѣ, воз-
несесе рогъ мои о б҃ѣ моемъ.
разширишесе оуста моа на вра-
гы мое, възвеселихсе о сп҃сении
твоемъ. ꙗко нѣсть ст҃ъ ꙗко
г҃ь, и нѣсть праведнъ ꙗко б҃ъ нашъ, и
нѣсть ст҃ъ паче тебе. не хвалитесе,
и не г҃лите высокаа въ гръдыню, и да не
изыдеть велеречїе из оусть вашихъ.
ꙗко б҃ъ разумомъ г҃ь, и б҃ъ оуготоваа
начинанїа своа. лꙋкъ силныи изнеможе
и немощнїи прѣпоꙗсашесе силою. и сытї-
и хлѣба лишишесе, и алчющїи насели-
ше землю. ꙗко неплоды роди семь,
многаже въ чедѣх изнеможе. г҃ь мрътви-
ть и живить, и низводить въ адъ, и въз-
води. г҃ь оубожить и богатить, смѣра-
еть, и вьзносить. въставлꙗеть о земле
нища, и о гноища въздвизаеть оубога. по-
садити его с моужими людїи, и престолъ
славы въ одрьжанїе имъ. даеи м҃литвꙋ мл҃е-
щемꙋсе, и б҃лвилъ есть лѣта праведнаго.
ꙗко не оукрѣпитсе силнъ мꙋжъ крѣпостїю
своею, г҃ь немощна сътвори сꙋпостата его.
г҃ь ст҃ъ. да не хвалитсе мꙋдрыи мꙋдростїю
своею, и да не хвалитсе силныи силою своею.
и да не хвалитсе богатыи богатствомъ своимъ.
нъ о семь да хвалитсе хвалеисе, еже разꙋмѣ-
ти

л. 79б

Јасмина Грковић-Мејџор

СИНТАКСИЧКИ ГРЕЦИЗМИ У *ПСАЛТИРУ* ГАВРИЛА ТРОЈИЧАНИНА ИЗ 1643.

Темељно синтаксичко устројство старословенског језика, обликовано у великој мери снажним утицајем грчког изворника, продужило је свој живот и у потоњим редакцијама првог словенског књижевног језика, без крупнијих системских измена.[1] Но, како се продубљивао временски јаз између периода канонских и редакцијских споменика, јавила се тежња да се новонастали текстови саобразе са првобитним узорима, те да се уклони све што је те обрасце током времена могло нарушити. Ова настојања доживљавала су свој пуни замах од ресавског периода српскословенске писмености, када долази до ревизије књига, са жељом да се језик „очисти" од свих ваннормативних наслага које је ход времена у њима могао оставити. Један од најпоузданијих показатеља синтаксичке ревизије текстова свакако је однос датог споменика према грезицмима, под којима се не подразумевају искључиво калкови (типа, рецимо, конструкције акузатив + инфинитив) већ и све оне црте којима је као подстицај послужио грчки језик. Испитивање се при том креће у кругу две групе питања: а) да ли су у тексту испоштовани сви грецизми које познаје старословенски канон; б) да ли долази до „хиперкорекције", тј. до даље грецизације језика, било већим опсегом примене већ постојећих синтаксичких средстава, било уношењем нових конструкција, које у старословенском нису заступљене.[2]

Да бих дошла до одговора на ова питања, анализирала сам све карактеристичне грецизме *у Псалтиру Гаврила Тројичанина*,[3] позном споменику српске редак-

---

1 Jaroslav Bauer, *Syntactica slavica. Vybrané práce ze slovanské skladby*, Brno 1972, 74. Системске измене условљене су губљењем извесних морфолошких категорија. Тако је, на пример, са нестанком супина из обличког система угасла и специфична супинска конструкција.

2 Познато је, наиме, да у редакцијским текстовима долази и до нарастајуће грецизације језика. Уп. *Ян Седлачек, Синтаксис старославянского языка в свете балканистики* – Slavia, XXXIII, 3, Praha 1963, 387.

3 У даљем тексту *Псалтир*.

ције, поредећи текст са грчким „оригиналом",[4] као и са сачуваним деловима старословенског *Синајског псалтира.* [5]

вь + акузатив за означавање сврхе

Претпоставља се да је ова предлошко–падежна веза синтаксички калк, настао по угледу на грчку конструкцију *εἰς* + акузатив.[6] Она се реализује и у *Псалтиру*: **и бысть мнѣ въ спсенїе** Пс 117/21 (грч. *καὶ ἐγένου μοι εἰς σωτηρίαν*),[7] **очи мои исчезостѣ въ спс҃енїе і въ слово правды твоее** Пс 118/23, **ꙗко іакова избра себѣ г҃ъ, іил҃ꙗ въ до|ст|оꙗнїе себѣ** Пс 134/4 итд. Сви примери одговарају грађи *Син.*, изузев: **полагаеі облакы на въсхож|д|енїе свое** (*Син.* **вы-исхожденье свое**). Реч је о иновацији из народног говора, који уместо **вь** + акузатив користи друге форме, превасходно **на** + акузатив.[8]

Градациони датив

Ово језичко средство, чије је првобитно исходиште, како се претпоставља, старојеврејски језик,[9] потврђено је само три пута, по чему се споменик у потпуности слаже са *Син.*: **ꙗвит се б҃ъ богомъ въ сїонѣ** Пс 83/7, **исповѣдаите се б҃ꙋ б҃мъ** Пс 135/2, **исповѣдаите се г҃ви господомъ** Пс 135/3.

Псеудопосесивни датив личних имена

Никада се не јавља у *Псалтиру*. Уместо њега се реализује посесивни придев или, ређе, посесивни генитив. На пример: **ѱаломъ давидовъ** Пс 17/1, **раба бжїа д҃вда л҃е** Пс 34/1. По овој особини, *Псалтир* се слаже са *Син.*, за разлику од неких других српскословенских споменика, у којима се, у одговарајућим контекстима, овај тип датива доследно реализује по узору на грчку конструкцију (*τῶ Δαυιδ θαλμός*).[10] Иначе, посесивни датив властитих имена потврђен је у другом старословенским споменицима.[11]

---

4 Термин је, наравно, условног карактера, будући да стварних оригинала са којих је превођено данас нема. Овде је коришћено једно од најбољих издања грчког псалтира, са потпуним критичким апаратом: *Septuaginta*, edidit Alfred Rahlfs, Deutsche Bibelstiftung Stuttgart, 1935.

5 Сергѣй Северьяновъ, *Синайская псалтырь. Глаголическїй памятникъ XI вѣка*, Graz 1954. У даљем тексту *Син.*

6 Станислав Геродес, *Старославянские предлоги.* – Исследования по синтаксису старославянского языка. Сборник статей, Прага, 1963, 322.

7 Уколико су сви одговарајући грчки случајеви аналогни, наводи се само по један пример. Свако одступање биће посебно наглашено.

8 Станислав Геродес, *исто*, 322.

9 Роман Мразек, *Дательный падеж в старославянском языке.* - Исследования по синтаксису старославяанского языка. Сборник статей, Прага 1963, 251.

10 У том погледу је карактеристичан, на пример, *Псалтир с последованијем* из штампарије Црнојевића (Ј. Грковић–Мејџор, *Језик* Псалтира *из штампарије Црнојевића*, рукопис, стр. 214).

11 Р. Мразек, *исто*, 250.

Инфинитивне конструкције

Датив + инфинитив

1. *Слободни датив + инфинитив.* Ово књишко средство развија се под индиректним утицајем грчког језика, као самосвојна адаптација грчког супстантивизираног инфинитива с акузативом. У *Псалтиру* датив + инфинитив кондензује више типова зависних реченица, а његово дубинско значење експлицира се уводним везником:

а) *Темпорални инфинитив*: **прѣжде даже горамъ быти и съз|д|ати се земли и въселеннѣи** Пс 89/2 (једини пример овог типа, грч. *πρὸ τοῦ ὄρη γενηθῆναι κὰι πλασθῆναι τὴν γὴν καὶ τὴν οἰκουμένην*). Као што се види, у грчком се реализује темпорални инфинитив са акузативом.[12] У словенском тексту, датив је у активној конструкцији трансформ дубинског субјекта, а у пасивној (у наведеном примеру исказано рефлексивним глаголом) трансформ објекта. Интересантно је да се у *Син.* јавља временска реченица: **ї созъда сѧ земѣ і оуселенаѣ**.

б) *Каузални инфинитив*: **занѥ быти имъ маломъ числомъ** Пс 104/12 грч. (*ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς αριθμῷ βραχεῖς*). *Син.* реализује узрочну реченицу: **зане бѣшѩ мало числомъ**. Овакво преношење грчког каузалног инфинитива представља новину у односу на старословенске споменике. Он се, наиме, у канону преводи на више начина, али никада везом **занѥ** + датив + инфинитив.[13]

2. **вьнѥгда** + *датив + инфинитив*. Овом везом се редовно преводи грчка конструкција *ἐν τῷ* + инфинитив. Она најчешће има темпорално значење, што потпуно одговара новозаветном грчком.[14] На пример: **ѱаломъ дв|д|въ, вынѥгда прїити к нѥмоу наѳаноу пр҃рку** Пс 50/1(гр. *ἐν τῷ ἐλθεῖν πρὸς αὐτὸν Ναθαν τὸν προφήτην*), **вънѥгда прїити доику идоуменску и възвѣстити саоулу, и рещи емоу, прїиде дв|д|ъ въ до|м|** Пс 51/1, **вънѥг|д|а ему ѿбѣгати ѿ лица саулова** Пс 56/1.

Следећи пример лежи на граници темпоралног и каузалног значења: **тамо сѣдохомъ і плакахомъ вънѥгда поменути намъ сїона** Пс 136/1 (*Син.* **тоу сѣдомъ ї плакахомъ сѧ помѩнѫвъше сиона**). Могуће су две интерпретације: *ту седосмо и плакасмо када се сетисмо Сиона/ ту седосмо и плакасмо јер се сетисмо Сиона.*[15]

---

12 Уп. Fr. Pastrnek, *Die griechischen Artikelkonstruktionen in der altkirchenslavischen Psalter– und Evangelienübersetzung* . – Archiv für slavische Philologie, XXV, Berlin 1903, 384.

13 Уп. Fr. Pastrnek, *исто*, 384.

14 F. Blass and A., Debrunner, *A Greek Grammar of the New Testament.* A Translation and Revision of the ninth–tenth German edition incorporating supplementary notes of A. Debrunner, by Robert Funk, Chicago and London 1961, 208.

15 Преводи се дају само у недовољно јасним и граничним случајевима, са барем две могуће интерпретације. Преводи су дело аутора овога рада, а сачињени су на основу консултација грчког текста, Даничићевог превода на српскохрватски језик *(Свето писмо Старога и Новога завјета*, У Биограду 1967), као и превода псалтира на друге стране језике (нпр. *The Jerusalem Bible*, London 1974.).

У једном случају, значење се колеба између темпоралног и хипотетичког: **вънегда съхранити ихъ въз|д|анїе много** Пс 18/11 – *када се поштују, награда је велика/ ако се поштују, награда је велика.* Има још неколико потврда чија семантика није јасно темпорална, што, уосталом, одговара и стању у грчком језику:[16]

а) **исповѣм се тебе въ правоти ср|д|ца, вънегда научіті ми се сѫдбамъ правды твоеѧ** Пс 118/7. На то да се ради о исказивању истовремености две радње указује и Даничићев превод: *Хвалио бих те правијем срцем, учећи се праведнијем законима твојим.*

б) Једанпут се конструкција среће у функцији предикатске одредбе за начин: **въ чемъ исправітъ юнныи пѫтъ свои, вънегда съхранити словеса твоѧ** Пс 118/9. Даничићев превод гласи: *Како ће младић очистити пут свој? Владајући се по твојим речима.* Занимљиво је да се у овом случају изоставља дубински субјекат у дативу, који се подразумева из претходног контекста. Овоме је сличан и пример: **ловитъ въсхытити оубогаго, въсхитити ницаго, вънегда привлещї и|х|** Пс 9/29 (Даничић: *Сједи у засједи да ухвати убогога, хвата убогога увукавши у мрежу своју*).

Занимљиве податке пружа поређење са *Син.*, у којем се у одговарајућим примерима (32 случаја ове конструкције у *Псалтиру*) обично реализује временска реченица, док је **вънегда** + датив + инфинитив ретко (Пс 9/3, 18/11, 50/4, 118/7, 9, 123, 2, 3, уз напомену да делови *Син.* за Пс 9/29, 40/3 и 141/1 недостају), што указује на знатно ширење овог синтаксичког средства у *Псалтиру*. У овом погледу је старословенски канон много слободнији, далеко ближи живој словенској речи него његови наследници, на шта је својевремено указао и Пастрнек.[17] Лични глаголски облик зависне реченице, наиме, експлицира категорију времена, која је инфинитивом „избрисана", те се неретко јавља недоумица у погледу временског одређења дубинског предиката, у површинској структури исказаног инфинитивом. На пример: **землѧ оубога се и оумильча вънегда въстати на сѫдъ бг** Пс 75/9(*Син.* **вьнегда воскръснетъ на сждъ бъ**).

3. **ꙗко** + *датив* + *инфинитив*. Ова конструкција представља калк према одговарајућој грчкој вези са резултативним инфинитивом и акузативом, где се везник **ꙗко** јавља на месту грчког ὥστε. Среће се само једна потврда: **скончаютъ се грѣшници ѿ земле и беззаконницы ꙗко не быти имъ** Пс 103/34 (грч. ὥστε μὴ ὑπάρχειν αὐτούς). Исти пример заступљен је и у *Син.*

4. **еже** + *датив* + *инфинитив*. Реч је о грецизму у којем се инфинитив супстантивизира релативном заменицом **еже**, „преводом" грчког члана,[18] а грчки акузатив постаје датив. Конструкција се јавља у различитим синтаксичким функцијама:

а) *Субјекатски инфинитив*: **се нѣ ꙗко что добро, или что красно, нъ еже жити братїи въкоупѣ** Пс 132/1 (грч. ἀλλ' ἢ τὸ κατοικεῖν αδελφοὺς ἐπὶ το αὐτὸ). Исти пример потврђен је у *Син.*

---

16 F. Blass and A. Debrunner, *исто*, 208.

17 „Die ersten slavischen Uebersetzungen biblischer Texte verraten denn doch ein ganz hervorragendes Talent. Sie sind so wörtlich und so genau als möglich." (Fr. Pastrnek, *исто*, 390).

18 S.C. Gardiner, *Old Church Slavonic. An Elementary Grammar*, Cambridge University Press 1984, 138.

б) *Објекатски инфинитив*: **єдино просихъ ѿ г҃а. то възищоу, еже жити ми въ домоу гни въсе дн҃и живота мое|г|(о). зрѣти ми красоти гн҃ѥ и посѣщати цр҃ковъ ст҃ую его** Пс 26/4 (грч. ...*τοῦ κατοικεῖν με... τοῦ θεωρεῖν με ...κὰι ἐπισκέπτεσθαι...*). Ова веза јавља се на месту грчког генитива сунстантивизираног инфинитива који је имао широк опсег употребе у вишем стратуму коине.[19] У *Син.* се реализује да + презент: **того възіщѫ. да жївѫ въ домоу гн҃і...да зърѫ красоты гн҃ѩ: и посѣщаѭ црькъві...**

в) *Финални инфинитив*: **съхраню пѹти мое, еже не съгрѣшати езыкомъ моимъ** Пс 38/1 (грч. *τοῦ μὴ ἁμαρτάνειν*). *Син.* има да + презент (**да не съгрѣшаѭ**).

У тексту се запажа и супстантивизирани инфинитив без агенса у дативу:

а) *Финални инфинитив*: **оудрьжа домъ его, еже ѹморити его** Пс 58/1 (грч. *τοῦ θανατῶσαι*). У *Син.* се среће слободни финални инфинитив (**съхрани домъ его оубити ї**).

б) *Резултативни инфинитив*: – **далъ еси боѧщим се тебе знаменїе, еже оубѣжати ѿ лица лѹкѹ** Пс 59/4 (грч. *τοῦ γυγεῖν*); *Син.* има слободни резултативни инфинитив (**далъ еси боѩщіимъ сѧ тебе знаменье: оубѣжати отъ лица лѫка**); – **лице гн҃ѥ на творещее злаа, еже потребити ѿ землѥ паметъ и|х|** Пс 33/16 (грч. *τοῦ ἐξολεθρεῦσαι*); у *Син.* се налази независна реченица (**потребитъ отъ земѩ памѧть ихъ**); – **не ревнѹи еже лѹкавновати** Пс 36/8 (грч. *ὥστε πονηρεύεσθαι*); у *Син.* је реализовано **ꙗко** + инфинитив (**ꙗко лѫкавьновати**).

Слободни инфинитив

Указаћу на још неколике особене синтаксичко семантичке употребе инфинитива:

1. *Атрибутска употреба*:– **бг҃ъ нашъ, б҃ъ сп҃сати** 67/20 (грч. *ὁ θὲος ἡμῶν θεὸς τοῦ σώξειν*) Овај део текста *Син.* није сачуван, а у литератури нема потврда за овакву употребу инфинитива у старословенском.

2. *Каузални инфинитив*: **оумножитъ възвратити ꙗростъ свою** Пс 77/38 (грч. *τοῦ ἀποστρέφαι*). Исти пример је забележен у *Син.*

3. *Резултативни инфинитив*: **преврати ср|д|це и|х|, възненавидети люди его, лъстъ сътворити въ рабѣ|х| его** Пс 104/25 (грч. *τοῦ μισῆσαι...τοῦ δολιοῦσθαι*). Потврда одговара стању у *Син.*

4. *Исказивање начина*: **искѹсише ба въ ср|д|цыхъ, въпросити брашна дш҃амъ своимъ** Пс 77/18 (грч. *τοῦ αἰτῆσαι*). Пример се слаже са *Син.*

5. Интересантан је случај у којем слободни инфинитив има улогу девербативне именице: **прѣж|д|е даже разѹмети трьнїа вашего рамна** Пс 57/9 (грч. *πρὸ τοῦ συνιέναι*) *Син.* уместо инфинитива реализује лични глаголски облик (**прѣжде даже не разоумѣѭть**). Овај пример *Псалтира* нарушава типично старословенску ситуацију, у којој се инфинитивна конструкција може реализовати само ако јој у

19 F. Blass and A. Debrunner, *исто*, 206.

грчком одговара номинативна фраза. Уколико, међутим, постоји предлог, грчки инфинитив се преноси глаголском именицом на -ние/-тие.[20]

Партиципске конструкције

Мада се синтаксичко–семантичке реализационе могућности партиципа не могу посматрати одвојено од грчке подлоге, превасходно у смислу честоте њихове употребе, партицип је оригинално словенско средство, радо коришћено још од времена канона. Остављајући по страни атрибутски употребљен партицип и партицип у функцији герунда, задржаћу се на неколиким партиципским конструкцијама које показују непосреднији утицај грчког изворника.

Супстантивизирани партицип

Говорећи о поимениченом партиципу, Вечерка наглашава његову зависност од грчке подлоге, мада се не мора радити о механичком калку, већ и о словенској црти, на чије је распростирање утицао грчки текст.[21] Степен страног језичког подстицаја остаје, међутим, отворено питање, тим пре што су ретки примери супстантивизираног партиципа из старих словенских језика, које исти аутор наводи, могли настати и под утицајем различитих локалних редакција старословенског језика.

У *Псалтиру* се овај партицип јавља у разноврсним синтаксичким позицијама и функцијама, управо као и сама именица, у истим примерима као у *Син.* Наводим само неке од многобројних потврда као илустрацију: **любѧи же неправдоу, ненавидитъ свою дш҃ꙋ** Пс 10/5 (грч. *ὁ δε ἀγαπῶν ἀδικίαν μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν*). **сп҃сал ме еси ѿ низходѧшихъ въ ровъ** Пс 29/3, **съдѣлалъ еси оуповающимъ на те** Пс 30/29, **опльчит се агг҃лъ гн҃ъ окр|с|тъ боеших се его** 33/7, **и ненавидѣшихъ насъ посрамилъ еси** 43/7. Само једна потврда одступа од стања у *Син.*, илуструјући да је овај партицип замењив именицом и vice versa: **вл|д|ко мои и знаемыи мои** Пс 54/13 (*Син.* **вл҃ко мої і знанъе мое**).

Издвајам употребу партиципа у егзистенцијалним конструкцијама. У њима се, као и у старословенском,[22] реализује номинатив супстантивизираног партиципа: **нѣсть твореи бл҃гостинѧ** Пс 13/1 (грч. *ὄυκ ἔστιν ποιῶν χρηστότητα*). **приниче на сны чл҃чьскые видѣти, аще є|с|(ть) разꙋмѣвае или възыскае б҃а** Пс 52/2, **и не бѣ погребаеи** Пс 78/3, итд. У грчком се у одговарајућим фразама доследно среће партицип. Да се у овом типу конструкција збиља ради о грчком утицају, како сматра Јагић,[23] а са чиме се Вечерка не слаже у потпуности,[24] показује и усамљен пример у *Псалтиру*, у којем се, под утицајем структуре егзистенцијалне реченице у народном говору, партицип реализује у гентиву: **ꙗко нѣсть помагающаго ми** Пс 21/11 (Уп. *Син.* **ѣко нѣстъ помагаѩи**).

---

20 S.C. Gardiner, *исто*, 139.

21 Radoslav Večerka, *Syntax aktivních participií u staroslověnštině*, Praha 1961, 15.

22 Р. Вечерка, *Синтаксис безпредложного родительного падежа в старославянском языке.* – Исследования по синтаксису старославянского языка, Прага 1963, 202.

23 V. Jagić, Beiträge zur slavischen Syntax, Wien 1899, 18.

24 Р. Вечерка, *исто*, 203.

Предикативни партицип

Појава партиципа у функцији лексичког дела предиката различито се тумачи. Док, на пример, Вондрак (Vondrák) сматра да је реч о словенском језичком средству,[25] дотле је по Миклошичу (Miklosich) она несловенског порекла.[26] Мишљење већине аутора, међутим, лежи између ове две крајности: предикативни партицип се дефинише као „потенцијално" присутан у словенској језичкој структури, с тим што је његова реализација потакнута грчким језиком, у који он долази из јеврејског.[27]

Потврде из *Псалтира* у потпуности се слажу са *Син.*, а у грчком тексту им одговара партицип: **ты еси оустраaеи до|с|тоанїе мое** Пс 15/5 (грч. *σὺ εἶ ὁ ἀποκαθιστῶν τὴν κληρονομίας μου*), **нищь и болѣ есмъ азъ** Пс 68/29, **стоеще бѣхоу ногы наше въ дворѣ|х| твои|х|** Пс 121/2, **быхомъ веселеще |с|(е)** Пс 125/3. итд.

Устаљено је мишљење да се овом конструцкијом означава трајна радња, тј. активност која се одвија унутар дугог временског периода, са различитим конкретним семантичким реализацијама.[28] Питање је да ли се овакав закључак може уопштити за све случајеве овога типа, конкретно, када се партицип гради од глагола свршеног вида. На пример: **ꙗко ты еси истрьгїи ме из чрѣва** Пс 21/9. Иста потврда постоји и у *Син.*, те, према томе, не представља доцнију иновацију, већ је својствена језику канона. Могуће су барем две интерпретације: а) пунктуално схваћена радња: *ти си ме извадио из утробе* (овако преводи Даничић), б) супстантивизирани партицип: *ти си онај који ме је извадио из утробе*. На овај случај се, дакле, не може применити тврдња о трајности радње исказане предикативним партиципом.

Партицип од verba dicendi

Партицип којим се уводи директан говор, чак и када је главни глагол истога типа, представља директни калк према грчком моделу чије је исходиште јеврејски.[29] На пример: **гл҃ющеи ми, бл҃гоже, бл҃гоже**, Пс 69/3 (грч. *οἱ λέγοντεσ μοι Εὖγε εὖγε*), **рѣше враѕи мои мнѣ...гл҃юще, б҃ъ оставилъ естъ его** Пс 70/9–10, **гл҃ѥ, тебе дамъ землю ханааню** Пс 104/11. Сви примери постоје и у *Син.*

Хипотактички везници

Везник **ꙗко да**

Ради се о непосредном калку према грчком *ὡσ ὅτι* касновизантијског периода.[30] У *Псалтиру* се јавља неколико пута (са презентом), уводећи реченицу која

25 W. Vondrák, *Altkirchenslavische Grammatik*, Berlin 1912, 609.

26 Franz Miklosich, *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen* Wien 1883, 822.

27 Др Ирена Грицкат, *Актуелни језички и текстолошки проблеми у старим српским ћирилским споменицима*, Београд 1972, 88–89.

28 Уп. нпр. André Vaillant, *Manuel du vieux slave. Tom I. Grammaire*, Paris 1948, 344; Antonin Dostál, *Studie o vidovém systému v staroslověnštině*, Praha 1954, 615; Radoslav Večerka, *Syntax aktivních participií v staroslověnštině*, Praha 1961, 82.

29 S.C. Gardiner, *исто*, 133.

30 F. Blass and A. Debrunner, *исто*, 203.

је на граници финалне и резултативне: **по въсеи земли слава твоꙗ, ꙗко да избавет се възлюбленїи твои** Пс 107/5 (грч. ...*ὅπως ἂν ῥυσθῶσιν οἱ ἀγαπητοί σου*), **въ ср|д|цы моем съкрыхъ словеса твоꙗ, ꙗко да не съгрѣшꙋ тебе** Пс 118/11, **бꙋди ср|д|це мое непорочно, ꙗко да се не постиж|д|ꙋ** Пс 118/80, **ѿ въсакого пꙋти лꙋкава възбрани|х| ногамъ моимъ, ꙗко да съхраню словеса твоꙗ** Пс 118/11. Пс 118/11. Све потврде настале су познијом грецизацијом текста, будући да се у *Син.* јавља само **да** + презент (нпр. у Пс 107/5: **по вьсеи земли слава твоѣ да избавѧтъ сѧ възлюблени твои**). С друге стране, поређење са грчким текстом показује да је одговарајућа конструкција увек *ὅπως ἂν* + презент, тј. да се у њему не реализује поменуто *ὡσ ὅτι*. Овиме се потврђује Седлачекова претпоставка да је продирање овог везника у црквенословенски језик везано за балканску језичку средину, односно, утицај грчког народног говора, а не грчког књижевног језика канонског периода.[31]

У погледу осталих потврђених хипотактичких везника (**аще, бо, вьнѥгда, доньдеже, занѥ(же), идѣже, понеже, прѣжде (даже), ꙗко(же), ѥгда**) стање у *Псалтиру* одговара *Син.* То је и очекивано, будући да би корените промене у устројству зависних реченица довеле до знатног удаљавања од старословенског језика на синтаксичком плану. Иначе, грчки језик је у сфери синтаксе најснажније утицао управо на формирање зависне реченице, за шта су најбољи пример хипотактички везници.[32]

Императивни презент

Употреба презента у функцији императива преузета је из грчког, у који продире из јеврејског.[33] Ово синтаксичко–семантичко средство присутно је и у *Псалтиру*. На пример: **ѿ въстающи|х| на ме възнесеши ме, ѿ мꙋжа неправедна избавиши ме** Пс 17/48 (грч. *ἀπὸ τῶν ἐπανισταφομένων ἐπ' ἐμὲ ὑψώσεις με, ἀπὸ ἀνδρὸς ἀδίκου ῥύση με*), **разориши ихъ и не съзыж|д|еши ихъ** Пс 27/6 итд. Сви примери се слажу са *Син.*, осим једнога, у којем *Псалтир* иде у грецизацији даље од *Син.*, реализујући императивни презент на месту императива у *Син.*: **да не премльчиши, г҃и** Пс 34/22 (*Син.* **г҃і не прѣм|л|ъчи**).

*

Закључујући преглед синтаксичких грецизама у *Псалтиру*, истакла бих неколико важних момената, који ће расветлити питања постављена на почетку излагања. Текст у великој мери осликава старословенску ситуацију, или, боље рећи,синтаксичко устројство *Син.* У истом опсегу су заступљене следеће црте: градациони датив, предикативни партицип, употреба партиципа од verba dicendi,

---

31 Уп. Ян Седлачек, *исто*, 384–394.

32 Jaroslav Bauer, *исто*, 54.

33 Henrik Birnbaum, *Zur Aussonderung der syntaktischen Gräzismen im Altkirchenslavischen. Einige metodische Bemerkungen.* – Scandoslavica, IV, Copenhagen 1958, 247–248.

и реализација хипотактичких везника. Извесне језичке особине показују већу фреквенцију: у незнатној мери супстантивизирани партицип и императивни презент, а у већој мери инфинитивне конструкције (слободни датив + инфинитив, **вьнѣгда** + датив + инфинитив, **єжє** + [датив] + инфинитив). Ређе се јављају и нови грецизми, за које *Син.* не зна: **тако да** + презент (финално/резултативно значење) и по један случај инфинитива уз предлог, у функцији девербатива и конструкције **вьнѣгда** + каузални инфинитив. Врло ретко се запажа и утицај народног говора: један случај замене **вь** + акузатив за исказивање сврхе везом **на** + акузатив, једна потврда генитива супстантивизираног партицина у егзистенцијалној конструкцији. Такође се никада не јавља псеудопосесивни датив личних имена, као ни конструкција акузатив + инфинитив. Тако је предлошко–падежни систем, чија је база и у старословенском језику била словенска, остао у *Псалтиру* нетакнут накнадном грецизацијом језика, док се ширење грчког утицаја запажа превасходно у домену инфинитивних, ређе партицинских конструкција, синтаксичким сферама чије је устројство већ у најранијој епоси словенске писмености било у великој мери уобличено деловањем грчких модела.

БИБЛИОТЕКА
МАТИЦЕ СРПСКЕ

Садржај

Душица Грбић
ПАЛЕОГРАФСКИ ОПИС ПСАЛТИРА ГАВРИЛА ТРОЈИЧАНИНА
ИЗ 1643. ГОДИНЕ 5

Љупка Васиљев
ОРНАМЕНТИКА У РУКОПИСИМА
ГАВРИЛА ТРОЈИЧАНИНА 47

Мирослава Гроздановић-Пајић
ВОДЕНИ ЗНАЦИ У ПСАЛТИРУ ТРОЈИЧАНИНА ИЗ
1643. ГОДИНЕ И ЊИХОВЕ ПАРАЛЕЛЕ 55

Катица Шкорић
ОПИС ОРТОГРАФИЈЕ ПСАЛТИРА ГАВРИЛА ТРОЈИЧАНИНА
ИЗ 1643. ГОДИНЕ 63

Ксенија Минчић–Обрадовић
ЈЕЗИК ПСАЛТИРА ГАВРИЛА ТРОЈИЧАНИНА
ИЗ 1643. ГОДИНЕ 99

Јасмина Грковић-Мејџор
СИНТАКСИЧКИ ГРЕЦИЗМИ У *ПСАЛТИРУ*
ГАВРИЛА ТРОЈИЧАНИНА 129

Ћирилске рукописне књиге
Библиотеке Матице српске

Књига III

Псалтир
Гаврила Тројичанина
из 1643. године

Издавач
Библиотека Матице српске

За издавача
Миро Вуксановић

Технички уредник
Реља Дражић

Коректура
аутори

Тираж
600 примерака

Штампа:

Нови Сад, Каће Дејановић 21, тел. 395008

CIP - каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

091:027.5(497.113 Нови Сад) (085)
017.1:003.349(497.113 Нови Сад)

ЋИРИЛСКЕ рукописне књиге Библиотеке Матице српске. Књ. III , Псалтир Гаврила Тројичанина из 1643. године / аутори Душица Грбић, Ксенија Минчић-Обрадовић, Катица Шкорић, Љупка Василев, Јасмина Грковић-Мејџор, Мирослава Гроздановић-Пајић ; редактор Вера Јерковић. - Нови Сад : Библиотека Матице српске, 1992 (Нови Сад : Футура публикације). - 137 стр., [16] стр. с таблама : факс. ; 25 см

ISBN 86-80061-07-4
1. Грбић, Душица
а) Библиотечки каталози - Библиотека Матице српске - Нови Сад - Ћирилске рукописне књиге

ЋИРИЛСКЕ РУКОПИСНЕ КЊИГЕ БМС